Născut la 25 oct. 1899, în satul Teiu, com. Lăpugiu, trecut la Domnul la 2 apr. 1996, în Deva.
A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918.
Avocat, doctor în drept, a desfăşurat şi o bogată activitate socio-politică în cadrul diferitelor asociații şi organizații laice şi bisericeşti locale. A fost preşedinte al Despărțământului județean Deva al ASTRA şi al Casinei Naționale din Deva. A fost viceprimar al oraşului Deva (1936-1937) şi prefect al județului Hunedoara (1937-1938). A redactat o serie de articole şi studii, publicate în ziare şi periodice de specialitate. A scris mai multe cărți biografice, monografice şi istoriografice, având ca obiect istoria hunedoreană şi locală, majoritatea rămase încă în manuscris.
În semn de recunoaştere a meritelor şi activității sale, în 1993 i s-a conferit titlul de Cetățean de onoare al municipiului Deva.

CIVILIZAȚII

Cartea *„Deva - Contribuții Monografice”* a apărut sub egida Bibliotecii Județene OVID DENSUŞIANU, Hunedoara, Deva

Ioan - Sebastian Bara,
Director – Manager,
Biblioteca Județeană
„Ovid Densusianu”
Hunedoara, Deva

„Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara, Deva, are deosebita bucurie de a scoate la lumină şi a oferi locuitorilor municipiului Deva, tuturor iubitorilor de carte, această extraordinară istorie a oraşului lor, prima de acest gen dedicată municipiului Deva, o lucrare realizată în ani mulți de cercetare pasionată, de către avocatul şi omul politic Victor Şuiaga. Fiu al meleagurilor hunedorene, participant activ şi înflăcărat la marile momente istorice care au marcat atât de zbuciumatul secol XX, Victor Şuiaga a fost legat sufletește de acest oraş, căruia, în semn de prețuire şi recunoştință, i-a dedicat această istorie, o istorie vie, palpitantă, care trebuie să fie cunocută de noi şi de generațiile care ne vor urma.

Ne mândrim că, prin efortul conjugat al colegilor noştri, am putut să scoatem de sub tipar această lucrare amplă, minuțios documentată şi atât de necesară pentru oricine dorește să cunoască istoria, oamenii care au făurit-o, figurile politice, societatea, viața economică şi culturală a acestui îndrăgit oraş transilvănean de la poalele Cetății”.

Ioan - Sebastian Bara,
Director – Manager,
Biblioteca Județeană
„Ovid Densusianu”
Hunedoara, Deva

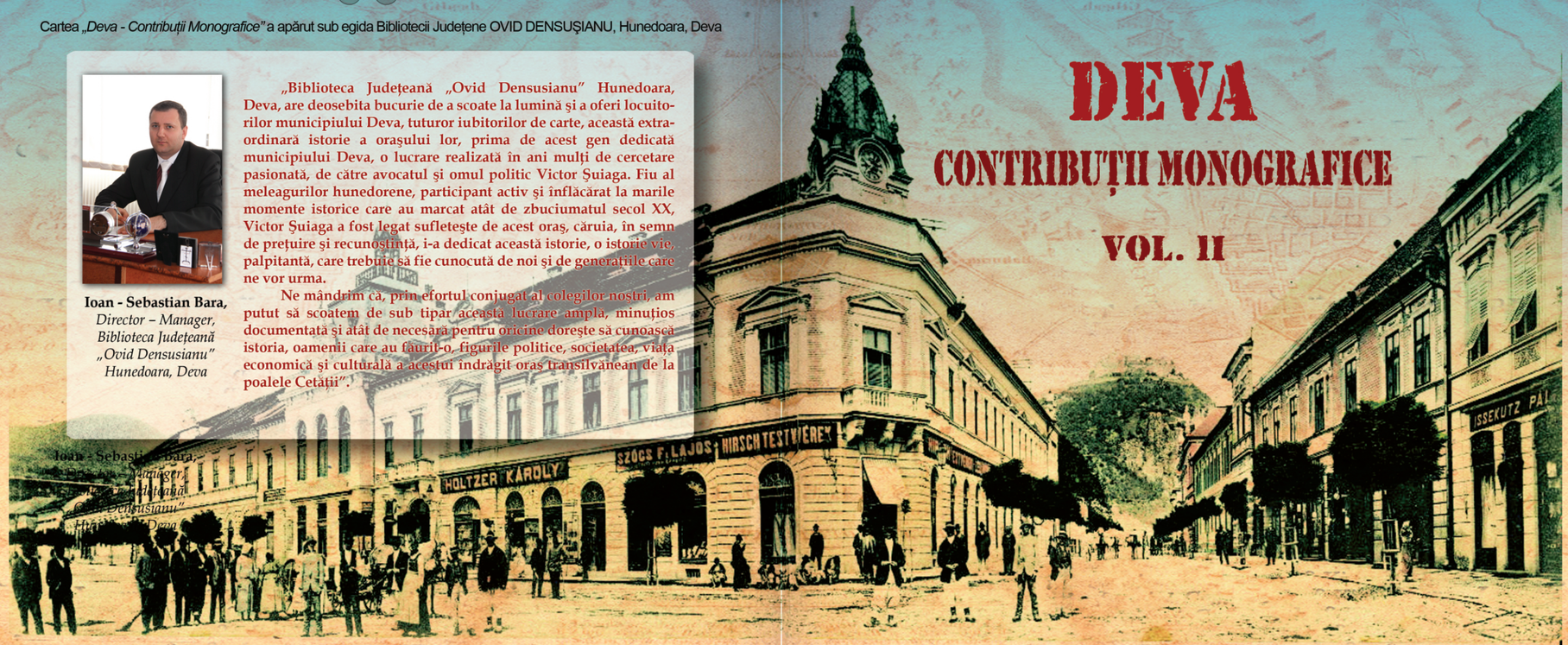

ISBN 978-973-753-196-4

Cod de acreditare CNCSIS: 331

VICTOR ŞUIAGA

DEVA

CONTRIBUȚII MONOGRAFICE

VOL. II

EMIA

Monografia lui Victor I. ŞUIAGA este o adevărată carte de vizită a municipiului Deva cu care, sunt convins, s-ar mândri orice localitate, pentru că din paginile ei ni se relevă o lucrare de înaltă ținută științifică, o istorie complexă, studiată din multiple unghiuri, a municipiului de la poalele Cetății. O Cetate martoră a unei istorii bogate, zbuciumate, cu lupte, dar şi cu ani de bună conviețuire într-un spațiu multietnic, aşa cum sunt localitățile din spațiul Transilvaniei.
De aceea, Consiliul Județean Hunedoara a salutat şi a sprijinit cu mare entuziasm această lăudabilă inițiativă a Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva de a tipări şi a ne oferi impresionanta lucrare a lui Victor I. ŞUIAGA dedicată capitalei județului nostru. Utilitatea ei este cu atât mai mare cu cât este prima monografie a Devei realizată cu mijloace științifice, cu pasiune şi competență, de un intelectual care a fost legat sufletește de oraşul a cărei istorie a scris-o.
Este o mare bucurie pentru noi să împlinim, peste decenii, dorința fierbinte a lui Victor I. ŞUIAGA de a-şi tipări lucrarea pentru ca ea să fie astfel accesibilă unui număr cât mai mare de cititori, locuitori ai Devei sau cercetători ai trecutului acestor locuri.

Mircea Ioan MOLOȚ,
Preşedintele
Consiliului Județean Hunedoara

VICTOR I. ŞUIAGA

DEVA – CONTRIBUȚII MONOGRAFICE
Volumul II

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ŞUIAGA, VICTOR I.
Deva : contribuții monografice / Victor I. Şuiaga. - Deva : Emia, 2011-
vol. II
ISBN 978-973-753-196-4
Vol. 2. : Studii, articole şi scrisori. - 2011.
- Bibliogr.
- ISBN 978-973-753-194-0 ?????

908(498 Deva)

Colectivul de redacție:

Redactori:	Denisa TOMA, Ioan Sebastian BARA
Consultanți ştiințifici:	dr. Ioachim LAZĂR – cercetător ştiințific I, Muzeul Civilizației Dacice şi Romane Deva
	MARC Antoniu – Asociația Culturală „Av. Dr. Victor Şuiaga" Deva
Culegere text:	Denisa TOMA
Corectură:	Ciprian Dacian DRĂGAN Diana FERENCZ
Tehnoredactare:	Ioan Paul Mihai STOICOVICI
Copertă:	Editura EMIA
Fotografii:	Din fondurile colecțiilor Serviciului Județean Hunedoara a Arhivelor Naționale

Această carte apare cu sprijinul financiar al Consiliului Județean Hunedoara, preşedinte Mircea Ioan MOLOȚ

Toate drepturile sunt rezervate
Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu" Hunedoara – Deva.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu" Hunedoara – Deva.

Copyright © - Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva, 2011.

DR. VICTOR I. ŞUIAGA

DEVA

CONTRIBUȚII MONOGRAFICE

VOL. II

STUDII, ARTICOLE ŞI SCRISORI

Dăruit Bibliotecii Județului, Deva
Dr. Victor Șuiaga
Deva, 8. I. 1986

Editura Emia

Notă asupra ediției

Prezenta monografie reproduce dactilograma celui de-al doilea volum donat Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva de către dr. Victor I. Şuiaga în urmă cu 25 de ani. Sunt cuprinse aici scrieri despre viața economică, socială şi culturală a Devei de altădată, ample studii dedicate aşezării ceangăilor în oraş, studii de toponimie stradală, aspecte ale vieții religioase precum şi numeroase medalioane consacrate unor personalități ale istoriei naționale şi locale. Revoluția de la 1848 şi conducătorii acesteia, precum şi Marea Unire de la 1918 ocupă un loc important în acest volum şi a fost un subiect care l-a preocupat puternic pe Victor Şuiaga, bun cunoscător al istoriei românilor. Este demnă de subliniat implicarea civică a autorului în legătură cu sistematizarea oraşului şi demolările care au precedat-o şi sunt impresionante, peste ani, numeroasele intervenții scrise pe care Victor Şuiaga le-a făcut la autoritățile decidente ale vremii pentru a se salva de la distrugere clădiri cu valoare istorică deosebită pentru Deva. Demersurile au rămas fără nici o urmă de ecou sau de reacție din partea conducerii județului, aşa cum fără rezultat au rămas şi sugestiile de sistematizare făcute de autor, bun cunoscător al oraşului şi al străzilor acestuia. Nu am făcut nici o intervenție de conținut în textele autorului, singura libertate pe care ne-am permis-o a fost o minimă redactare şi evitarea unor eventuale incongruențe gramaticale. Am ținut cont, şi la acest volum, de normele limbii române actuale şi am operat unele modificări de topică, pentru o lectură fluentă.

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest al doilea volum al amplei Istorii a Devei realizate de Victor Şuiaga completează în mod necesar şi firesc primul volum, prin abordarea unor teme diverse care au constituit şi ele obiectul cercetării de o viață a autorului. Bun cunoscător al istoriei oraşului, pasionat de problematica politică, socială, demografică, urbanistică, culturală, Victor Şuiaga a analizat secvențial toate aceste aspecte, iar ceea ce a rezultat este un profil complex al municipiului Deva. Numeroase sunt paginile în care autorul reproduce documente originale, de epocă, documente care întregesc imaginea despre viața oraşului Deva şi oferă un tablou viu al realităților socio-politice, economice şi culturale în special din ultimul secol şi jumătate. Din paginile acestea avem imaginea vie a unui oraş care creşte neîncetat, care trece prin momente de bucurie, dar şi de mare cumpănă, un oraş care a constituit un spațiu de interculturalitate şi bună înțelegere între toate naționalitățile trăitoare aici. Aspectele din trecutul Devei se referă, din punct de vedere economic, la viața plină de dinamism a hanurilor şi birturilor devene, la pitoreştile târguri care se organizau cu regularitate, la trecutul corporațiilor meseriaşilor din Deva, la activitatea minei de aramă, la interesanta poveste a căii ferate Simeria – Petroşani, a căii ferate ce trece prin Deva etc. Remarcabile sunt considerațiile şi cercetările de toponimie stradală, un capitol care cu siguranță va stârni interesul oricărui devean dornic să afle mai multe despre denumirea străzilor oraşului începând din secolul XVII, ca şi partea dedicată istoriei cartierului Viile Noi. Cu har şi mult farmec, ni se povesteşte despre începuturile serviciilor sanitare din Deva, despre primul medic, despre prima farmacie. Deosebit de interesant este capitolul dedicat începuturilor vieții teatrale din Deva, capitol din care răzbate strădania devenilor de a avea un teatru de calitate în oraş.

Un loc aparte îl ocupă problemele de etnografie şi sociologie legate de ceangăii şi cartierul lor binecunoscut, apoi istoria vechilor colonişti bulgari care s-au stabilit în oraş. Toți aceşti locuitori au fost legați afectiv de oraşul Deva şi, de-a lungul istoriei, au contribuit la înflorirea lui.

Rolul covârşitor al bisericii este subliniat cu insistență în studii speciale dedicate lăcaşelor de cult de toate confesiunile, cu accent deosebit pe biserica ortodoxă veche de peste patru secole, fiind subliniat şi remarcat cum se cuvine rolul unor mari figuri de prelați precum protopopii Devei şi ai Dobrei, personalități cu rol important în viața spirituală a devenilor.

Marile momente ale istoriei trăite de oraşul Deva îşi găsesc locul cuvenit şi în acest volum: revoluția lui Horia cu zguduitorul episod de la poalele Cetății, momente emoționante legate de Marea Unire de la 1918 şi participarea devenilor la acest moment crucial al devenirii noastre, scene zguduitoare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu victimele bombardamentelor etc.

Într-o galerie emoționantă de personalități care şi-au legat numele de Deva, autorul a inserat nume îndrăgite ale istoriei noastre precum Avram Iancu, George Barițiu sau devenii Francisc Hossu-Longin şi Lucreția Costa Olariu-Nicoară, figuri asupra cărora autorul se apleacă cu pioşenie şi recunoştință.

Victor Şuiaga, cetățean implicat în viața oraşului său, nu rămâne pasiv la frământările produse de sistematizarea Devei în anii 1970, drept pentru care face numeroase demersuri la autorități pentru a se conserva clădirile importante ale oraşului, clădiri legate de istoria Devei, oferind şi soluții de evitare a demolării acestora. Desigur, toate aceste demersuri au rămas fără ecou, dar este impresionantă strădania omului cetății care îşi cunoaşte şi iubeşte oraşul şi vrea să contribuie la dăinuirea lui.

Cele două volume de contribuții monografice la istoria unui străvechi oraş transilvănean au o valoare de necontestat pentru oricine doreşte să cunoască şi să aprofundeze istoria municipiului Deva, iar Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva este, pe bună dreptate, mândră pentru că a oferit publicului această valoroasă lucrare.

prof. Ioan Sebastian BARA

Director

Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva

NOTA INTRODUCTIVA

Am adunat în 4 volume un variat şi bogat material mono - grafic despre oraşul Deva, cunoscut din copilărie şi în care trăiesc de 57 ani, astfel că mi-a fost drag să-i cercetez şi descriu trecutul.

Primele două volume conţin studii, lucrări, articole şi scrisori de sesizare ; al treilea volum conţine acte şi docă- mente în copie sau originale iar al patrulea volum este o colecţie de fotografii a Devei, toate formînd contribuţii mono - grafice ale acestui oraş.

Desigur tot acest material ar fi trebuit revizuit şi complectat, dar la 85 de ani ai mei şi cu vederea slăbită nu o mai pot face, astfel că eventualele erori sau lipsuri se expli- că prin această situaţie personală.

Totuşi eu le-am adunat, dactilografiat şi compactat pentru a se păstra mai uşor şi a nu se pierde sau răspândii fiindcă sînt convins că în viitor, cei care vor scrie o monografie a oraşului Deva, vor găsi mult material folositor.

Volumele I şi II au fost multiplicate în 6 exemplare. Volumele III şi IV, nu. Din ele volumul I - IV au fost date la Muzeul judeţean Deva. Volumele I - II s-au dat la : Arhivele Statului şi Biblioteca judeţului Deva ; Biblioteca Academiei R.S.R. Bucureşti ; Biblioteca centrală Cluj-Napoca şi la autor.

Deva, la 1 decembrie 1985

Dr. Victor I. Suiaga

V. I. Suiaga

Facsimil cu semnătura autorului

ASPECTE DIN TRECUTUL DEVEI

Despre unele aspecte social-economice şi edilitare ale Devei din trecut doresc să fac o mică descriere care, dacă nu va fi completă şi reuşită, va fi totuşi utilă şi interesantă pentru cercetătorii monografiei acestui oraş.

De la început trebuie să precizăm că, atât vatra, cât şi hotarul acestei localităţi au stat din vremuri străvechi sub stăpânirea Domeniului Cetăţii Deva, care a pus mâna pe ele abuziv şi le-a exploatat fără cruţare – bunurile, veniturile şi oamenii de rând – situaţie care a împiedicat o dezvoltare urbană a localităţii, o bună stare a poporului de jos şi înjghebarea unei vieţi sociale locale.

Pentru ilustrarea celor spuse vom arăta câteva dovezi documentare.

Astfel, despre „dificultăţile oraşului Deva", un document din 1717 ne spune că vremurile fiind grele, toţi trebuie să asculte de „căpitanul oraşului" numit de stăpânire. Ca ajutoare ale căpitanului vor fi, în „oraşul vechi", un nobil ca adjutant, iar în „oraşul nou" un „hotargiu" locotenent şi juzii săi, apoi vor mai fi din partea nobilimii şi a oraşului nou încă şase juzi. Toţi orăşenii vor fi înscrişi în registre şi împărţiţi câte 10 sub un căprar, iar pentru „viniturile de sârbi" şi pentru „corăbieri" să se numească juzi, dintre ei, care rămân şi ei supuşi căpitanului oraşului[1].

Alt document, conscrierea din 1723 arată că starea târgului Deva era grea şi periculoasă[2] fiindcă populaţia este de multe feluri şi nu se poate ţine bine ordinea, iar sarcinile nu se pot împărţi egal. Trăiau aici nobili şi moşieri, castelani, juzi şi oficianţi ai domeniului, toţi privilegiaţi şi nesupuşi oraşului, dar grosul populaţiei era format din târgoveţi, iobagi şi jeleri, care singuri suportau toate sarcinile, câştigându-şi traiul greu ca meseriaşi, negustori şi

---

1 Szilágy Sándor, *Dificultăţile oraşului Deva în 1917*, în *A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve*, vol. IX pe 1895-1898, Deva, 1898.

2 *Hunyad*, Deva, 1890, nr. 51.

lucrători de pământ sau vii. Mai existau în Deva corăbieri împărăteşti şi colonişti bulgari, care însă nu erau supuşi oraşului.

Desigur că în atari împrejurări, Deva nu s-a putut dezvolta mult edilitar şi nici ca viaţă economică şi socială, astfel că ea a rămas un sat până către sfârşitul secolului XIX, după cum o arată mulţi călători străini şi unele descrieri mai vechi.

Ca o confirmare a situaţiei invocăm un document din 15 ianuarie 1855 care cuprinde constatările şi hotărârile „Comisiei de organizare edilitare privitor la alinierea străzilor şi drumurilor cât şi a înfrumuseţării oraşului Deva”[3].

Este suficient să reţinem din aceasta două reguli generale care se executau sub amenzi mari sau cu forţa.

Prima spunea că în jurul pieţei şi a străzilor principale care dau în piaţă, nu sunt permise case cu paie şi garduri de spini, iar cele existente se vor nimici.

A doua regulă stabilea că şurile şi gardurile din piaţă şi străzile principale se vor alinia şi repara.

Ne-a mai rămas o descriere despre aspectul şi starea Devei la 1873, care de asemenea o prezintă ca [pe] un sat[4].

După această descriere, în Deva din acea vreme nu existau trotuare şi străzi pietruite. Singur Drumul Ţării, pe o porţiune mică, avea un fel de pietruire, toate celelalte străzi şi ulițe erau pline de noroi, bălţi şi pâraie, prin care greu puteau umbla.

În actuala Piaţă Bariţiu, noroiul curgea pe vreme de ploaie până în uşa vechii biserici reformate. Iluminat public nu exista şi cei care aveau lămpaş umblau cu el. Nu se găseau birje sau omnibus. Cu trăsuri proprii umblau numai proprietarii, ceilalţi călare sau pe jos. Rar se putea găsi câte un căruţaş ţăran.

Pe acea vreme, doamnele care mergeau la baluri erau duse cu picioarele în ciubăr pe care îl purtau în mâini doi feciori sau bărbaţi tineri, căci altfel intrau în noroi până la glezne.

Abia pe la 1880, Deva începe a câştiga o înfăţişare de oraş în partea centrală prin construirea unor case noi şi mai mari cât şi prin pietruirea unor străzi.

---

3 Documente care se anexează în traducere românească.

4 Réthy Lajos, *Dr. Veress Endre - Hunyadmegye bányászatának múltja* în *A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve*, Deva, vol. XX, 1910, pp. 123-131.

Avem apoi o descriere de la 1881 apărută într-un ziar local sub titlul „Cum va fi Deva peste 20 de ani”[5], din care ne putem imagina prin contrast înfăţişarea Devei la acel an, dacă ţinem seama de ce se dorea atunci să aibă târgul nostru, ceea ce era egal cu tot ce îi lipsea în acea vreme. Să fie un oraş frumos, bine îngrijit şi ieftin, cu străzi pietruite, fără noroaie şi praf, cu şanţuri curăţate şi cu tei sau castani pe margine. Casele vor fi în aliniere şi mai înălţate de la pământ, cu ferestre mari şi acoperite numai cu ţiglă sau şindrilă. Casele vechi, în ruină, cu ferestre mici şi netencuite, precum şi gardurile stricate vor fi total interzise. Nu vor mai fi bălţi pe străzi şi se vor face mai multe fântâni publice, pentru a se găsi apă în vreme de secetă. Toate bunurile şi drepturile domeniului aflate în Deva vor fi predate acestui oraş, care astfel va deveni bogat, cu venituri multe şi nu va mai încasa dări şi taxe de la locuitori, iar angajaţii săi vor putea fi plătiţi sigur o dată pe lună şi nu în rate întâmplătoare. Viaţa economică a oraşului va lua o mare dezvoltare, se vor clădi palate şi fabrici, iar vinul, ţuica şi berea vor fi libere în comerţ. Se vor face parcuri noi, unul frumos în strada Cotul de sus – actuala Piaţă Bariţiu –, altul pe Dealul Cetăţii, iar cel din Greci va fi mai bine îngrijit.

Piaţa va fi curăţată de capela catolică pornită spre ruină şi va avea multe prăvălii mari şi frumoase, iar primăria va sta într-un local nou şi modern, nu într-o pivniţă cu gratii de fier.

Se vor construi localuri frumoase de petreceri, de producţii teatrale şi grădină de bere. Va fi regula cursul Mureşului spre a feri oraşul de inundaţii.

În astfel de vremuri şi condiţii, desigur că viaţa culturală şi socială a Devei s-a dezvoltat greu şi încet până către sfârşitul secolului XIX, deoarece majoritatea populaţiei o formau românii, care erau foarte săraci şi mult asupriţi de stăpânire, iar statul ungar voia să transforme Deva într-un puternic centru de maghiarizare a românilor hunedoreni. Aşa se explică slaba atracţie a poporului de jos pentru cultură şi civilizaţie, cum arată o întâmplare din anul 1875, când statul ungar voi să înfiinţeze o şcoală maghiară de fete la Deva şi localnicii au fost contra spunând: „*Acum nu biruim cu femeile, dar dacă le mai şi învăţăm la şcoală*[6].”

Abia ultimele trei decenii din secolul XIX şi primele două din secolul XX aduc o înfăţişare mai urbană Devei.

---

5 *Cum va fi Deva peste 20 de ani*, în *Hunyad*, Deva, 1881.

6 Réthy Lajos, *op. cit.*

Primul factor al dezvoltării oraşului a fost calea ferată ce s-a construit pe aici în 1868 pentru deservirea căreia s-a ridicat o clădire cu etaj pentru gară, construcție ce există şi azi (între timp s-a construit gara nouă – *n. red.*).

Se construiesc în această perioadă şi multe clădiri publice şi particulare, noi şi frumoase pentru acea vreme, cum au fost: Biserica ortodoxă română din strada Avram Iancu, la 1861-1873; Liceul de băieți, la 1880; Internatul, la 1889 şi sala de gimnastică la 1894; Şcoala Pedagogică – corpurile din curte la 1882 şi 1892, iar corpul cu etaj din față, în 1911; Palatul Prefecturii, la 1890; Spitalul la 1895; Tribunalul, la 1899; Închisoarea, la 1906; Primăria, la 1886; iar cea actuală în 1901; Teatrul, în 1910; Cooperația industrială cu o sală festivă, în 1890; Orfelinatul de fete, actualul spital-maternitate, în 1910; Reduta, local de petreceri şi restaurant, la 1885, demolat în 1910; un pod de fier peste Canalul Cerna, în 1909, pe drumul spre gară, deoarece până atunci se trecea peste o punte prin apă; Biserica reformată, în 1908-1910; s-a demolat în 1886 biserica capelă catolică din piață şi la 1899 biserica străveche, care peste 600 de ani dominase aspectul târgului nostru, cu a cărei teren inclusiv cimitirul s-a mărit piața.

Se pietruieşte albia pâraielor din oraş, astfel că se îndepărtează podurile şi punțile de lemn existente, nemairămânând decât unul de lemn în drumul țării colț cu strada Ion Creangă. S-a aliniat în 1891 strada Apa dinlăuntru cu strada Apei, actuala strada Libertății, Lenin (Iuliu Maniu – *n. red.*). S-a lărgit piața în jurul bisericii catolice. S-a amenajat şi plantat Dealul Cetății pe care a fost construit un tunel de 20 de metri la 1889, un chioşc şi un restaurant în parc. Se pietruiesc unele străzi cu piatră brută, se fac trotuare cu lespezi de piatră cioplită pe străzile principale.

Se introduce curentul electric în anul 1905 care la 1908 se duce la Simeria. Apare cinematograful la Deva prin 1905 la restaurantul Reduta, Hungaria, Coroana, Casina Națională – de la mese, căci abia după 1910 rula în sala Teatrului comunal.

Deva, 15 martie 1980

* * *

/ Traducere din limba maghiară /

DECIZIE

Deva, data: 15 ianuarie 1855

Adunarea electorală a populaţiei oraşului Deva privind sistematizarea şi regularizarea străzilor şi căilor de acces din oraşul Deva constituită pe baza hotărârilor şi confirmărilor superioare. În şedinţa din 10 aprilie 1855, în calitate de comitet de execuţie, din consiliul de sistematizare raională compus din domnul Săroşi Ferencz, comisar din partea comitetului raional, Balogh Sándor din partea Direcţiunii Domeniilor, apoi Balog Sandor, Fekete Károly, Duma Lászlo, Kontz Gábor, Furka Iános, Beke Dániel, Moldován József ca membri şi Márkus György ca notar.

Comisia de sistematizare, înainte de a proceda la hotărârile planificate, ca indicaţii generale a hotărât următoarele reguli:

- Pe clădirile din piaţă cum şi pe străzile vecine cu piaţa, nu se vor tolera imobile acoperite cu paie şi nici garduri de spini, iar cele existente se vor desfiinţa în termenul perioadelor fixate.
- Pe spaţiul pieţii şi de pe străzile cu intrări în spaţiul pieţei toate gardurile şi şoproanele ce depăşesc aliniamentul în mod dezordonat se vor îndrepta.

De executarea acestor dispoziţii date de Comitet se însărcinează Judele-principal al oraşului, în aşa fel ca acelor care se împotrivesc dispoziţiunilor date – în temeiul împuternicirii ce-i acordă legea – va aplica o amendă de 5 forinţi de argint, iar în caz de nevoie celor ce se vor împotrivi hotărârilor Comitetului, lucrările necesare se vor executa prin muncă obştească, dar pe cheltuiala contravenienţilor. Care după regulile şi principiile general hotărâte de Comitetul Executiv vor începe muncile luate în plan după cum urmează:

- S-a găsit că partea situată la ieşirea de pe strada Veneţiei – domeniile imperiale şi regale şi gardul cimitirului reformat – drumul spre hotare aşa de mult s-a îngustat, încât din cauza gardului situat în partea şoselei nu încap nici două căruţe alăturate şi ca urmare spaţiul situat între aceste două garduri, între piatra bătută în pământ de pe vremuri şi şosea, s-a găsit că a depăşit mult aliniamentul, în parte fiind însămânţat cu grâu de toamnă de pe timpuri vechi, încât se află ieşit din aliniament, urmând ca spaţiul dintre şosea şi strada Nemeire şi şosea şi cârciuma Fiscului să fie tras în linie dreaptă, iar spaţiul dintre prima piatră şi colţul cârciumii Fiscului, în suprafaţă de 8 stânjeni, să fie delimitat, iar persoanele

aflătoare cu depăşiri în acest spaţiu au fost somate ca gardurile lor, – şi aşa într-o stare de ruină – în termen de 30 de zile să fie demolate şi ridicate la aliniamentul cârciumii de la nr. 134.

- Păşind mai în interior, s-a găsit că starea gardurilor de pe aliniamentul cârciuma cu nr. 134 cu colţul casei de peste drum este corespunzătoare ca aspect, cu toate astea locatarii de aici, Nika György şi Nyegdey Josan au fost somaţi ca gardurile lor de-a lungul străzii să fie trase mai în interior spre stâlpul cimitirului catolic, spre a forma o linie dreaptă, iar Nyikora György a fost somat ca şoprul lui din interior să fie tras mai înspre curte, mai în interior, spre a opri scurgerea zamei de bălegar spre stradă.
- Păşind mai spre interior, s-a găsit că gardurile imobilelor cu nr. 188 şi 189 au mari ieşiri din aliniament, pentru care proprietarii acestor imobile au fost somaţi să retragă mai spre interior gardurile, care însă se vor construi numai din scânduri, aliniindu-se în linie dreaptă cu gardurile imobilelor cu nr. 187 şi 190, în caz contrar vor fi sancţionaţi cu 5 forinţi amendă.
- Mai departe, păşind spre interior, s-a găsit că gardurile imobilelor cu nr. 188 şi 189 au mari ieşiri abuzive, pentru care proprietarii acestor imobile au fost somaţi să se retragă, iar gardurile imobilelor de la casa cu nr. 196 spre colţul pieţei, până la casa cu nr. 88 nu numai cu ieşiri abuzive dar şi cu aspectul lor inestetic şi cârn, care se vor îndrepta şi aranja, iar pe locul cu nr. 195 se află un perete din zid, care momentan nu se poate muta spre interior încât punerea în linie dreaptă a gardurilor spre interior în acest sector s-a amânat până la data de 1 aprilie 1856.
- Ieşind din această stradă în piaţă, sar în ochi gardurile numiţilor Buda Ignácz, Istvánfi László şi suprafaţa situată de la parohia reformată la gardul imobilului arendat de Krausz Heinrich, depăşind mult terenul pentru care se vor retrage pe aliniamentul format de linia trasă de la colţul casei cu nr. 84, proprietatea lui Brádi, până la casa cu nr. 89, iar spaţiul ce va rezulta se va reataşa la piaţă. Drept urmare, cei trei proprietari se vor soma să-şi retragă gardurile pe linia formată de aliniamentul de mai sus.
- Gardurile aflătoare tot pe această linie, aparţinând proprietarilor Rátz László, Váradi Ádám şi Csiki Zsigmond se vor retrage mai spre interior, spre a se putea forma o linie dreaptă.

- Tot pe această stradă, pe partea cealaltă, imediat sar în ochi gardurile Fiscului de la nr. 73 cum şi a lui Koncza Béni cu nr. 74 cu depăşiri mari spre strada mare şi piaţă şi ca urmare s-a stabilit ca Koncza Béni şi domeniile imperiale-regale să-şi retragă gardurile pe aliniamentul format de la interiorul stâlpului de zid, în linie dreaptă cu gardul locului viran a lui Makra, până la zidul exterior al clădirii Fiscului, precum şi gardurile din acest spaţiu a lui Furka Károly, care depăşind strada, se vor retrage pe aliniamentul mai sus fixat, cu sarcini de execuţie întocmai.
- De asemeni, s-a hotărât ca gardurile imobilelor, proprietatea d-lui baron Bánffy Albert, aflător pe imobilele cu nr. 68 se vor retrage pe aliniamentul imobilelor cu numerele 67-69.
- Din prăvăliile mărunte aflătoare pe aliniament, prăvăliile proprietatea lui Pejovici Maria şi Moldovan Petru, adică streaşinile lor sunt mult ieşite în afară, pentru care au fost somaţi să-şi taie părţile ieşite, spre a se alinia cu restul prăvăliilor.
- Bod Bálintné a fost somată să-şi desfiinţeze gardul de nuiele de la casa sa de pe Viz nr. 29, iar gardul nou să se ridice mai în interior în linia dreaptă pe aliniamentul existent.
- Numiţilor Duşa Josef de la imobilul cu nr. 266 cum şi la imobilul situat la capătul acestuia cu nr. 265 – proprietatea lui Turi Sigmondné li s-au acordat amânare până la data de 01 aprilie 1856, ca să-şi poată trage gardurile mai spre interior la linia dreaptă.
- Gardul de-a lungul imobilului cu nr. 66, proprietatea lui Lengyel, se va muta mai spre interior, spre a forma o linie dreaptă cu clădirea poştei şi cu colţul prăvăliei.
- Gardul de nuiele aflător în stare de paragină de pe proprietatea lui Zeik Miklosné, de pe strada Poştei, nu se va alinia până nu se va desfiinţa, iar gardul nou se va ridica numai din scânduri.
- Tot aşa, se interzice ca locul viran, proprietatea d-lui conte Teleki Miklós, să fie îngrădit cu gard de nuiele, ci numai cu gard de scânduri.

La data de 26 martie 1856, Comitetul de înfrumuseţare a ţinut şedinţă sub preşedinţia d-lui Parod Ferencz, numit de către Sectorul Imperial-Regal, prezenţi fiind: Balog Sándor, Balog János, Duma László, Fekete Károly, Kontz Gábor, Turi József, Moldovan Josif, Beke Dániel şi notarul Márkus Károly, cu care ocazie:

Notarul dând citire textului şedinţei anterioare:	*S-a aprobat*
▪ Tăierea celor trei copaci mari din faţa casei proprietatea lui Pap Józsefné din Magyar utca	▪ S-a dispus să se pună în vedere proprietarei să se conformeze în termen de treizeci zile.
▪ Privind casa Fiscului care de la str. Poştei formează colţul cu Magyar utca cum şi casa vecină cu proprietatea lui Zeik şi cum acest sector aparţinând de strada Principală, urmează ca în urma hotărârii luate în cursul anului trecut	▪ Se dispune îngrădirea lor cu scânduri în termen de treizeci zile.
▪ La casa cu nr. 440 pârâul s-a revărsat din albie, pentru care	▪ S-a dispus ca proprietarul casei respective să sape un şanţ pentru albia râului, iar pentru acces să facă un podeţ.
▪ Gardul de la [casa] orfanilor lui Komlosi, de la poarta casei până la stâlpul de piatră a lui Nagy Anti, se va retrage spre interior	▪ Deasemeni, în termen de treizeci zile
▪ Imobilul proprietatea văduvei lui Farkas Jozsefná îngrădit cu gard de spini	▪ Se va curăţa de spini în termen de 30 zile.
▪ Sunt obligaţi să-şi mute gardurile şi porţile de la casa lui Kertész Jozsef în linie dreaptă, până la geamul casei lui Lung Josziv, numiţii Pap Mihályné, Török Ferencné, Tenkel Fridrich, Ténászé Josif, Buta Nikolaje, Bartok Borbála şi Buta Joan	▪ Spre a forma o linie dreaptă pe această stradă, pentru care sunt obligaţi a executa în termen de 30 zile ce li s-a adus la cunoştinţă şi pe cale verbală.

▪ Îngrădirea casei văduvei Komlosi, spre direcția porții casei sale	▪ Deasemeni, executarea s-a hotărât în termen de 30 (treizeci) zile.
▪ De la pomul de vişini de pe imobilul lui Lung Josziv, se vor muta de-a lungul liniei pichetate gardurile proprietarilor Lukács Josef, Nagy Sándor, Koráli Lajos şi Zeik spre a forma linie dreaptă	▪ Se vor executa în termen de treizeci zile.
▪ De pe partea cealaltă, de la peretele casei zilierului Koráli Lajos, gardurile se vor muta spre interior în linia dreaptă până la casa lui Dózsa, iar gardurile ieşinde de la casa lui Váradi se va muta spre interior	▪ Deasemeni, executarea în termen de treizeci zile.
▪ Gardul de la casa văduvei lui Farkas Josev, de pe strada Şcolii, se va curăța de spini şi se va retrage în linie dreaptă cu pereții în linie dreaptă, cu pereții casei lui Csonka	▪ S-a ordonat executarea în termen de 30 de zile.
▪ Pe partea opusă, gardurile de la pereții casei lui Iszekutz se vor retrage în linie dreaptă până la colțul casei lui Pap, spre a forma o linie dreaptă perfectă	▪ S-a hotărât executarea în termen de un an.
▪ Pe strada Şcolii, ieşind spre piață, deşi s-a pus în vedere doctorului Bruz Sigmond să-şi retragă gardul de scânduri spre aliniamentul gardului nou, construit de către Fiscul Cezar-Regal, dar care până în prezent nu s-a efectuat	▪ Dacă în termen de 30 zile de la publicare, gardul nu se va trage în linie dreaptă, se va amenda cu cei 5 forinți stabiliți.

▪ Încă cu ocazia anchetei făcută anul trecut de către Comitet, s-a dispus ca gardul lui Furka János, în prezent în stare deplorabilă, să se repare şi să fie pus în linie dreaptă, dar până în prezent a rămas fără nici un rezultat	▪ S-a hotărât să-şi repare gardul lui de scânduri în termen de 30 zile şi să-l tragă în linie dreaptă cu gardul lui Korolai Lajos, în caz contrar amendă 5 forinți.
▪ Comitetul încă în cursul anului trecut a găsit necorespunzătoare situația gardului spre stradă a baroanei Bánffy Györgyné şi a dispus rectificarea ei în termen de 30 zile, dar care nici până în ziua de azi nu s-a executat	▪ Comitetul a constatat că hotărârile luate până în prezent nu s-au soldat cu nici un rezultat din cauza lipsei de eficiență a autorităților locale şi văzând şi celelalte hotărâri, a dispus din nou retragerea spre interior a gardului menționat în termen de 30 zile sub efectul amenzii de 5 forinți.
▪ Comitetul de înfrumusețare încă în anul trecut a stabilit ca streaşinile acoperişurilor prăvăliilor succesorilor Moldovan Demeter şi Moldovan Peter sunt ieşite în mod inestetic şi cum îndreptarea lor încă nu s-a executat nici până în prezent	▪ Hotărăşte şi totodată dispune către autoritățile locale ca sub sancțiunea de 5 forinți amendă să fie tăiate streaşinile ieşite.
Mergând mai departe, Comitetul s-a oprit la măcelăria fiscului Cezaro-Regal, situat, la capătul proprietății lui Jordan Domokos, cu care ocazie a constatat că măcelăria sus-arătată în asemenea condițiuni nu mai poate funcționa, de pe o parte că în asemenea condițiuni igienice vânzarea cărnii nu se	▪ Comitetul, pe baza motivelor invocate şi în baza acestor hotărâri va comunica cu Centrala Oficiului Cezaro-Regal după care să someze Direcțiunea Domeniului Cezaro-Regal din Deva, ca încă în această vară să desființeze abatorul în cauză, ca pe un factor ce constituie

mai poate tolera, prezentând un pericol public pentru sănătatea populației, de pe altă parte, este situat, pe un loc nepotrivit unde se adună apele şi noroiul de pe dealuri, băltind şi răspândind un miros insuportabil, putând cauza boli populației şi cum acest miros pătrunzând şi în carnea din măcelărie este periculos pentru consumatori, producând nu sănătate, ci îmbolnăvire şi ca urmare	pericol pentru sănătatea publică, deci să oprească tăierile, să desfiinţeze radical măcelăria, iar măcelarii să caute să mute măcelăria unde vânzarea cărnii nu este expusă unui asemenea pericol.
▪ Conform hotărârii date de Comitetul de Înfrumusețare, după care stâlpii de piatră ai porții proprietarei Buda Ignatiné, ieşind din rând spre drum, vor fi mutați în decurs de un an, de asemeni şi poarta până la linia cu colțul casei sale, formând astfel atât poarta cât şi grădina o linie dreaptă până la succesorii lui Fodor András, colțul casei lor	▪ Întrucât pentru mutarea stâlpilor de piatră s-a acordat termen de un an, s-a hotărât că după expirarea termenului acordat autorităților locale, să comunice cu femeia proprietară ca în termen de 30 zile să fie obligată să-şi mute poarta şi grădina în linia dreaptă fixată, cum şi obligația de a desființa spinii de pe garduri din strada Veneței.
▪ În continuare Váradi Ádám încă în cursul anului trecut a fost încunoştințat ca pe curtea gospodărească a casei lui, în locul gardului de spini să ridice gard de scânduri sau de nuiele fără spini, în linie cu vecinii Furka János şi Fekete Károly, dar cum până azi nu s-a executat	▪ Lui Váradi Ádám să i se pună în vedere că este în culpă față de hotărârea Comitetului şi potrivit Deciziei este somat ca în termen de 30 zile să-şi ridice gardul, în caz contrar va fi sancționat cu 5 forinți amendă.
▪ De aici, Comitetul păşind spre strada Nemetrei, cu privire la gardul de nuiele ce se întinde	▪ Hotărăşte să se comunice în scris Direcției Domeniilor Cezaro-Regale, arătând că

pe calea ce duce spre aşa-numitul han „Ionisi”	gardul de nuiele dinspre stradă se găseşte într-o stare [de] paragină şi cum de pe o parte această stradă dă în strada principală, gardul de nuiele nu se potriveşte ca aspect estetic, deci nu se poate tolera, pe de altă parte, cum această cale duce spre cimitir, unde cu ocazia înmormântărilor, de multe ori au loc convoiuri funebre cu făclii, deci reprezentând pericol de foc iminent, motiv pentru care Direcția Domeniilor Cezaro-Regale va fi obligată, ca în locul gardului de nuiele să ridice gard de scânduri, iar pentru punerea în aplicare a hotărârii date Direcției Domeniilor Cezaro-Regale Deva, se va solicita confirmarea Oficiului Regional Cezaro-Regal.
▪ Comitetul constată că şanțurile ce se află în dreptul caselor nu sunt curățite şi astfel în unele locuri sunt înfundate	▪ Ca urmare, autoritățile locale vor obliga fiecare proprietar de casă să curețe porțiunea de şanț ce se află în dreptul proprietății lui, menținând în stare de curățenie.
▪ Punerea în linie fixată a gardurilor aflătoare în dezordine aparținând proprietarilor Dózsa Josif şi văduva Turi Sigmondné de pe strada Viz, hotărâtă de Comitet, în termen de un an dar până în prezent fără rezultat	▪ Să se facă cunoscut atât lui Dózsa Josif cum şi [lui] Turi Sigmondné că Comitetul a hotărât din nou să-şi mute gardurile în linie dreaptă, fixând pentru executare termen de 30 zile.

- Comisia a constatat că tot pe strada Viz gardurile proprietarilor Bantsek Ferenc şi Almási Péter sunt mult ieşite pe stradă
- Comisia a hotărât că gardurile acestora se vor trage spre interior în linie dreaptă până la colțul casei lui Kéméndi István despre care părțile vor fi încunoştinţate.
- Mergând mai departe pe strada Viz, Comitetul a constatat că gardul de zid dinaintea casei lui Kéméndi Istvánné este mult ieşit spre stradă, ceea ce din punct de vedere al sistematizării nu se poate admite, dar cum demolarea lui ar fi fost costisitor, Comitetul nu doreşte demolarea lui imediată, ci tratând cu femeia proprietară, aceasta a declarat că în prezent nu este în măsură de a putea demola zidul, dar dacă oraşul va demola pe spezele lui proprii, nu se opune
- S-a dispus ca autoritățile locale orăşeneşti să demoleze acest zid de piatră în termen de 30 zile.
- Tot acolo cu privire la gardul lui Beke Dániel
- Şi acest gard se va retrage în linie dreaptă de la colțul casei lui Kéméndi Istvánné, până la colțul casei lui Beke Dániel care este în curs de construcție.
- Tot aşa, privind gardurile de-a lungul proprietăților Bitán István şi Váradi Maria, dispune:
- Că gardurile aflătoare de-a lungul acestei străzi se vor aşeza în linie dreaptă de la colțul casei lui Bitán, până la colțul casei lui Váradi Maria.
- De la aşa-zisa Moara de pe Cigány utca, drumul stricat ce duce la Casa Berei, se dispune:
- Direcția Domeniilor Cezaro-Regale din Deva va fi somată ca acest drum, care zilnic este

	degradat de apa Cernei, să se facă practicabil prin regularizarea cursului Cernei.
▪ Cu privire la pârâul ce curge pe Cigány utca, spre câmpul morii, dispune:	▪ Autorităţile locale să se străduiască să dirijeze curgerea acestui pârâu de la colţul Malom în apele Cernei.
▪ Traversând podul spre Hajos, Comitetul s-a oprit, constatând că gardurile grădinilor, începând de la casa lui Avrám Dósa, sunt mult ieşite în afară, îngustând foarte mult strada şi ca urmare:	▪ De la colţul casei lui Avrám Dósa până la colţul casei spre grădini a lui Váradi Sámuel, apoi de la colţul casei lui Mezei Pálné, până la colţul casei lui Fekete Máté, grădinile se vor retrage în linia dreaptă, despre care arendaşii lui Csalkány György, anume: Avrám Josiv, Moldovan Josif şi Mezei Pál vor lua cunoştinţă în sensul că gardurile menţionate mai sus vor fi puse în linie dreaptă în termen de un an, socotit din ziua de azi, iar Moldovan Josef şi Avram Iosef vor tăia sălciile aflătoare pe marginea drumului în termen de 30 zile.
▪ Mergând mai departe cu privire la casa lui Fekete Máté până la casa proprietatea lui Dósa Josef	▪ Comitetul a stabilit că prin plasarea abuzivă a acestor garduri, drumul s-a strâmtorat foarte mult şi ca urmare de la colţul grădinei situat spre stradă, proprietatea lui Fekete Máté, până la colţul casei lui Krisan Szandu, de acolo până la stâlpul porţii grădinii lui Dósa Josef, gardurile se vor retrage în linie dreaptă, începând de îndată şi terminat

în decurs de un an, despre care se vor face comunicări lui Fekete Máté, Váradi Sámuel şi Krisan Szandu.

- De aici păşind spre rândul opus, s-a constatat că grădinile începând de la hanul Fiscului, în sus de colţul casei lui Szuszan Simion, până la colţul casei lui Almási György, grădinile sunt mult ieşite spre stradă şi ca urmare
- Grădinile respective de la colţul casei lui Szuszan Simion să fie retrase în linie dreaptă până la colţul casei lui Almási György, iar părţile să fie încunoştinţate că executarea s-a hotărât în termen de un an.
- Mergând mai departe pe acest aliniament, a apărut că prin ieşirea abuzivă a grădinilor au avut loc mari depăşiri şi ca urmare Comitetul a găsit că până la capătul drumului – adică până la ultima salcie ce se află peste drum de casa Kurta Antiné, drumul s-a strâmtat atât de mult, încât două căruţe alăturate, mai ales pe timp noroios, nu încap şi ca urmare cu privire la lărgirea acestei străzi
- Hotărăşte că de la colţul casei lui Almási György, până la susnumita salcie cum şi proprietatea lui Lazar Dosa, care se întinde până la holde, gardurile să fie retrase în linie dreaptă în termen de 30 zile despre care să fie încunoştinţaţi atât Lazar Dosa cât şi persoanele proprietari de holde, că sunt obligaţi să taie sălciile de pe acest aliniament.
- Ajungând pe alt aliniament, s-a constatat că şi aici grădinile de la casa lui Kurta Antiné, până la colţul casei lui Muntyán Samoila, de aici până la colţul casei lui Szabo János şi de aici până la stâlpul porţii lui Dosa Josif, gardurile sunt împinse abuziv spre afară, prin care s-a îngustat mult strada
- De la colţul casei lui Kurta Antiné, până la stâlpul porţii lui Dosa Josef, gardurile să fie retrase în linie dreaptă. Cum grajdul lui Kurta Antiné iese spre stradă, dar având în vedere că în continuare nu mai există şi alte case, se trece cu vederea demolarea şi se amână pe un timp nedeterminat. Despre aceasta părţile respective vor fi

	încunoştinţate, cum şi mutarea spre interior a gardurilor acordându-se termen de un an.
▪ De aici, Adunarea Electorală şi-a continuat drumul spre grădinile lui Hajos, la proprietatea succesorilor lui Váradi Antal unde a constatat că defunctul Váradi Antal a ocupat o mare parte din drum, ceea ce dovedeşte şi şanţul aflător în vecinătatea grădinii, ceea ce a făcut ca drumul să se îngusteze foarte mult	▪ Grădina să fie retrasă până la linia exterioară a şanţului săpat de fisc, de la capătul exterior a grădinei – prin pomul mare de măr până la colţul grădinii lui Lazar György, iar sălciile să fie tăiate în termen de treizeci zile, despre care respectivii să fie încunoştinţaţi.
▪ Comitetul a fost înştiinţat că pe colţul sud-estic al curţii cu şură al Domeniului Cezaro-Regal, drumul practicat ce duce de la Hajos spre apa Cernei a fost îngrădit, dar cum deschiderea acestuia o găseşte foarte necesară, fiindcă Doamne fereşte dacă pe această stradă ar izbucni un incendiu, pentru a putea aduce apă din Cerna va fi foarte necesară	▪ Direcţia Domeniilor Cezaro-Regale va fi somată să deschidă acest drum.
▪ Cu privire la proprietatea lui David Ferencz	▪ Această proprietate să se alinieze de la poarta casei sale, spre stradă, până la linia copacului de salcie aflător în curtea cu şură a Fiscului.
▪ Cu privire la gardul de pe proprietatea lui Czigány Péter	▪ În vederea deschiderii străzii, gardul acestei proprietăţi va fi retras cu un stânjen spre interior.

- Acoperişurile de paie şi gardurile de spini să fie desfiinţate de pe întreg teritoriu al oraşului, în timpul cel mai scurt, dar cel mult într-un an.
- Dat fiind propunerea d-lui Balog János, jude-principal al oraşului, Comitetul Electoral al oraşului a luat în dezbatere oferta lui Jordan Domokos, prin care oferă proprietatea sa de lângă piaţă, în vederea lărgirii pieţei, contra despăgubirii cuvenite, se însărcinează Comitetul de Înfrumuseţare să iasă la faţa locului spre a stabili că în caz de acceptare a ofertei, cum s-ar putea folosi în mod util şi practic această proprietate, dar avându-se în vedere că pe de o parte să ne fie lezat dreptul de proprietate particulară, pe de altă parte, să fie folosită în mod judicios pentru lărgirea spaţiului pieţei
- În vederea acestei lărgiri a pieţei, Comitetul de Înfrumuseţare a oraşului găseşte ca absolut necesar ca această proprietate să fie destinată pentru lărgirea viitoare a pieţei, dar cu satisfacerea despăgubirii legale cuvenită proprietarului şi mai ales din cauză că alt loc mai potrivit decât piaţa oraşului Deva nu s-a putut găsi pentru construirea măcelăriilor, atât din punct de vedere practic pentru accesul uşor al populaţiei, găsindu-se în centrul oraşului, apoi asigură un control mai eficace al autorităţilor, cum şi aspectul estetic, căci pe această proprietate trăgând un zid circular corespunzător în imediată vecinătate a negustorului Zuaternic, pe jumătatea de spaţiu, a rezultat că se pot construi trei măcelării a căror concesiune anuală ar putea acoperi pretenţiile legale ale proprietarului ofertant, apoi având în vedere şi scopul, căci cu ocazia lărgirii pieţei, una din proprietăţile ce se află inoportun pe mijlocul pieţii s-ar

	putea desfiinţa în vederea interesului obştesc al oraşului Deva.
▪ Cu privire la partea de sud a străzii Svab, de sub vii	▪ După care pe partea sudică a străzii, de la grădina cu struguri aflătoare în josul viilor, până la colţul de sus al casei cu nr. 289 şi tot de la colţul de jos al acestei case cu nr. 288, iar de aici până la colţul superior al porţii distilatorului de ţuică, proprietatea orfanilor def[unctu]lui Domokos Sigmond toate gardurile de nuiele în termen de 30 zile se vor retrage în linie dreaptă, conform indicatorului elaborat.
▪ Cu privire la gardurile aflătoare tot pe această stradă spre partea Nordică	▪ Gardurile mult împinse spre în afară, de la casa cu nr. 785 a lui Lengyel Dániel şi până la colţul casei orfanilor def[unctu]lui Konya Dániel, toate gardurile aflătoare în acest spaţiu se vor retrage pe acest aliniament, cel mult în termen de 30 zile.
▪ Cu privire la grădinile aparţinând proprietarilor Grek Mihályné şi Oprea Mihály, locatari tot pe această stradă, în partea superioară a străzii	▪ S-a decis ca grădinile mult ieşite înspre stradă a susnumiţilor proprietari să fie retrase cu câte 4 „Suk”-uri în termen 30 de zile. De asemenea, grădina lui Lengyel Dániel, aflătoare pe partea de jos, se va retrage conform indicatorului. Apoi de la colţul gardului susnumitului Lengyel Dániel, pe lângă prunii acolo aflaţi, toţi proprietarii sunt

	obligaţi să-şi retragă gardurile în linie dreaptă, până la colţul grădinii lui Pap Dániel, în termen de 30 zile.
▪ Cu privire la casele şi grădinile aflătoare pe partea Nordică a străzii pe calea ce duce în sus spre Cetate	După care casa, ce se reconstruieşte acum de sub nr. 277, se va retrage conform indicatorului, iar în ceea ce priveşte gardurile, acestea urmează a fi retrase de la colţul acestei case, până la colţul casei celeilalte, în termen de 30 zile şi se vor îndrepta până la colţul grădinii lui Duma Péter şi Bodola Sigmond, iar de la colţul acestei grădini, până la grădina orfanilor succ[esoru]lui Konya Dániel, se va retrage cu o jumătate de stânjen spre interior, în termen de 30 zile.
▪ De aici ieşind spre viile situate deasupra proprietăţii lui Gola Mozes, pe strada ce duce spre râul Isztina	▪ Gardurile aflătoare pe partea de jos a fostei vii, proprietatea D-lui Korollai Lajos, se vor retrage cu o jumătate de stânjen, în linie cu copacii de salcie ce se află acolo în linie dreaptă, în termen de 30 de zile. De asemenea, şi D-nul Váradi Ádám este obligat să-şi mute grădina de mai sus, de la colţul casei sale, aflător în partea de jos a viilor lui Cepnik, cu un mic ocol în linie dreaptă pe lângă prunii existenţi, aşa cum este prevăzut în indicator, în termen de 30 zile.

▪ Cu privire tot la această stradă, pe partea ei inferioară	▪ Conform căreia D-nul Golla Mozes este obligat să-şi mute gardul pe aliniamentul de la colțul casei sale cu un mic ocol, până la colțul casei lui Gyila Nika, conform indicatorului în termen de 30 zile.
▪ Ieşind spre pârâul Isztina	▪ Conform căreia D-nul Váradi Ádám este obligat să refacă drumul de care aflător în fața proprietății sale, în care locuieşte Muntyán Serafin, aşa cum de altfel s-a şi obligat în fața Comisiei de Înfrumusețare. Gardurile grădinilor aflătoare în fața caselor de ziler aparținând doamnelor Burzsi Ferencné şi Turi Sigmondné, care sunt obligate ca să-şi mute gardurile în linie dreaptă, aşa cum este prevăzut în indicator. Gyila Bálint, care locuieşte peste drum de aceste case mai sus arătate, este obligat să-şi retragă gardul în linie dreaptă, dar cum peretele casei sale depăşeşte linia străzii, proprietarii grădinilor de sub grădina lui Gyila Bálint sunt obligați să-şi retragă gardurile în linie dreaptă, până la colțul gardului grădinii lui Gyila Aronné. Popa György este obligat să-şi mute gardul în linie dreaptă până la colțul bucătăriei de vară a proprietarului Sztojka Adám.

▪ De aici, continuând drumul spre aşa numita „Oláh utca”, (strada Valahă)	▪ Conform căreia de la colţul hani – proprietatea Domeniilor Cezaro-Regale, până la colţul casei lui Gardo András, toate gardurile şi grădinile aflătoare în acest sector se vor retrage în linie dreaptă. Mutarea în linie dreaptă a gardului de la casa lui Gardo András, până la proprietatea văduvei Dori Lászloné, dar aicea s-a suspendat vremelnic alinierea, fiindcă casa acestei văduve care a început a fi construită s-a găsit că a depăşit linia străzii şi ca urmare a fost obligată să-şi mute construcţia cu doi stânjeni mai spre interior, atât dânsa sau eventualii ei succesori.
▪ De asemenea, Comitetul a observat că măcelăria este greşit plasată în Piaţă	▪ Conform căreia observându-se că măcelăria este greşit plasată în piaţă, a găsit ca absolut necesară demolarea acesteia prin autorităţile locale.
▪ De asemenea, s-a găsit că proprietatea enoriaşilor, arendata pe Bruz Sigmond, concura la îngustarea pieţii	▪ Şi această proprietate să fie destinată pentru lărgirea pieţei, pe lângă despăgubirea proprietarului.
▪ Cu privire la pârâul de pe Magyar utca, începând de la capătul de jos al străzii şi până la capătul de sus al străzii	▪ În urma deciziei, proprietarii aflători pe ambele maluri sunt obligaţi să pună să se sape şanţuri la o adâncime de o jumătate stânjen şi lat de un stânjen, consolidând şi malurile, dar e interzis a se săpa sub o adâncime de o jumătate stânjen sub sancţiunea de 5 forinţi amendă.

- La data de 23 mai 1856 a avut loc adunarea membrilor Comitetului.
- După ce s-a dat citire Procesului-verbal anterior, pe lângă anumite modificări, s-a acceptat şi s-a aprobat.
- După ce s-au citit mai multe cereri, în care s-au arătat că mutarea gardurilor de pe proprietățile lor, din cauza perioadelor de munci întinse apărute, nu pot fi executate în termen de 30 zile.
- Cu privire la aceste cereri, s-a hotărât că termenul fixat se amână până în ziua de Sfântu Gheorghe a anului 1857.

– Deva, anul 1856 luna iunie ziua 28 –
Emis de către – ss – Márkus Károly, notar –
/ Loc sigil sec, bătut pe act /

* * *

Conform documentului oficial din posesie personală care se va depune mai târziu la Arhivele Statului din Deva.

Deva, la 15 martie 1980.

HANURI ŞI BIRTURI ÎN DEVA DE ALTĂDATĂ

Câteva urme, date, fapte şi amintiri despre atari localuri în Deva de odinioară ne-au rămas de prin secolele trecute, dar şi din prima jumătate a sec. XX, fie documentar, fie prin tradiţii şi informaţii de la bătrâni, iar despre unele mai apropiate chiar din cunoştinţe personale.

Desigur că hanuri, birturi şi cârciume au existat în Deva din vremuri foarte îndepărtate, deoarece Domeniul Cetăţii cu vechime multiseculară era stăpânul întregului oraş şi el trăgea multe venituri din exploatarea unor asemenea localuri de găzduit, consum şi petrecere, ştiut fiind că acesta avea monopolul vânzării băuturilor şi alte privilegii senioriale.

Chiar după desfiinţarea Domeniului Cetăţii Deva, pe urma revoluţiei din 1848, bunurile amintite şi drepturile legate de ele au fost păstrate de statul austro-ungar, care le-a exploatat prin arendarea până către sfârşitul secolului XIX, când cele mai multe au fost vândute oraşului Deva, în anul 1889 cu 55.000 de florini[7]. Unele din aceste clădiri, bineînţeles reparate sau transformate, se mai puteau vedea în prima jumătate din acest secol, iar câteva s-au păstrat până azi.

Cu toate că până la sfârşitul Primului Război Mondial, [în] anul 1918, Deva era un orăşel mic, atât ca număr de locuitori, cât şi ca suprafaţă, în el se găseau foarte multe localuri de acest fel, fapt remarcat şi de unii călători străini ce au trecut pe aici.

După statistici, Deva avea în 1869 doar 3.277 de locuitori şi 706 de case. Abia în 1900 exista aici o populaţie de 7.089 de persoane şi 1.206 de case, creşterea s-a datorat mai ales colonizării ciangăilor unguri în acest oraş în 1888, 1892 şi 1910, iar în 1920 se găseau în Deva 8.658 de locuitori şi 1.303 de case.

[7] *Hunyad*, Deva, 1889, nr. 49 din 9 nov.

Ca vatră intravilan, oraşul Deva ocupa o suprafaţă mică şi care la unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918 avea următoarele limite[8]:

- În partea către Simeria, pe strada 23 August care în sec[olele] trecute purta numele de Drumul Hunedoarei sau Drumul Orăştiei, sau Drumul Ardealului (azi Bd. 22 Decembrie – *n. red.*), oraşul se termina la vreo două-trei case după strada Spitalului, vecină cu Spitalul judeţean de azi, iar pe cealaltă parte la 3-4 case după vechea stradă Kogălniceanu, numită în vremurile mai vechi strada Berăriei, deoarece acolo existase o casă unde se făcea bere, ultima clădire fiind actualul spital de copii (maternitate) zidit în 1900 pentru un orfelinat de fete. Urma apoi un câmp gol de ambele părţi ale drumului, până la pârâul ce curgea prin actualele străzi Liliacului şi Zamfirescu, fiindcă numai după acesta începea cartierul numit Colonia ciangăilor, format în anii 1888-1892 şi care ţinea până la barieră, locul unde porneşte drumul spre satul Archia.
- Pe strada Eminescu, care în vechime se numea strada Veneţiei, dar poporul îi zicea „Ulița Vânătiei”, oraşul se termina după cimitirul catolic, acolo unde se forma drumul către satul Almaşul Sec, azi strada Văcărescu, locul pe care acum se află atelierele de tâmplărie şi vreo două case de locuit era liber, dar acolo fusese un cimitir mai vechi, deoarece până către anul 1930 se mai vedeau pe el câteva pietre funerare bătrâne. Pe cealaltă parte a străzii Eminescu, oraşul ţinea până la strada Spitalului.
- În partea către Banat şi Arad, pe strada Horia, care în secolul XIX purta numele de Drumul Dobrei, uneori şi de Drumul Aradului, alteori vatra oraşului se isprăvea oarecum la Baia Sărată. Pe acest drum însă, în partea dreaptă, după strada Griviței, erau puține case, iar după strada Plevnei lipseau total, nefiind decât teren agricol.
- În partea stângă, ultima casă era Baia Sărată, fiindcă după aceasta se aflau numai bălți mari cu şanțuri şi valuri de-ale unei vechi cetăți de pământ ruinată[9]. Din strada Griviței, Progresul şi Plevnei, vatra se întindea către canalul Cerna şi Mureş, formând vechiul cartier bulgar, căruia lumea îi zice „în Greci”. Acesta ţinea până dincolo de calea ferată, la locul unde canalul Cerna se vărsa într-un braţ al Mureşului, dar care secând, a luat numirea de Mureş mort, iar

[8] Harta cărții funciare Deva, informații locale şi cunoştințe pers[onale].

[9] Blekner Gyula, *A Dévai vár a mult század elején*, în *Hunyadmegyei tört. és rég. társ. Évkönyve*, vol. XIV, *Deva*, 1904, pp. 25-36.

canalul Cerna a continuat să curgă pe albia secată. După Baia Sărată nouă, terenul era gol fiindcă noul cartier Viile Noi a început a se forma abia după Primul Război Mondial.

- În partea dinspre dealuri, marginea oraşului se afla pe după clădirea muzeului actual, pe strada Şt. O. Iosif, apoi mai sus de capătul actualei străzi Gh. Lazăr şi a străduţelor de sub dealul Cetăţii şi a dealului Decebal, mic cartier numit în trecut „Şvabi". Pe strada A. Vlaicu, cunoscut mai demult cu numirea de strada Ungurească, oraşul se termina ceva mai sus de intersecţia cu strada Izvorului de azi. În partea centrală, dar tot către dealuri, oraşul urca până la capătul de azi al Pieţei Bariţiu, pe toată strada Bărnuţiu şi pe strada Izvorului, iar în strada Călugăreni, numită din străbuni „Vale", vatra ţinea până după cimitirul evreilor.
- În partea gării, oraşul abia atingea calea ferată construită la 1868. Actuala stradă M. Viteazul era singura care ducea până la gară doar cu un ocol în dosul magaziei staţiei, deoarece strada Lenin numită în secolul XIX strada Apei (deoarece pe ea curgea multă apă) s-a prelungit din strada Cuza Vodă în linie directă la gară numai în anul 1937. S-a demolat atunci o singură casă proprietatea primăriei, fostul hotel-restaurant „Strause", continuarea străzii făcându-se apoi numai prin grădini. Strada Gojdu, care purta numirea de strada Câmpului, şi strada Cărămidăriei aveau doar câteva case la începutul ei, care începeau din strada M. Viteazul, ce se numea cândva strada Plutaşilor sau „Hăiuş", apoi Drumul Hărăului, sat la care se mergea pe aici, iar restul actualei străzi Gojdu era un câmp plin cu bălţi, mlaştini şi gropi de făcut cărămidă.
- În partea canalului Cerna, desfiinţat în 1960, mergând pe apă în sus şi pornind de la „Moara din ţigănime" ce se afla în piaţa din capătul str[ăzilor] Cuza Vodă şi Ion Creangă, unde s-au construit recent blocuri de locuinţe, nu era decât actuala stradă Caragiale căreia i se zicea mai demult strada Băii, fiindcă existase cândva o baie cu aburi pe această stradă care însă n-avea case decât pe o singură parte deoarece pe cealaltă parte curgea canalul Cerna şi în el dădeau capetele grădinilor dinspre strada Gojdu. După această limită a vetrei oraşului, pe aici urma un câmp pe care se ţinea târgul de porci şi miei, apoi cel de vite, cai şi oi, pe locurile unde azi se află cazarma pompierilor, Fabrica de conserve şi garajul Autobazei.
- În partea din jos de gară, oraşul la fel nu ajungea până în calea ferată, deoarece după „moara Cetăţii" de lângă fosta autogară şi

uzina electrică, exista un mare spațiu gol liber format din grădini, terenuri virane şi câteva depozite, locuri pe care s-au zidit în ultimii ani blocuri de locuințe, iar pe Cerna în jos până la Cartierul Bulgar încă era mult teren gol, unde azi sunt de asemenea blocuri.

Explicația generală a numărului mare de hanuri, birturi şi cârciume ce se aflau în acest târg şi oraş din vremi străvechi era de natură economică, atât pentru că aici se găsea sediul domeniului Cetății Deva, cât şi deoarece târgurile ce se țineau aici erau pline cu țărani, negustori, meseriaşi şi târgoveți, apoi slujbaşi ai domeniului şi nobili cu argații lor care toți veneau să vândă şi să cumpere mărfuri, produse şi animale, dar care toți aveau nevoie de mâncare, băutură şi găzduire. Astfel, toate acestea constituiau un bun mijloc de exploatare feudală şi capitalistă, atât față de populația locală, cât şi față de cea străină. Drept dovadă, despre acestea se cunoaşte o reclamație a devenilor către împăratul, la 1783, prin care se plângeau de spolierea multor drepturi şi luarea abuzivă de bunuri de către domeniu, între care se arătau pământuri, vii şi livezi dar şi dreptul locuitorilor de a vinde liber vinul şi vinarsul în oraş[10].

Ca orientare, despre importanța economică a Devei şi puterea de exploatare a domeniului Cetății în epoca feudală şi cea capitalistă, vom invoca câteva date şi fapte care le ilustrează suficient. Astfel, la 1491, Domeniul Cetății Deva stăpânea două târguri, Deva şi Dobra, împreună cu 55 de sate[11], iar după conscripțiile din 1614 şi 1658 avea aceleaşi două târguri şi 33 de sate[12]. În anii 1564-1650, acest Domeniu avea multe drepturi şi privilegii de „Liber baronatus”[13].

Ca o dovadă de cât de mult se dezvoltase negustoria în Deva este faptul că pe la 1698 sunt amintiți aici negustori armeni, iar la 1716 sunt arătați țărani şi negustori moldoveni care veneau cu carele până la Deva[14], încât pe bună dreptate se spunea la 1779 că Deva este „un târg mare şi cercetat”[15]. Contribuie apoi la dezvoltarea vieții economice locale şi colonizările făcute aici. Astfel, la 1712 au fost colonizate 51 de familii de bulgari care au format un cartier nou cu drepturi autonome şi privilegiate până la 1848,

[10] Arhivele Statului Deva, *Fond comitat Hunedoara.*

[11] Csánky Dezsö, *Magyarország történelmi f. Hunyadiak korában*, vol. V, Budapest, 1913, p. 44.

[12] Iosif Jivan, *Ostaşii puşcaşi ai cetății Deva în sec. XVI-XVII* în *Studii şi articole de istorie*, vol. X, Bucureşti, 1967.

[13] Akos Filimon, *Magyar alkotmány és jogtörténet* (*Istoria Constituției şi dreptului maghiar*), Budapest, 1902, p. 527.

[14] *Istoria României*, vol. III, p. 378.

[15] V. Mereuțiu, *Județele din Ardeal*, Cluj, 1929, p. 157.

numit „Deva oraşul bulgar”, dar căruia poporul îi zicea „oraşul grecilor”, pe scurt „Greci”, deoarece se făcea multă negustorie aici şi poporul îi considera greci pe negustori. Cartierul acesta a fost aşezat în jurul actualelor străzi Grivița, Mureşului şi Mănăstirii catolice[16].

A doua colonizare la Deva s-a făcut în anii 1888-1892, când au fost aduse 54 de familii compuse din 288 de persoane, toți ciangăi unguri din Bucovina, formând cartierul cunoscut sub denumirea de „Colonia ciangăilor”, situat la intrarea în oraş dinspre Simeria. Această colonizare a fost completată apoi la 1910 cu alte 72 de familii având 393 de persoane ciangăi tot din Bucovina[17], iar în 1917 cu vreo 280 de persoane ciangăi, refugiați din Bucovina din cauza războiului austro-rus[18].

Despre hanurile, birturile şi cârciumile Devei de altădată aş dori să fac o scurtă descriere, cu date şi fapte culese de prin cărți şi documente vechi, din tradițiile locale, din amintirile şi informațiile bătrânilor, cum şi din cunoştințe personale, încercând să schițez câte ceva din trecutul, rolul şi atmosfera acestora, cu aspectul şi pitorescul lor din vremurile demult apuse, cu gândul că ele pot oferi un material interesant generațiilor de azi şi celor de mâine, dar mai ales celor care vor scrie cândva monografia completă a străvechiului nostru oraş, fiindcă până acum ea nu există.

Dintre hanuri, cel mai principal (sic!) şi cunoscut era „Hanul mare al Devei”[19] aşezat la Drumul țării sau Drumul poştei, fiindcă pe el treceau poştalioanele, cum se numea în secolele trecute, drumul național de astăzi ce formează strada 23 August, dr. P. Groza şi Horia, pe locul unde se află azi Hotelul Bulevard.

Era un han străvechi şi mare, situat în mijlocul târgului, bine cercetat şi apreciat de către călători şi de către localnici. În adevăr, hanul era foarte mare, bogat aprovizionat şi bine deservit. Clădirile principale pentru dormit, mâncat şi băut, împreună cu bucătăriile, cămările şi depozitele, apoi curtea cu grajdurile şi şoproanele, şurile, cocinile, cotețele, acareturile, grămezile de lemne, precum şi fântânile cu rudă sau cumpănă, alături de vălaie mari şi lungi pentru adăpat vitele, cât şi grădina mare, plină de clăi de fân, paie şi tulei, cuprindeau întreg terenul pe care stau astăzi Hotel Bulevard, cu toate blocurile din spatele acestuia, apoi întreaga stradă Karl Marx (astăzi Lucian

[16] I. Moga, *Ştiri despre bulgarii din Ardeal*, în *Anuarul Institutului Istoric Național*, vol. V, Cluj, pp. 513-514 .

[17] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718-1739*, Bucureşti, 1971.

[18] László János, *A Bukovinai magyarság története 1762-1914*, manuscris, Deva, 1915.

[19] Oberding Jozsef György, *A Bukovinai magyarság település története, társadalomrajzi vázlata*, Cluj, 1939.

Blaga – *n. red.*) cu toate casele şi grădinile de pe ea, teren care se întindea până în strada Decebal, unde încă era o intrare gospodărească. Construcţia principală, din ziduri masive şi groase cu boltituri, era o construcţie de prin secolul XVIII. Aşezată cu faţa spre drumul naţional, dar zidită numai pe trei laturi, avea o mare curte la mijloc deschisă spre altă curte mai mare şi celelalte construcţii gospodăreşti. La etaj se găseau multe camere pentru dormitul călătorilor, iar la parter în faţă existau odăi mari pentru mâncare şi băutură, în spatele cărora erau bucătării şi cămări apropiate. La parterul interior al celor două aripi se aflau multe încăperi de bazaruri spre curte.

Pitorescul şi atmosfera erau specifice hanurilor medievale. Lume multă şi amestecată venea, stătea şi pleca în care, căruţe, poştalioane, călare sau pedestru, împreună cu mulţi cărăuşi, vizitii şi surugii, care mânau, îngrijeau şi hrăneau animalele de tracţiune. Pe lângă aceşti călători cu personalul lor de felurite limbi şi neamuri, care toţi erau grăbiţi, obosiţi şi vorbeau zgomotos, mai alergau şi forfoteau strigând în gura mare ziua şi noaptea slugile şi slujnicele hanului; apoi ţiganii potcovari şi ţigăncile ghicitoare. Peste larma tuturor se auzea concertul animalelor şi al păsărilor, din grajdurile, şoproanele şi curţile hanului. Erau nechezatul cailor, mugetul şi răgetul vitelor, grohăitul şi guiţatul porcilor, însoţite de orăcăitul raţelor, gâgăitul gâştelor, cotcotezatul găinilor şi cucurigul cocoşilor, încât vacarmul era îngrozitor, dar totuşi interesant. Doar noaptea se mai liniştea cumva toate acestea şi ea aducea o altă privelişte mai pitorească şi mai fermecătoare a hanului. În jurul focurilor mari din curţi se vedeau idile de dragoste, se auzeau cântece de duioşie şi strigăte de joc ale celor săraci şi necăjiţi, care toată ziua roboteau la stăpâni şi nu aveau altă plăcere decât această veselie nocturnă.

Altă atmosferă şi spectacole interesante oferea birtul hanului, adică sălile de mâncat şi băut ale călătorilor şi amatorilor localnici. Aici consumaţiile se transformau deseori în veselii aprinse, în chefuri mari, sau beţii nestăpânite până în zori, cu lăutari, ibovnice şi ţigănci dansatoare, despre care s-au păstrat tradiţii multă vreme.

Ca toate hanurile din trecut, şi acesta a avut un rol economic în viaţa târgului nostru, fiindcă aici trăgeau şi stăteau cei mai mulţi negustori şi meşteşugari cu căruţe pline cu mărfuri şi produse aduse pentru vânzare. Acest rol a crescut pe timpul cât Deva devine una dintre localităţile în care statul încasa vama numită „*tricesima*”[20] şi când probabil au existat aici

[20] *Hunyadvármegye*, Deva, 1917.

depozite de mărfuri importate, ca în multe alte oraşe ardelene, deoarece locul cel mai potrivit unde se făceau toate acestea putea fi numai Hanul mare.

De altfel, acest han era aşezat lângă piaţă, actuala Piaţa Unirii, unde se ţineau târgurile de mărfuri şi alimente, iar în faţa lui, peste drum de locul unde azi se află clădirea cu O.N.T. şi Hotel Turist, se găsea un mare teren viran pe care exista din vremuri foarte vechi şi până către sfârşitul secolului XIX „şura cismarilor”[21], un mare şopron în care se vindeau produsele cismarilor şi pantofarilor, precum poate şi alte şuri de-ale altor bresle meşteşugăreşti, toate formând o prelungire a pieţei. Rolul economic al Devei şi vadul bun al Hanului Mare de aici erau ajutate apoi de transporturile rutiere şi fluviale ce se făceau pe aici înaintea construcţiei căii ferate pe Valea Mureşului în anul 1868. La Deva exista o veche staţie de poştalioane care circulau pe ruta Viena – Timişoara – Deva – Sibiu[22]. Tot pe acest drum cărăuşi români şi saşi transportau mărfuri şi produse până la Viena şi Lipova, trecând şi poposind cu căruţele lor trase de câte 7-8 perechi de cai prin Deva, cum sunt menţionaţi pe la începutul secolului XIX, iar pe Mureş se făceau multe transporturi cu plute şi corăbii de sare şi lemne[23].

Vechimea Hanului Mare al Devei nu se cunoaşte exact, dar după tradiţie el ar fi luat naştere odată cu formarea domeniului Cetăţii, deci ar fi multisecular. Construcţiile hanului au suferit desigur mai multe reparaţii, transformări şi reconstrucţii în decursul secolelor, dar prea puţin se ştie despre ele. După tradiţie, o reconstrucţie s-ar fi făcut prin secolul XVIII, când s-a ridicat un etaj, despre care însă documentar avem menţiune numai de la 1848[24], iar ultima reconstrucţie s-a făcut în 1921, când s-au ridicat două etaje păstrate până azi[25]. Se mai ştie că Hanul Mare a ars de mai multe ori, o dată între anii 1754 şi 1765, când au fost multe incendii mici şi când centrul Devei a fost mistuit de un mare foc[26], iar ultima dată în august 1921, când focul s-a aprins de la grajduri[27], dar totdeauna a fost restaurat.

Prin a doua jumătate a sec[olului] XIX, caracterul de vechi şi specific han dispăruse, transformându-se într-un local de hotel, restaurant şi cafenea.

---

21 Arhivele Statului Deva, *Fond comitat Hunedoara.*

22 *Corpus iuris hungarici, Aprobates constitutiones*, (*Approbatae constitutiones regni Transilvaniae – n.red.*) II .

23 *A hunyadmegye története és reg. társ. évkönyve*, vol. XVI, Deva, 1907, p. 162.

24 *Simatismus M. Pr. Transilvaniae*, 1845, Claudiopoli, 1984.

25 Girauschek Adolf, *Hunyadmegye a kolozsvári nemzeti szinházért* în *A hunyadmegye története és reg. társ. évkönyve*, XI, Deva, 1900, p. 70.

26 *Hunyadvármegye*, Deva, 1921.

27 Jivan Iosif, *Deva în 1766*, în *Paza de incendii*, Bucureşti, nr. 8 din 1971.

Purta acum numele de „Hotelul mare al Devei” dar era cunoscut mai bine după numele arendaşilor, dintre care se ştie despre unul Leopold Schusnek, pe la 1848, un ceasornicar de meserie, venit din Slovenia, care făcuse avere aici şi era un om foarte popular, iar mai târziu despre unul Plauer[28]. De prin 1880, a luat numele de Crucea Albă, pe care a păstrat-o până în 1948, când a fost naționalizat. Ca orientare asupra valorii economice a hanului arătăm că la 1886 el se arenda cu 8.963 de florini anual, o sumă mare pe acele vremuri[29]. După restaurarea din 1921, Crucea Albă a devenit un local nou, considerat frumos şi modern pe acele vremuri. Avea la parter pe întreaga fațadă până la intrarea în hotel o intrare foarte spațioasă (o sală) cu cafenea, cu mese de biliard şi de jocuri distractive, cu vitrine mari şi privelişte în stradă. Cafeneaua se continua într-o sală mare de restaurant şi de dans, după care se găseau bucătăriile şi cămările. Atât cafeneaua, cât şi restaurantul erau cele mai mari din Deva şi în ele se organizau banchete sau mese comune, dar şi petreceri, serate dansante şi baluri. Vara se deschideau vitrinele cafenelei spre stradă şi se instalau un rând de mese pe marginea trotuarului. Un timp din cel de al Doilea Război Mondial, sala de restaurant s-a transformat în sală de cinematograf, restaurantul contopindu-se cu cafeneaua. Spre fațada de către strada Karl Marx, exista o bodegă cu o mică terasă, iar în curte se aranjase o grădină de vară în care într-un timp rula cinematograful.

La ambele etaje era instalat hotelul. Astăzi aceeaşi clădire cu diverse reparații şi transformări serveşte la ambele etaje pentru hotel Bulevard, iar la parter pentru cofetărie, bar şi magazine.

În lunga sa existență, acest han, apoi hotel şi restaurant, a primit şi găzduit multe figuri marcante ale vremii, dar a fost şi locul unor însemnate evenimente politice locale, din care unele cu răsunet mai general. Astfel, aici a fost primit la 1783 Iosif, împăratul Austriei, când acesta vizitase Transilvania şi trecuse prin Deva[30]. La izbucnirea revoluției din 1848, în fața acestui han şi a casei vecine, azi sediul Uniunii Județene a Cooperației Meşteşugăreşti – U.J.C.M., era locul de adunare a poporului, unde oratorii vorbeau de la etajul hanului, iar în 8 februarie 1849 aici a poposit vestitul general Bem, comandantul armatei revoluționare maghiare din Ardeal, împreună cu marele poet Alex. Petöfi care îl însoțea[31]. A intrat în acest han şi Avram Iancu, când venise să vorbească cu principele Schwarzenberg,

---

28 *Hunyadvármegye*, Deva, 1921.

29 Issekutz Antal, *Feljegyzések az 1848-49-ben Hunyadmegyében történt eseményekről. Első közlemény* în *Hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve*, XV, Deva, 1905, pp. 68-89 *(n.a.).*

30 *Hunyad*, Deva, 1886, nr. 11.

31 Ioan Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934.

guvernatorul Transilvaniei, care se găsea aici[32], în legătură cu schimbarea drumului împăratului Francisc Iosif prin munţii moţilor, drum care s-a soldat cu absenţa lui Iancu de la întâlnirea cu împăratul pe Muntele Găina, dar cu celebrul răspuns dat de Craiul munţilor poporului: „un împărat mincinos n-are ce vorbi cu un crai nebun în munţi”. A mai fost găzduit aici în noaptea de 14 februarie 1866, domnitorul Alexandu Ioan Cuza cu Elena Doamna în drumul lor spre exil, cărora românii din Deva le-au făcut o emoţionantă manifestaţie de simpatie[33].

În timpurile mai noi, localul a avut şi o însemnătate politică. Deoarece la 1 februarie 1933 aici a fost ales cel dintâi comitet al Frontului Plugarilor din Deva, condus de dr. Petru Groza[34], iar după instaurarea regimului democrat-popular se ştie că aici şi-a avut sediul Comitetul Regional al P.C.R. vreo 15 ani.

Al doilea han a fost cel cunoscut sub numele de „Hanul Vămii”, zis aşa fiindcă se afla aproape de bariera vămii de pe drumul ţării, actuala stradă Horia, poreclit însă de popor „Birtul cu grinzi” deoarece avea tavanul format din grinzi mari de lemn. Acest han era aşezat la capătul străzii Avram Iancu, pe locul unde a fost din 1948 până în 1972 Autogara şi ceva depozite, local transformat apoi într-o şcoală generală care se va demola prin sistematizare.

Porţile şi specificul vechilor clădiri, magazii, acareturi, grajduri, şoproane şi fântâni, cu o curte foarte mare, se mai vedea, încă prin anii 1920-1930 şi ele dădeau aspectul unui vechi han, deşi cu timpul rămăsese doar un birt mare, pentru care la 1886 se plătea o arendă de 1.825 de florini anual[35]. Construcţiile acestui han desigur au suferit mai multe reparaţii şi transformări în lunga sa existenţă. Nu cunoaştem însă decât pe cele din 1893, când vechea clădire a fost înălţată, iar lângă ea s-a construit o mare sală de restaurant şi cafenea cu biliard, purtând numirea de „Coroana” care curând s-a stricat şi a fost din nou reparată în care sală de prin 1910 se prezentau filme şi se juca teatru uneori[36].

Localul de restaurant şi cafenea a durat până la 1948 când în el s-a instalat Autogara.

În vremurile dinaintea unirii Transilvaniei, acest local era cercetat mai ales de către călătorii şi cărăuşii din Zarand, precum şi de cei din părţile

---

32 Issekuts Antal, *op. cit.*, p. 70.

33 Ioan Puşcariu, *Notiţe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913.

34 C-ţa Dunca Schiau, *Un episod istoric*, Viena 1908, ms. la Arhivele Statului Deva.

35 Gh. Micle, *Răscoala pământului*, Bucureşti, 1945, p. 37.

36 *Hunyad*, Deva, 1886, nr. 11.

Dobrei şi a Banatului. Avea o faimă deosebită fiindcă era locul de întâlnire al „gozarilor" negustori clandestini de aur, care aici făceau multe vânzări cu acest metal preţios, dar şi înşelăciune cu aur falsificat. Datorită acestui specific al localului, se făceau în el multe beţii şi chefuri mari cu lăutari şi femei ce au durat zile şi nopţi de-a rândul.

Dintre birturile Domeniului Cetăţii Deva cel mai mare a fost „Birtul din Ţigănime" numit astfel fiindcă se afla în colţul actualei străzi Caragiale cu I. Creangă, dintre care ultima în vremurile mai vechi purta numirea de „Uliţa ţigănimii". Birtul sta cu faţa spre pieţele fostei mori de apă de pe Canalul Cerna, unde era un foarte bun vad comercial şi o mare curte pentru căruţe. Un pitoresc deosebit şi o circulaţie mare avea acest birt, datorită Morii ţigănimii şi târgului de vite şi porci, primele aflate în vecini, iar ultimul în apropiere, la care se mergea prin faţa birtului.

Importanţa economică a birtului ne-o arată faptul că la 1886 preţul arendării era de 2.344 de florini anual[37].

În locul străvechiului birt din ţigănime s-a construit pe la începutul acestui secol actuala clădire cu aceeaşi destinaţie, dar care după cel de-al Doilea Război Mondial a fost amenajată pentru locuinţe şi un magazin alimentar, iar din curte s-a luat loc pentru construirea unei case.

Alt birt cunoscut a fost „Birtul Doboli" apoi „Restaurantul Reias", iar pe urmă „Restaurantul Hungaria" care ocupa colţul străzii Apei, azi strada Lenin cu strada Doboli, actuala stradă Decebal unde se află acum Sanepidul (…), rotiseria, magazin alimentar (supuse în viitor demolării). Pe acest loc exista pe la 1870 o cârciumă veche cu un mare şopron acoperit pentru căruţe, în locul căreia s-a construit restaurantul Reias. Despre acest vechi birt al Domeniului se ştie că la 1886 era arendat cu 920 de florini anual, apoi că în noul restaurant de prin anul 1908 se rulau filme cinematografice, publicul vizionându-le de la mesele restaurantului[38]. După Unire, în aceste case a funcţionat şi a existat un magazin comercial şi o bodegă mică.

Mai avea Domeniul „Birtul din Şvabi" care stătea în colţul străzii Gh. Lazăr cu Aurel Vlaicu şi îşi trăgea denumirea de la cartierul de sub Dealul Cetăţii căruia din vechime i se spunea Şvabi. Arenda acestuia la 1886 era de 744 de florini pe an[39] şi la el se mergea trecând un pod de lemn făcut peste pârâul adânc ce trecea pe strada Aurel Vlaicu. Era cercetat mai mult de locuitorii din străzile vecine. Exista apoi „Birtul Veneţiei" din actuala stradă

[37] *Ibidem*, 1895.
[38] Deneş Károly, *Hunyadvármegyei Almanach*, Deva, 1910.
[39] *Hunyad*, Deva, 1886, nr. 11.

Mihai Eminescu, colţ cu strada Andrei Mureşanu, numită mai demult strada Românească, pe locul unde azi este un magazin alimentar şi o brutărie (supuse demolării prin sistematizare), care birt la 1886 se arenda cu 773 de florini anual[40]. Se numea astfel fiindcă în secolul trecut strada M. Eminescu purta numirea de strada Veneţiei.

Se mai cunosc trei birturi străvechi, tot ale Domeniului, aflate la periferie sau chiar afară de oraş. Primul era „Birtul Mureşului" situat în vechiul cartier Greci pe actuala strada Mureşului, aproape de Abator, care la 1886 se arenda cu 578 de florini anual[41]. Avea această denumire fiindcă în secolul trecut un braţ al Mureşului curgea pe la capătul actualei străzi cu acelaşi nume unde exista atunci un pod plutitor, „brod", o „belitoare" (loc de tăiere a vitelor) şi un birt. Al doilea era „Birtul Jepilor" situat pe drumul naţional la poalele pădurii Finicuri, aproape de Izvorul Decebal. Numirea s-a dat după serpentina ce se formează după izvor şi care purta numele de „Hula Jepilor". Era un han mic dar care avea camere de dormit, birt cu mâncare şi băutură, grajduri şi şoproane, apoi vânzare de furaje. Fiind departe de oraş, pentru el se plătea la 1886 o arendă anuală de numai 356 de florini[42]. Ruinele acestui birt se vedeau încă până prin anii 1930. Al treilea era „Birtul Steaua" de pe drumul Hunedoarei, azi strada 23 August, menţionat pe la 1830 ca fiind aşezat în faţă cu vechea cazarmă a jandarmilor, pe locul unde la 1894 s-a construit actualul spital judeţean[43]. Numirea s-a luat după stelele purtate de jandarmii vecini la uniformele lor.

Au existat apoi multe cârciumi ale Domeniului sau ale unor nobili precum şi ale cartierului bulgar, care avea drepturi autonome şi privilegiate de vânzare a băuturilor cât şi de morărit şi măcelărit[44], aşezate prin străzi periferice dar şi prin centru.

Despre numărul mare al primelor două categorii face amintire călătorul turc Evlia Celebi care trecuse pe aici la 1664[45].

Dintre acestea abia ştim despre câteva: despre „cârciuma Foris" la colţul străzii Eminescu cu strada Libertăţii; despre „Cârciuma Baia sărată veche" din Calea Horia; de „Cârciuma gării"; de „Cârciuma Greci" din cartierul cu acelaşi nume, dar au mai existat şi altele. Cea mai faimoasă şi foarte veche a fost cârciuma „Rotunda" din cartierul zis „Partea corăbierilor" sau „Hăiuş".

40 *Ibidem*, 1908.
41 *Hunyad*, Deva, 1886, nr. 11.
42 *Ibidem.*
43 *Ibidem.*
44 Ibidem.
45 *Hunyad*, Deva, 1894.

Purta acest nume fiindcă avea un mare local de petreceri, o şură închisă în formă de cerc, deci rotundă, care datorită vechimii se ruinase şi a trebuit să fie demolată în 1906, cum arată presa locală[46].

Situată într-o mare grădină din actuala stradă Mihai Viteazul, care pe la 1870 era a lui G. Ciaclău, un slujbaş localnic, a fost timp îndelungat locul cel mai vestit de hore ţărăneşti şi baluri de târgoveţi, dar şi de scandaluri cu mare răsunet sau bătăi sângeroase ale cuţitarilor. Mai târziu, pe locul acesteia s-a zidit o fabrică de conserve, folosită apoi mulţi ani ca depozit şi care în 1975 a fost demolată, pe locul ei construindu-se blocuri de locuinţe moderne.

Afară de aceste străvechi localuri, care toate erau ale Domeniului Cetăţii Deva, precum şi alte câteva ale nobililor, după revoluţia din 1848, care aduce desfiinţarea feudalismului şi o oarecare liberalizare a comerţului, au început a se forma şi înmulţi alte localuri particulare, de hotel, restaurant, cafenea, mai ales pentru nobilime şi burghezie, dar şi birturi sau cârciumi pentru popor.

Dintre acestea putem aminti următoarele: restaurantul-cafenea Casina din piaţă era al doilea local mare din oraş. Acesta funcţiona în clădirea Casinei Naţionale, asociaţie cu scop social şi cultural înfiinţată la Deva în 1842, care exploata prin arendare clădirea proprie de sediu şi în scopuri comerciale pentru procurarea fondurilor necesare funcţionării sale. Clădirea proprie s-a construit în 1847 cu parter, peste care la 1894 s-a ridicat un etaj[47]. Ea avea la parter o mare sală de cafenea, restaurant, iar la etaj o sală mare de teatru, conferinţe, concerte şi baluri, apoi sală de bibliotecă, sală de lectură şi de jocuri distractive.

În acest local s-au dat reprezentaţii teatrale începând cu a doua jumătate a secolului XIX, iar în sala de cafenea rula de trei ori pe săptămână cinematograf de prin anul 1910[48]. Desigur clădirea a suferit mai multe reparaţii, transformări şi amenajări dar ea există şi astăzi în Piaţa Unirii, purtând denumirea de restaurant şi cafenea Casina Naţională până în 1948, apoi „Mureşul" şi în ultimul deceniu de „Bachus".

Alt local mare a fost „Reduta", cu cinci săli mari de restaurant şi cafenea, săli de baluri, concerte şi teatru, construit la 1886 de o societate comercială locală pe locul unui teren viran băltos din Bulevardul dr. P. Groza[49]. A fost un local atractiv, cu o mare terasă spre stradă şi în el dădeau reprezentaţii

---

[46] *Ibidem*, 1887.

[47] Karácsonyi Imre, *Evlia Cselebi Magyarországi utazásai 1660-1664*, vol. I-II, Budapest 1904-1908, p. 23.

[48] *Hunyadvármegye*, Deva, 1906.

[49] László Sigismond, *A Dévai nemzeti casino monográfia*, Deva, 1911.

teatrale unele trupe ambulante. A durat până în 1910 când a fost demolat, iar pe locul lui s-a construit actualul teatru Arta şi casa vecină dinspre piață.

Pe colțul actualului bulevard dr. Petru Groza cu Piața Unirii, unde în spate era o mare baltă cu broaşte[50], s-a construit la 1890 una din cele mai frumoase clădiri ale Devei de odinioară, în care la etaj a fost instalat „Orient", hotel restaurant, local modern în acele vremuri, dar care n-a durat decât până la mijlocul perioadei interbelice. De curiozitate, arătăm că în acest local hotel a fost găzduit tânărul principe Carol al României la 10 august 1914 când se reîntorcea cu automobilul din Germania[51]. A făcut atunci un chef foarte mare şi s-a distrat toată noaptea în cafeneaua-restaurant Crucea Albă de peste drum, lăsând foarte slabe impresii celor care l-au văzut şi auzit. În grădina publică a existat în anii 1880-1940 un local de cafenea şi restaurant numit „Parc", pe terenul unde astăzi s-au obişnuit pensionarii să joace şah sau table.

Datorită aerului şi peisajului era un local de plăcută recreație şi distracție.

Un restaurant de prin 1895 a existat pe colțul bulevardului dr. Petru Groza cu Aurel Vlaicu, în casele vechi ale cooperației industriale[52], construite în 1890, care în 1958 au fost restaurate şi etajate, în ele fiind instalat până azi sediul Uniunii Județene a Cooperativelor Meşteşugăreşti. Exista în acea casă încă de pe acea vreme o sală mare festivă în care se făceau petreceri, se juca teatru şi se țineau conferințe. Sala s-a păstrat până astăzi, s-a mărit şi s-a modernizat.

Pe strada Horia era „Birtul Ardelean", după numele patronului care în entuziasmul produs de războiul independenței din 1877 şi-a schimbat numele localului în „Birtul Plevna"; Birtul Baia sărată veche; cârciuma lui Goldstein şi cea a lui Hirsch, apoi micul restaurant Baia sărată nouă, reconstruit în 1910 cu 10 camere de baie. Se mai ştie prin 1880 despre Birtul Strauss pe strada Cuza Vodă, de Birtul Bistro, unde trăgeau dentiştii ambulanți; de cârciuma Fodor, din strada Eminescu; de Grădina de bere Hertel, din Vale, azi strada Călugăreni şi altele.

Existau apoi două vechi localuri de birt şi restaurant în colțurile străzilor 23 August cu Lenin şi Libertății, demolate în 1960, unde azi se află Palatul Poştei şi parcul din fața lui.

În colțul dinspre strada Lenin se afla o casă mare construită pe la 1870, de formă pătrată şi cu un mare coridor interior de jur împrejur sprijinit de

[50] Denes Károly, *op. cit.*
[51] *Hunyadvármegye*, Deva, 14 august, nr. 13, p. 2.
[52] *Ibidem*, 1887.

frumoşi stâlpi rotunzi, având o curte, grădină interioară destul de mare. În partea dreaptă a clădirii a fost un local de birt cam de prin 1910 până în 1948, iar în partea stângă care cobora mult în strada Lenin avea la subsol multe chilii de bazaruri şi mici ateliere. Menționăm că în această clădire a fost instalat Tribunalul Județean prin anii 1875-1900, iar în chiliile din subsol era închisoare[53].

În celălalt colț, spre strada Libertății, exista o clădire mică şi veche cu un etaj, în care era un hotel restaurant şi cafenea cu o mică popicărie, pe numele proprietarului „Steinberger" care a durat până în 1948 când au fost naționalizate. În mijlocul orașului se găsea localul modern „Central", hotel, restaurant şi cafenea, construit în 1900 pe locul unde azi se află noua aripă a hotelului Dacia din Piața Unirii şi o parte din stradă. A funcționat ca atare până prin 1930, când s-a transformat în prăvălii, birouri şi locuințe, iar în 1963 a fost demolat pentru sistematizare. Era localul în care românii se adunau şi îşi țineau mesele rotunde, banchetele şi balurile, fiindcă şi proprietarul casei era un bun român. De reținut este că în acest local a poposit la 27 septembrie 1913 Tache Ionescu, om politic din Bucureşti, pentru o gustare şi pentru a-şi procura benzină la automobilul cu care venea de la Berlin. A primit benzină de la medicul dr. Nicolae Moțiu care avusese primul automobil în Deva, apoi fiind întrebat de un gazetar localnic despre impresii, Tache Ionescu a spus că i-a plăcut Deva fiind un oraş curat şi pitoresc, dar a fost surprins de orgoliul şi şovinismul jandarmilor unguri, care l-au oprit pe drum şi i-au interzis să poarte fanionul tricolor românesc pe automobilul său, fapt abuziv pe care l-a reclamat telegrafic primului ministru ungur contele Ştefan Tisza.

Ca vechi localuri de birt sau cârciumă existente înainte de unirea din 1918, mai amintim: Birtul Ringler, devenit mai târziu Birtul Sebeş, care se afla într-o casă veche şi scundă din Piața Unirii, ce a durat până la 1948, situată pe locul unde s-a construit clădirea în care este azi Centrala Minieră. Se mai ştie de existența cârciumelor Breier Samoilă, Bogdan Nicolae, Gerö Nicolae, Laufer Solomon, Ringvald Herman, dar vor mai fi existat şi altele.

Au existat ca localuri de producție şi depozitare a băuturilor Domeniului Cetății în Deva următoarele: Casa vinărsăriei, cu instalații de fiert vinarsul (țuica), pe locul aflat în dosul morii din Țigănime, adică în strada Mihai Viteazul, casa de lângă Canalul Cerna, unde până în 1948 s-a aflat un mare depozit de băuturi[54], şi până în 1975 se vedea încă o străveche construcție de

[53] *Ibidem*, Deva, 1914.
[54] *Ibidem.*

acest fel, an în care toate au fost demolate şi pe locul lor s-au construit blocuri de locuinţe. „Case de berărie" unde se făcea berea[55], situate pe locul şi în jurul pompierilor de azi (demolate pe la începutul secolului XX), actuala stradă G. Coşbuc, care pe atunci purta numele de strada Berăria veche şi strada Kogălniceanu purta numele de Berăria nouă. Se producea şi multă rozolia, o băutură mai mult răcoritoare decât alcoolică, dar care se vindea bine la târguri. Interesant este a se şti că la o conscripţie din 1723 sunt arătate 16 de căldări de fiert vinars în Deva[56].

După desfiinţarea Domeniului şi de pe la sfârşitul secolului XIX, au existat la Deva asemenea întreprinderi şi ca proprietăţi private. Astfel a fost fabrica de oţet şi spirt Hollos-Sculleri, depozitul principal de bere Dreher, în casa de lângă Liceul Decebal unde până astăzi există un mic depozit de bere; Fabrica de ţuică, licheur şi rom Sig. Blum împreună cu un mare depozit de spirt şi băuturi, iar pentru răcirea vara a băuturilor şi îndeosebi a berii, se formau depozite de gheaţă aduse de la Mureş cu căruţele şi săniile, cum a fost depozitul Seiger din Piaţa Unirii, curtea casei unde este acum Industria Cărnii.

Acestea şi poate altele formau localurile de găzduire, consumaţie şi petreceri în Deva de odinioară. Dintre ele, unele au avut faima şi pitorescul lor şi au fost remarcate de unii călători străini dintre care la 1785 unul scrie că în Deva, la marginea oraşului, în hangiţă se descoperă o pariziană[57], iar altele au fost renumite pentru beţiile, bătăile şi scandalurile ce aveau loc în ele şi care au rămas în poveştile tradiţiei locale.

Pe lângă cele scrise până acum, vom mai arăta şi localurile de hotel, restaurant, cafenea, bodegă, birt şi cârciumă care au existat la Deva în perioada dintre cele două războaie mondiale 1919-1945 fiindcă şi ele aparţin trecutului. Numărul lor se înmulţise mult în acest răstimp, deoarece au rămas multe din cele vechi, iar autorizaţiile de funcţionare pentru cele noi se eliberau cu multă uşurinţă apoi şi oraşul se mărise ceva, atât ca populaţie, cât şi ca suprafaţă.

Astfel, dintre cele vechi, descrise anterior, se numără următoarele, care au rămas pe toată durata perioadei interbelice: Crucea Albă şi Stenberger, hotel, restaurant, cafenea, restaurant cafenea Casina Naţională, Coroana, Parc şi cel din colţul străzii 23 August cu strada Lenin ţinut de Burcea; apoi birturile Selei, Kun, Baia sărată veche, bufetul Baia sărată nouă, Birtul gării

[55] *Hunyadvármegye*, Deva, 1913.
[56] Tradiţie locală şi ziar *Hunyad.*
[57] *Hunyad*, Deva, 1899.

transformat în mic restaurant şi cârciumile Goldstein, Hirsch, cea de pe strada Aurel Vlaicu şi altele.

Pe durată mai scurtă au rămas din cele vechi: Orient, Central, Strauss, toate hotel restaurant, cafenea, apoi birtul din Ţigănime, cârciuma Kun din faţa Spitalului judeţean.

S-au format însă multe noi localuri de acest fel în perioada interbelică. Astfel, au fost în Piaţa Unirii „bodega Al. Popovici", vechea casă a Hotelului Central, unde este azi Hotelul Dacia; cârciuma lui Ioan Buretea, pe locul unde este azi sediul Centralei Miniere, apoi pe bulevardul dr. P. Groza „bodega Metz", pe locul unde azi se află magazinul Vidra şi Cartea funciară; Restaurantul Marinescu, în casa unde a fost Consignaţia; Bodega Măieruşan, pe colţul străzii Aurel Vlaicu, cu terase la trotuar, apoi o cârciumă sus pe strada Aurel Vlaicu, la colţ cu strada Ipătescu, iar pe strada Avram Iancu „Cârciuma lui Bogdan Nicolae". Pe Calea Horia, fiind vad bun, constituind poartă de intrare în oraş, se găseau multe cârciume, ca cele ale lui Gligor Ştefan, Dubaru Gheorghe, Napoleon, Cigmăianu şi Adam, dintre care cea de la curba drumului a fost poreclită mai târziu „Cotul Donului", apoi vreo două cârciume erau în cartierul Greci, iar la Viile Noi se afla cârciuma lui Mihuţ.

Pe strada Lenin existau hotelul şi restaurantul „Munteanu", pe locul unde este magazinul Lactovegetarian, în jos de poştă; o bodegă pe Lenin, în casa unde e biroul de primire al Spălătoriei chimice; apoi pe colţul Străzii Cuza Vodă, altă bodegă restaurant şi la staţia căii ferate un restaurant al gării. Pe strada M. Viteazul se găsea depozitul de băuturi Kálmán, mai târziu devenit Roman, situat lângă canalul Cerna, apoi mai jos, pe cealaltă parte Cârciuma Burs şi una la colţul din spatele magaziei căii ferate.

Pe drumul Hărăului, dincolo de calea ferată, exista una, şi alta pe strada Gojdu. Multe se aflau pe strada 23 August şi anume: Bucureşti, hotel şi restaurant ale lui Constantin Oprean, poreclit „La Brânzaru", apoi vecin cu el, restaurantul bodegă cu firma „Calul Bălan" al lui Costică Drăgănescu, iar peste drum, o cârciumă a lui Crăciun şi încă una. În continuare, pe aceeaşi stradă, la colţ cu strada Ion Creangă, se găsea o cârciumă veche, „Cârciuma Curiac", într-o casă bătrână, demult ruinată şi dispărută, unde azi e grădina bodegii Păltiniş, poreclită „Broasca verde". Până la spital, mai erau câteva cârciumi, pe ambele laturi ale străzii, porţiune care a fost total demolată şi sistematizată. În cartierul ciangăilor exista cârciuma-restaurant „Petroasa" şi alta a lui Fodor Ioan în strada Eminescu, pe colţul din stânga (azi casa dr. Deutsch) era restaurantul cafenea „Transilvania", apoi la încrucişarea cu strada A. Mureşan se afla bodega Fodor, iar la încrucişarea cu strada Dragoş

Vodă, era bodega Doda, poreclită după al Doilea Război Mondial „La miliţianul grăbit” şi în continuarea străzii mai erau încă vreo două cârciumioare. Se găseau şi pe strada Călugăreni vreo două cârciumi.

Au existat apoi două bodegi de ştrand, prima era „Bodega Ştrand la Mureş” care se găsea pe malul acestui râu şi la ea se mergea pe drumul Hărăului, din care se da spre stânga pe un drum de câmp, cu un autobuz hodorogit şi pe un drum plin cu praf sau pedestru, pe o cale de câmp mai scurtă prin dosul gării. S-a instalat prin 1928 şi avea 40 de cabine, bufet cu muzică şi pod de scândură până la apă. N-a durat mult timp, fiindcă a distrus-o inundaţia, s-a refăcut dar n-a mai fost reuşită. A doua a fost „Bodega Ştrand la Cerna”, înfiinţată de un negustor cu numele Burs şi care a durat prin anii 1932-1942. Era situată pe Canalul Cerna, ceva mai sus de capătul actualei Străzi Zamfirescu, care atunci abia ajungea la acel canal. Amândouă erau cercetate de multă lume în zilele călduroase de vară.

Din toată puzderia atâtor localuri de acest fel, în perioada interbelică, două au fost care s-au ridicat la un nivel superior: Crucea Albă şi Casina Naţională, prima hotel restaurant şi cafenea, iar a doua, fără hotel, s-au evidenţiat prin localurile lor mari, frumoase şi bine îngrijite, prin calitatea bună a serviciilor şi alimentelor şi astfel s-au impus. În aceste două localuri s-a dezvoltat viaţa distractivă a devenilor intelectuali, meseriaşi, negustori şi muncitori calificaţi, care aici organizau conveniri, mese comune şi banchete, precum şi serbări jubiliare, petreceri, serate dansante, baluri şi revelioane. Celelalte erau simple localuri de consum, unele mai bune, altele mai slabe, dar fără un spaţiu şi confort necesar, cu o atmosferă de cârciumă.

Despre toate s-ar putea vorbi multe întâmplări, glume, bârfeli şi scandaluri care au făcut hazul şi distracţia publicului acelor vremuri, dar nu e locul.

După 23 August 1944, în regimul democrat-popular şi cel socialist, întreg comerţul de băuturi, restaurante şi hoteluri a fost preluat de stat care l-a organizat şi dezvoltat în condiţii tot mai bune, mai moderne şi civilizate, ajungând în stadiul actual, care fără îndoială face cinste tuturor.

Deva, la 1 mai 1977.

TÂRGURILE DEVEI

Desigur că şi la Deva, ca în multe alte localităţi, târgurile s-au format din vremuri străvechi, datorită nevoilor de schimb la început, apoi de vânzare şi cumpărare de produse şi animale.

Aşezarea unor târguri la Deva a fost favorizată de poziţia geografică a acesteia pe Valea Mureşului, acolo unde se face legătura între lumea de pe Valea Streiului, Ţara Haţegului şi Valea Cernei – Ţara Pădurenilor, cu cea de pe Mureş şi cu cea din Munţii Apuseni, cu Zarandul şi Valea Crişului Alb.

Aceste târguri au câştigat importanţă încă de la început, fiindcă aici exista din vremuri străvechi Domeniul Cetăţii Deva care prin ele putea uşor să-şi valorifice produsele.

Despre importanţa târgurilor de aici aminteşte Nicolae Iorga în „Istoria comerţului", că prin secolul XVIII veneau negustori moldoveni pe Valea Mureşului cu carele până la Deva, iar într-un calendar de la începutul aceluiaşi secol se arată că târgurile săptămânale se ţineau miercurea, iar cele mari erau patru pe an, la date care s-au păstrat până azi.

Tot despre importanţa târgurilor Devei, avem două documente de la mijlocul secolului XIX pe care le anexăm.

Primul este tariful taxelor de vamă ce le încasa Domeniul Cetăţii, din care rezultă că veneau aici negustori cu şatre din Viena, Sibiu şi alte oraşe.

Al doilea document este cererea lui Ribidzei, care pentru curăţirea pieţii şi a străzilor în care se ţinea târgul cerea plăţi mai mari.

Dar afară de satisfacerea unor interese pur economice în vremurile când mijloacele de informaţie şi de comunicaţie erau aproape inexistente sau foarte slabe, târgurile constituiau pentru masele populare ocazii de întâlnire de lume din multe oraşe şi variate locuri, cu negustori şi meşteşugari.

Despre locurile unde se ţineau târgurile în Deva se ştie că la început a fost numai piaţa actuală – Piaţa Unirii –, apoi s-au întins pe străzile din jurul acesteia.

Cu timpul, târgurile de animale şi furaje s-au mutat lângă o moară la intersecţia străzilor Cuza Vodă, Creangă şi M. Viteazul, iar de la înfiinţarea Coloniei Ciangăilor, aici s-a creat un loc mare de târg pentru animale şi furaje, având intrarea prin actuala stradă Mărăşti.

La târgurile mari, mărfurile şi produsele alimentare se expuneau în toată piaţa şi străzile din jur, încât pe actuala stradă dr. Petru Groza ajungeau până către parc, pe strada Lenin până la strada Cuza Vodă, chiar şi pe ea, pe fosta stradă 23 August, până la intersecţia cu străzile Ion Creangă şi Andrei Mureşanu.

De prin anul 1935, s-a deschis o nouă piaţă între strada Corvin şi Cuza Vodă, iar cea din Piaţa Unirii s-a desfiinţat.

Negustori, meşteşugari şi ţărani din apropiere şi depărtări umpleau târgurile Devei cu produsele lor şi lume multă venea să le vadă şi să le cumpere. Ca dovadă despre varietatea şi importanţa acestor târguri, prezentăm Tariful vămilor dat de Primăria oraşului Deva la 1885. De asemenea, prezentăm în anexă cererea lui Ribitzei din (lipsă text – *n. red.*) care fiind arendaşul vămilor târgurilor, se plânge de cheltuielile mari ce le are cu facerea curăţeniei pe locurile târgului, deoarece acesta tot creşteau.

Afară de importanţa mare economică ce aveau târgurile, ele mai îndeplineau şi un rol social şi de progres pentru masele mari populare, lipsite în vremurile trecute de binefacerile civilizaţiei.

Mulţimea mare de popor adunată la târguri vedea mărfuri şi produse noi şi mai bune, apoi auzea diferite veşti de pretutindeni care toate dezmorţeau puţin din letargia străveche poporul.

De asemenea, târgurile mai ofereau ocazia unor desfătări populare prin vederea unor comedianţi, apoi printr-o mâncare şi băutură mai bogată şi ascultarea unor tarafe de lăutari, care toate aduceau voie bună, ba chiar unele chefuri ce uneori se terminau cu scandaluri şi bătăi.

Erau vestite târgurile Devei şi despre faima lor a rămas vorba în popor: „A fost mare târg la Deva, se putea mânca şi bea ca-n târg la Orăştie, dar se putea vedea câte o bătaie cu parii ca în târg la Dobra.”

Veneau la aceste târguri şi multă tinerime, feciori şi fete mari din sate, să mai vadă şi ei lumea, să facă cunoştinţe, să joace în horă şi poate, să iasă chiar căsătorii.

Pentru tinerime târgurile erau o atmosferă idilică prinsă în următoarea poezie personală:

Mândra mea din vatra Devei
Cu obraji de bujorei
Şi cu sânii de plesnesc
Şi şoldurile se tot lăţesc,
Vino-n horă să jucăm,
Până ne înfierbântăm
Şi-apoi te-oi iubi îndată
Cu dragoste viaţa toată
C-aşa-i lumea, tu Mărie,
Omul să aibă soţie
Să facem copii frumoşi
Şi să-i creştem bucuroşi,
Tot aşa-au făcut strămoşii
Dacii şi romanii sfătoşii
Când au născut şi crescut poporul român
Să fie-n toată Dacia singur stăpân.

Un alt aspect al târgurilor Devei era cel etnografic. Mulţimea mare de ţărani care veneau aici la târgul din judeţul Hunedoara erau îmbrăcaţi în variatele şi multicolorele lor porturi naţionale, încât prin ţinuta lor constituiau o adevărată expoziţie şi cortegii etnografice.

Se putea vedea aici portul pădurenilor de Hunedoara, de pe Valea Cernei şi Munţii Poiana Ruscă; portul ardelenesc din ţinutul Orăştiei şi Geoagiului; portul de pe Valea Streiului şi din Ţara Haţegului cu reminiscenţe daco-romane; apoi variatele porturi de pe Valea Mureşului, din vatra Devei, ţinutul Dobrei şi al Iliei, precum şi portul moţilor cu crişeni şi zărăndeni.

În toate se putea vedea şi admira creaţia şi hărnicia ţărăncii române care singură făcuse şi păstrase portul naţional românesc.

Cam aşa erau marile şi vestitele târguri devene odinioară, schiţate aici foarte pe scurt şi care au existat până după cel de al Doilea Război Mondial când s-au desfiinţat prin naţionalizarea şi cooperativizarea comerţului şi a producţiei.

Deva, la 15 martie 1980.

* * *

Anexe: 2 documente

/Traducere din limba maghiară /

TARIFELE

după care se va încasa vama la târgurile de ţară ale oraşului Deva – conform ordinelor noi pentru mărfurile obişnuite aduse spre vânzare, având în vedere indicaţiile de mai jos în bani (florini şi cruceri)

Specificaţia mărfii	*Taxa de încasat*	
	Florini	*Cruceri*
1	2	3
O şatră din Viena, Buda-Pesta, Arad, Cluj	2	-
Orice fel de şatră de două scânduri	1	40
Idem 1 ½ - ″ -	1	15
Idem 1 - ″ -	-	50
Şatrele Toţilor (slovaci) şi ale Turtarilor	1	-
Cismarii din Sibiu şi Orăştie şi alţi pantofari	-	30
Scândurile, prăştila-şindrila în lungime de patru stânjeni cu car	-	20
Orice fel de marfă cu car cu patru boi	-	15
Cojocarii, Pălărierii, Opincarii, Argăsătorii şi Tinichigiii	-	30
Săpunarii din Sibiu, Brânzarii, Slănarii şi cei cu untură	-	30
Cizmarii de la alţi comercianţi cu mărunţişuri	-	20
Pentru o pereche de boi, vite mari, vaci, bivolițe	-	20

1	2	3
Pentru un porc, capre, oi	-	0,3
Pentru întărirea şi transcrierea unui bilet de vite „paşuş”	-	0,5
Un om singuratic cu păsări mărunte în corfă	-	0,3
Un cal cu marfă (ciubere, carturi, desagi)	-	0,5
Un car cu doi boi cu diferite mărfuri mărunte	-	0,7

Tarife conform contractului încheiat cu Fiscul în ziua de Sfântul Matei, 27 februarie 1855 anul.

Balog János L.S. Ribitzei János
Vice primpretor Deva s. Notar

* * *

Conform documentului original din colecția proprie care mai târziu se va depune la Arhivele Statului Deva.

Deva, 1 martie 1980 dr. Victor I. Şuiaga
avocat-pensionar

* * *

/ Traducere din limba maghiară /

CEREREA
arendaşului de târguri de ţară Ribitzei János, adresată
Onor. Direcţiunii Domeniilor Cezaro-Regale din Deva
Loc timbru sec de 15 Krautzar aplicat pe înscris.

MULT STIMATE DIRECŢIUNE
AL DOMENIILOR CEZARO-REGALE !

Conform termenilor contractului meu, am curăţit piaţa de gunoi şi anume până la poarta curţii mari, până la biserica reformată, până la Casa Pretorială (în prezent Spitalul Militar) şi până la măcelăria din interior, apoi până la podul străzii Viz, dar potrivit dispoziţiunilor date de D-nul Munzath Albert, comisar de stat la Regiunea cezaro-regală, care m-a împovărat cu întreţinerea a trei ostaşi timp de 3 zile, pentru ca apoi să mă oblige să pun să mături şi pe alte străzi şi ca urmare am fost nevoiţi să pun să mături şi pe strada Viz, începând de la casa D-lui Barathi János, spre dosul casei negustorilor până la măcelăria interioară, – da! – dar D-nul Comisar nici cu aceasta nu s-a mulţumit şi acum pretinde că să mai pun ca şi în altă parte să mai mături, deşi eu cu ocazia târgului trecut, am cheltuit 35 forinţi-argint pentru măturat, căratul gunoiului şi întreţinerea ostaşilor. În afară de acestea, mai mulţi vânzători veniţi la târg, cum sunt pălărierii cu lăzi şi corturi mici, refuză să plătească vamă. Mai apoi sunt considerabil păgubit şi prin faptul că în orânduirea locurilor în piaţă se amestecă multă lume, după care negustorii streini de oraş veniţi la târg sunt împinşi în afară de locurile lor obişnuite, motiv pentru care aceştia se codesc de a mai plăti vama, sau cel mult plătesc jumătate din tarif. Apoi carele şi căruţele care intră în târg şi pe străzile de-a lungul ei nu vin pentru vânzări ci pentru cumpărături, deci nu pot fi obligaţi să plătească vamă, deşi hrănesc şi adapă animalele acolo şi fac mult gunoi, iar D-nul Comisar pretinde să percep vamă şi după aceştia, motiv pentru care din această cauză au loc mai multe neplăceri, abuzuri şi alte inconveniente, pentru care rog Onor. Direcţie a Domeniilor să intervină şi să obţină:

1. Să binevoiţi a interveni pe lângă Onor. Comisariat Regional Cezaro-Regal şi a-l atenţiona că nici fiscul regional şi nici arendaşul acestuia nu mai sunt obligaţi să cureţe alte căi în afară de piaţă şi ca urmare să nu mai fiu forţat să curăţ şi alte căi, căci eu voi curăţa piaţa, voi pune să care gunoiul rămas de la târguri, iar dacă va trebui să curăţ şi alte căi, diurna ridicată a ostaşilor şi alimentarea lor mă

va împovăra foarte mult. Menționez că chiar şi orăşenii se miră că în afară de spațiul pieței şi alte căi sunt obligat să curăț, ceea ce nu se obişnuia până acum, totuşi d-nul Comisar de Stat Regional m-a forțat la aceasta şi la cazul dacă prezenta mea cerere nu se va rezolva favorabil, voi solicita acțiune ca să se stabilească dacă diurnele exagerate ce au trebuit solvi ostaşilor au fost juste şi legale. Dacă la toate târgurile va merge tot aşa, atunci nu numai că nu voi fi în stare să plătesc arenda viitoare în sumă de 200 de forinți-argint, ci voi fi substanțial păgubit, încât voi fi nevoit să azbic arenda. Drept urmare rog deci mult Onor. Direcțiunea Domeniilor să binevoiască a interveni şi a obține ca în afară de piața interioară, în altă parte să nu mai fiu obligat sub sancțiuni, să pun să mături.

2. Mai solicit, stimată Direcțiune a Domeniilor, să-i acorde drept de tarifare, în care în afară de cei prevăzuți la punctul 1 să fie incluşi şi cizmarii (şusterii), plătind vamă de 30 kr. precum şi cei cu meserii similare: pălărierii, curelarii, cojocarii, parâmarii şi pingelarii care sunt mai mici cu corturi de o scândură-masă să fie incluşi nominal în tarifare, plătind vamă de 30 kr., deoarece aceştia cu o ladă-scândură nefiind prevăzuți în lista tarifară nominală, nu vor să plătească vamă şi mulți au plecat astfel nevămuiți, ceea ce sunt în măsură să şi dovedesc.
3. Rog a interveni ca la ținerea târgurilor de țară în privința aşezării corturilor, cum şi plasarea şi vămuirea negustorilor streini, în afara arendaşului fiscului să nu se amestece nimeni, deoarece negustorii streini au venit la mine să reclame că în urma amestecului autorităților şi negustorilor locali au fost îndepărtați de pe locurile lor obişnuite şi ca urmare ei nu mai plătesc vamă, încălcând astfel drepturile fiscului şi păgubindu-mă şi pe mine.

– Onorată Direcțiune! –

Arenda este mare, la care se adaugă şi impozitul pe venit, cheltuielile de curățenie pe piață, cum şi alte speze, motiv pentru care cu onoare vă rog să binevoiți a lua în considerare toate acestea cum şi pe aceea că târgurile par a fi din ce în ce mai slabe, să binevoiți a aprecia această situație urmând a interveni favorabil pentru reuşita cererii mele, deoarece chiar şi după ce atâta alergare, grijă şi oboseală nu numai că nu trag nici un folos, dar aşa cum apare, nici măcar arenda nu voi putea plăti, pentru a cărei reînnoire rămân cu deosebită stimă.

Către
ONOR. DIRECŢIUNE A DOMENIILOR,
al Dvs. aplecat servitor
ss. Ribitzei János, reprez. Fiscului şi arendaşul târgurilor de ţară

P.S. Tocmai terminasem prezenta cerere, când am primit dispoziţiunea că dacă nu voi pune să se cureţe de gunoi strada Venetzei şi strada Biserica Reformată, mi se vor repartiza opt ostaşi. Acum ce-i de făcut ?!? Să cer anularea prin scris urgent, în caz contrar nu-mi ajung nici 100 forinţi pentru speze şi ca urmare sunt nevoit să abzic arendarea.

Deva, la 9 martie 1853.

ss. Ribitzei

* * *

Conform documentului original din posesie personală care se va depune mai târziu la Arhivele Statului din Deva.

Deva, la 15 martie 1980.

dr. Victor I. Şuiaga
avocat-pensionar

NUMIREA STRĂZILOR DEVEI SECOLULUI XVII – XX

Numele străzilor unei localități poate constitui un lucru interesant pentru cercetătorii toponimici şi chiar pentru mulți alții care se interesează de trecutul aşezărilor omeneşti, fiindcă despre ele se pot face studii sub multe aspecte.

Noi însă nu am putut face decât să dăm lista numirii străzilor din Deva cunoscute în documentele din trecut.

La 1643

Kun Robert, Extrase din diplome şi arhive, în *Hunyadmegye*, X, Deva, 1899, p. 89, dă următoarele străzi din Deva în 1643:

▪ Csik utcza	str.	Ciuc	actuala	Bărnuțiu
▪ Félszeg	- ″ -	Suseni	- ″ -	Bariţiu
▪ Kovacs	- ″ -	Covaci		
▪ Kis	- ″ -	Mică		
▪ Magyar	- ″ -	Ungurească	- ″ -	Aurel Vlaicu
▪ Malomi	- ″ -	Morii	- ″ -	Avram Iancu
▪ Piatz	- ″ -	Piața	- ″ -	Piața Unirii
▪ Város	- ″ -	Oraşului		
▪ Venecze	- ″ -	Veneției	- ″ -	M. Eminescu
▪ Zebernik	- ″ -	Zăbranic		

La 1906

În ziarul *Hunyadvármegye* din 1906 se dau numiri noi străzilor după personalități.

▪ Fö utcza	str.	Principală	actuala	Dr. Petru Groza
▪ Csik	- ″ -	Ciuc	- ″ -	Bărnuțiu
▪ Viz	- ″ -	Apei	- ″ -	Lenin
▪ Felszeg tér	- ″ -	Suseni	- ″ -	Barițiu
▪ Hunyadi utcza	- ″ -	Hunedorii	- ″ -	23 August
▪ Cigány	- ″ -	Țigănească	- ″ -	I. Creangă
▪ Belviz	- ″ -	Apei dinăuntru		
▪ Nagysörház	- ″ -	Berăria mare	- ″ -	Kogălniceanu vechi
▪ Kissörház	- ″ -	Berăria mică	- ″ -	V. Alecsandri
▪ Szük	- ″ -	Strâmtă		
▪ Peiszer	- ″ -	Peiser		
▪ Várhegy	- ″ -	Cetății	- ″ -	Șt. O. Iosif
▪ Templom	- ″ -	Bisericii	- ″ -	Progresul
▪ Maros	- ″ -	Mureşului	- ″ -	Mureşului
▪ Magyar	- ″ -	Unguresc㠠	- ″ -	Aurel Vlaicu
▪ Bethlen	- ″ -	Betlen	- ″ -	Eminescu
▪ Sváb		Svabi	- ″ -	G[h]. Lazăr
▪ Salamon tér	- ″ -	Salamon	- ″ -	Barițiu
▪ Fö	- ″ -	Principală		
▪ Aradi utcza	- ″ -	Aradului	- ″ -	Horia
▪ Patak	- ″ -	Văii	- ″ -	Călugăreni
▪ Bolgár	- ″ -	Bulgarilor	- ″ -	Griviței

La 1919

Ziarul *Hunyadvármegye* din 27 aprilie 1919 publică noile numiri româneşti şi fostele numiri ungureşti ale străzilor din Deva

- Hunyadi I. → str. Principele Carol
- Kossuth Lajos → str. Regina Maria
- Fötér → str. Piața Unirii
- Korház ut → str. Spitalului
- Román ut → str. Andrei Mureşan
- Patak → str. Călugăreni
- Barcsai → str. Decebal
- Eötvös tér → Piața Gh. Barițiu
- Bethlen → str. M. Eminescu
- Salamon tér → str. N. Iorga
- Magyar ut → str. A. Vlaicu
- Laktanya → str. Doinei
- Sváb → str. Gh. Lazăr
- Várhegy → str. Nicu Filipescu
- Kun Géza → str. M. Kogălniceanu
- Vörösmarti → str. G. Coşbuc
- Vajda → str. I. Creangă
- Kun Kocsárdi → str. V. Alecsandri
- Fürdő ut → str. Luca Caragiale
- Rákoczi tér → str. Regele Ferdinand
- Deák Ferenc → str. Şaguna
- Székely ut → str. C[uza] Vodă
- Petöfi ut → str. A. Iancu
- Laktanya → str. Mărăşeşti
- Téglagyár → str. Câmpului
- Vasúti → str. M. Viteazul
- Templom → str. Mănăstirii
- Nagy vasas tér → Str. Târgului
- Teleky → str. Ciobanului

- Hegyi ut → str. Cucului
- Szőlőhegy tér → str. Viilor
- Hosszú ut → str. Ursului
- Cerna ut → str. Cernei
- Kisbasar tér → str. Fluierului
- Hajós ut → str. T. Maiorescu
- Nagykert → str. Grădina publică
- Bolgár → str. Griviței
- Gözmalom ut → str. Plevnei
- Rózsa ut → str. Florilor
- Telep ut → str. Smeului
- Kereszt ut → str. S. Bărnuțiu
- Félszeg ut → str. Suseni
- Szük ut → str. La Strâmtori
- Vilanytelep ut → str. Uzinei Electrice
- Maros → str. Mureşului
- Kert → str. Gorunului

Străzile Devei în anul 1944

După lista credincioşilor bisericii ortodoxe Deva.

- V. Alexandri
- Gh. Bariţiu
- V. Branişte
- Călugăreni
- Cloşca
- Cozia
- Cuza Vodă
- A. Densuşianu
- Tribunul Solomon
- Eminescu
- Gen. Averescu
- Sim[ion] Bărnuţiu
- 6 Septembrie
- Carmen Silva
- M. Kogălniceanu
- I. Creangă
- Decebal
- Dorobanţilor
- Elisabeta
- Regele Ferdinand (Lenin)
- Dr. Babeş
- Gen. Berthelot
- I. L. Caragiale
- Cernei
- Gh. Coşbuc
- Crişan
- B. Delavrancea
- Dragoş Vodă
- Dacia
- N. Filipescu

- N. Grigorescu
- Grivița
- Calea Horia
- Gh. Lazăr
- Regina Maria
- Mărăşti
- Andrei Mureşanu
- Oituz
- Andrei Şaguna
- D. Sturdza
- Piața Unirii
- M. Viteazul
- A. Vlahuță
- Dr. Hossu-Longin
- Colonia subofițerilor
- Avram Iancu
- Şt. O. Iosif
- Petru Maior
- Titu Maiorescu
- Mărăşeşti
- Mureşului
- I. Pană
- Spitalului
- Împ[ăratul] Traian
- Văcărescu
- T. Vladimirescu
- I. Vulcan
- Gen. Dragalina
- Oct. Goga
- Domnița Ileana
- V. Lascăr
- Gen. Moşoi
- Mănăstirii
- Dr. I. Mihu
- Moise Nicoară
- Plevnei
- Ştefan cel Mare
- Emanoil Gojdu
- Viilor
- Aurel Vlaicu
- D. Zamfirescu

Străzile din 1969

După publicația nr. 1/1969 a Consiliului Popular al județului Hunedoara.

- Decebal
- Lenin
- Andrei Mureşanu
- Victoriei
- Cloşca
- Dumbrăviței
- Toamnei
- Gh. Barițiu
- Izvorului
- 6 Martie
- Parângului
- S. Bărnuțiu
- Dr. Petru Groza
- Libertății
- Aleea Patria
- Ion Budai Deleanu
- Coziei
- Eroilor
- Elena Văcărescu
- Crângului
- Gh. Lazăr
- Merilor
- Petru Maior
- Viilor (din Bărnuțiu)
- Karl Marx
- Piața Unirii
- Braniştei
- Călugăreni
- Crişan
- M. Eminescu
- Aurel Vlaicu
- Ana Ipătescu
- B. Delavrancea
- Ovidiu Densuşianu
- Privighetorilor
- Şt. O. Iosif

- Emanoil Gojdu – cvartal
- Bucegi
- 30 Decembrie
- Horia
- Primăverii
- I. Slavici
- Bălata
- Griviței
- Progresului
- Aleea Trandafirilor
- E. Gojdu
- Mihai Viteazul
- Rândunicii
- Ecat[erina] Varga
- G. Coşbuc
- Cernei
- I. L. Caragiale
- N. Bălcescu
- M. Eminescu
- Împ[ăratul]. Traian
- Minerului
- Vulcan
- Gh. Doja
- Minerva
- C. A. Rosetti
- M. Kogălniceanu
- D. Cantemir
- 16 Februarie
- B. Lăutaru
- Râului
- Tribunul Solomon
- Cuza Vodă
- Mureşului
- T. Vladimirescu
- Banatului
- Nicolae Grigorescu
- Munteniei
- Traian Vuia
- C. Porumbescu
- I. Creangă
- D. Zamfirescu
- Mărăşti
- Dacia
- Ioan Fonagy
- Liliacului
- Oituz
- Zorilor
- Dorobanților
- Pescăruşului
- Vânătorilor
- Aleea Transilvaniei
- M. Corvin
- Frederich Engels
- Ion Păun Pincio
- Alex. Sahia
- Avram Iancu
- G. Enescu
- Plevnei
- Ştefan cel Mare
- Bucovinei
- Hărăului
- Petru Rareş
- 23 August
- Alex. Vlahuță
- Ioan Corvin
- 7 Noiembrie
- 23 August
- Dragoş Vodă
- Maxim Gorki
- 1 Mai
- Spitalului
- Dr. Victor Babeş
- Mărăşeşti
- Pietroasa
- Zăvoi

Străzile Devei în 1977
După publicația primăriei din acel an.

- Alex. Vlahuță
- Merilor
- Parângului
- Socului
- Prunilor
- Nucilor
- Scoruş
- Piața Unirii
- Karl Marx
- Decebal
- Trib[unul]. Solomon
- Aleea Parcului
- Ştefan cel Mare
- Aleea Trandafirilor
- Aleea Brazilor
- Petru Rareş
- Enescu
- Aleea Progresului
- 30 Decembrie
- I. P. Pincio
- Dimitrie Cantemir
- Primăverii
- Fr. Engels
- B-dul dr. Petru Groza
- Grigorescu
- Hărăului
- Aleea Margaretelor
- T. Vladimirescu
- Cuza Vodă
- V. Alecsandri
- Aleea Patriei
- Bărnuțiu
- Densuşianu
- Călugăreni
- Dealului
- I. B. Deleanu
- Piersicilor
- 6 Martie
- Aleea Magnoliei
- Corvin
- Branişte
- Şt. O. Iosif
- Privighetorilor
- Ana Ipătescu
- Aleea Livezilor
- Lenin
- Horia
- Plevnei
- Stejarului
- Centuria
- Luncii
- 16 Februarie
- Matei Corvin
- Mercur
- Munteniei
- Banatului
- Traian Vuia
- M. Viteazu
- Caragiale
- G. Coşbuc
- Izvorului
- Viilor
- Petru Maior
- Coziei
- Eroilor
- Dumbrăviței
- Orhideelor
- Gh. Barițiu
- Avram Iancu
- A. Vlaicu
- Al. Sahia
- B. Delavrancea
- G[h]. Lazăr
- Cetății
- Crângului
- Aleea Narciselor
- Progresului
- Bucegi
- Pinului
- Cireşilor
- B. Lăutaru
- Râului
- Grivița
- Digului
- Bălata
- Bucovinei
- Ardealului
- Venus
- Creangă
- Traian

- Kogălniceanu
- 7 Noiembrie
- C. Porumbescu
- Dacia
- Liliacului
- Aleea Crizantemelor
- Aleea Independenței
- Aleea Constructorului
- Aleea Viitorului
- Nuferilor
- Aleea Transilvaniei
- Pescărușului
- Gh. Doja
- C. A. Roseti
- Minerva
- I. Fonagy
- Carpați
- Aleea Salcâmilor
- Crișan
- Aleea Iasomiei
- Aleea Romanilor
- Cloșca
- Scărișoara
- Aleea Jiului
- Bejan
- 23 August
- Victoriei
- Spitalului
- M. Gorki
- Cernei
- Moților
- Depozitelor
- Aleea Păcii
- Zamfirescu
- Aleea Lalelelor
- Castanelor
- Vânătorilor
- Zăvoi
- Mărășești
- Pietroasa
- N. Bălcescu
- Aleea Plopilor
- M. Eminescu
- Mureșului
- Toamnei
- Minerului
- Aleea Militarilor
- Cioclovina
- Teilor
- Streiului
- Ulpia
- Rândunicii
- Dragoș Vodă
- Zorilor
- E. Gojdu
- Atelierelor
- Apuseni
- Aleea Muncii
- Aleea Crinilor
- Aleea Pescarilor
- Mărăști
- 23 August
- Ec[aterina]. Varga
- Dorobanților
- V. Babeș
- Calea Zarand
- B-dul Dacia
- E. Văcărescu
- Vulcan
- Rozelor
- Oituz
- 1 Mai
- Armatei
- Aleea Crișului

Străzile din Deva la anul 1980

După publicația Consiliului Popular al Municipiului Deva pentru alegerile din 9 martie 1980, au existat următoarele străzi:

- Aleea Transilvaniei
- Spitalului
- Dragoş Vodă
- Ulpia
- Apuseni
- Pescarilor
- Aleea Muncii
- Aleea Viitorului
- Aleea Lalelelor
- Mărăşti
- Pescăruşului
- Aleea Plopilor
- Liliacului
- Aleea Romanilor
- Dr. Victor Babeş
- Ion Fonagy
- Pietroasa
- Zăvoi
- Cloşca
- Oituz
- E.Văcărescu
- 1 Mai
- Scărişoara
- Bejan
- Aleea Patriei
- Andrei Mureşanu
- S. Bărnuțiu
- M. Eminescu
- Împ[ăratul] Traian
- B-dul M. Kogălniceanu
- Aleea Independenței
- Depozitelor
- Rândunicii
- Aleea Păcii
- D. Zamfirescu
- Aleea Crizantemelor
- Aleea Moților
- Vânătorilor
- Carpați
- B-dul Dacia
- 23 August
- Dorobanți
- Mărăşeşti
- C. A. Roseti
- Aleea Margaretelor
- Crişan
- Rozelor
- I. Vulcan
- Aleea Armatei
- Cioclovina
- Streiului
- Piața Unirii
- Aleea Brazilor
- Crângului
- Maxim Gorki
- Victoriei
- B-dul dr. Petru Groza
- Independenței
- E. Gojdu
- Viei şi vinului
- Zorilor
- Aleea Crinilor
- Nuferilor
- Castanilor
- Calea Zarandului
- Dacia
- Aleea Salcâmilor
- N. Bălcescu
- Gh. Doja
- Minerva
- Ec[aterina] Varga
- Aleea Militarilor
- Iasomiei
- Toamnei
- Minerului
- Aleea Jiului
- Crişului
- 23 August
- Libertății
- Gh. Barițiu
- Călugăreni

- Coziei
- Dumbrăviței
- Izvorului
- Merilor
- Olarilor
- Parângului
- Socului
- Aleea Trandafirilor
- V. Branişte
- Ana Ipătescu
- Gh. Lazăr
- Ştefan cel Mare
- Bucegi
- Cireşilor
- Fr. Engels
- B. Lăutaru
- Pinului
- Râului
- Venus
- Banatului
- Digului
- Hărăului
- Progresul
- T. Vladimirescu
- I. Corvin
- Karl Marx
- Cuza Vodă
- M. Viteazul
- I. Creangă
- O. Densuşianu
- Dealului
- Livezilor
- Petru Maior
- Orhideelor
- Prunilor
- Scoruş
- Aleea Parcului
- Cetății
- Avram Iancu
- Privighetorilor
- Trib[unul] Solomon
- M.Corvin
- D. Cantemir
- 16 Februarie
- Luncii
- I. P. Pincio
- I. Slavici
- Aleea Progresului
- Bucovinei
- N. Grigorescu
- Mureşului
- Plevnei
- Aleea Poiana Narciselor
- Decebal
- Traian Vuia
- G. Enescu
- V. Alexandri
- C. Porumbescu
- I. B. Deleanu
- Eroilor
- 6 Martie
- Nucilor
- Piscului
- Piersicilor
- Viilor
- Alunului
- B. Şt. Delavrancea
- Şt. O. Iosif
- Alex. Sahia
- A. Vlaicu
- Centuria
- 30 Decembrie
- Horia
- Mercur
- Primăverii
- Stejarului
- Ardealului
- Bălata
- Grivița
- Munteniei
- Alex. Vlahuță
- Aleea Magnoliei
- V. I. Lenin
- Piața Autogării
- Petru Rareş
- I. L. Caragiale
- G. Coşbuc

VECHI COLONIŞTI BULGARI LA DEVA

Se împlinesc 270 de ani de când colonişti bugari au întemeiat un nou cartier la Deva.

Despre originea acestora şi colonizarea lor, prezentăm un scurt istoric care este bine să fie cunoscut şi astăzi deoarece aparţine de trecutul străvechiului nostru oraş.

Se ştie sigur că în 1712 ia naştere aici o nouă aşezare de populaţie, numită oficial „Deva – oraşul bulgar". Este vorba despre cartierul situat şi astăzi pe străzile Progresului, Griviţei, Plevnei, Mureşului ş.a. Apare interesant că deşi cartierul acesta a fost înfiinţat de colonişti bulgari, totuşi poporul i-a dat numirea de „Oraşul grecilor" sau pe scurt „În greci", numire pe care chiar oficialitatea maghiară a timpului o folosea. Explicaţia se datorează faptului că în acele vremuri ocupaţia de negustor era aproape egală cu a fi grec şi deci acestora le-a rămas numele de greci, chiar dacă aveau altă naţionalitate.

Iar între noii colonişti se aflau mulţi care se ocupau cu negustoria, apoi între ei s-au mai aşezat şi alţi negustori macedoneni, greci, armeni.

Originea acestor colonişti este din Bulgaria, îndeosebi din localităţile Cheparova, Capilovat, Zelezna şi Clisura, care multe secole s-au aflat sub ocupaţie turcească şi de unde grupuri de populaţie s-au refugiat în Ţara Românească, aşezându-se în Oltenia prin 1637, mai ales la Craiova, Târgu-Jiu, Râmnicu-Vâlcea şi unele sate din jur.

Mai târziu însă, fiind atraşi de Austria, care ocupase Transilvania şi avea nevoie de colonişti atât din motive economice cât şi confesionale catolice, încep a se muta în această ţară. Astfel, o parte dintre acei bulgari sunt colonizaţi la 1700 la Vinţu de Jos, altă parte trece la Haţeg în 1710, iar cei mai mulţi se duc la 1734 în Banat, la Vinga, Beşenova Veche şi Lovrin.

În aceste împrejurări, unii bulgari cer să se stabilească la Deva, unde vor să formeze o comunitate separată. Generalul Steinville, comandantul militar

al Transilvaniei, aprobă colonizarea acestora, iar Domeniul Fiscal din Deva oferă ca vatră un teren aproape de biserica românească, care pe actuala stradă Eminescu, dincolo de cimitirul catolic, sau locul dintre Canalul Cerna şi Mureş.

Bulgarii aleg terenul din urmă fiindcă acesta avea apă curgătoare.

Astfel, în primăvara anului 1712, sunt colonizaţi la Deva întâi 43 de familii de bulgari, apoi încă 18, în total 51 de familii, aduse din localităţile oltene Brădiceni, Aninoasa şi Târgu-Jiu, împreună cu trei călugări franciscani catolici: Marinovich Blasius, Iovecherin Luca şi Giugich Antonius.

Toţi au primit vetre de casă, grădini şi pământuri de cultură de câmp, cu obligaţia de a plăti Domeniului o mică taxă anuală. Dobândiră şi unele privilegii care îi scuteau de impozite, armată, de prestaţii şi de cartiruiri militare. Aveau dreptul să-şi aleagă singuri conducerea comunală şi preoţi dintre călugării lor franciscani.

Aşezaţi în Deva în aceste împrejurări şi condiţii, ei încep să-şi construiască case din cărămidă şi să formeze gospodării bune. Au zidit atunci şi o bisericuţă care a durat până în anul 1724, dar fiind mai mică şi slabă, a fost demolată, în locul ei s-a construit actuala biserică mare, care şi ea, datorită unor infiltraţii de apă în fundaţie şi zidărie a fost radical reparată între anii 1762 şi 1764 şi în alte rânduri. Sub biserică s-a făcut o criptă în care se îngropau bulgarii bogaţi, fiindcă locul era scump.

Lângă biserică stă şi azi clădirea masivă a Mănăstirii Franciscane, zidire începută tot la 1712, dar într-o formă mai mică, pe care s-a ridicat un etaj la 1728, iar alte lucrări importante de amplificare au fost făcute la 1760.

În apropiere s-a construit o casă pentru şcoala primară romano-catolică pe locul actualului magazin alimentar din strada Progresului, care şcoală a funcţionat până după naţionalizarea şcolilor. Pe un teren dintre strada Progresului şi Griviţei până în strada Horia, s-a format un cimitir în care la 1731 s-a ridicat o capelă frumoasă, în cripta căreia au fost îngropaţi mulţi bulgari. Din cauza infiltraţiilor de apă, capela s-a ruinat şi prin anii 1830 ea a fost demolată, iar cripta a fost astupată deoarece oferea o privelişte macabră, fiind plină cu apă în care pluteau cranii şi oase ale morţilor. Cimitirul ajunsese a fi rezervat numai pentru coloniştii bulgari, iar pentru alţii s-a făcut un cimitir separat în strada Şanţului, actuala stradă Sahia (azi Axente Sever – *n. red.*), cam în faţa Şcolii generale, fosta cazarmă şi a terenului de instrucţie militară (actualmente Colegiul Naţional Sportiv „Cetate” – *n. red.*).

Ambele cimitire au fost sistate prin a doua jumătate a secolului XIX, terenurile fiind folosite pentru agricultură.

Pe locul primului cimitir s-a făcut o grădinărie, apoi o florărie, care a existat până către anii 1960 când au început a se construi blocuri de locuințe pe acel teren.

La început, nobilimea maghiară locală n-a văzut cu ochi buni colonizarea acelor bulgari, deoarece ea era de religie reformată, iar noii coloniști erau catolici. Nici Episcopia romano-catolică din Alba Iulia nu s-a bucurat de ei fiindcă aveau călugări proprii şi fiindcă abia la 1715 călugării acestora împreună cu coloniştii bulgari sunt puşi sub conducerea episcopiei, iar la 1725 se ajunge ca Mănăstirea Franciscană să fie condusă de un călugăr ungur. De altfel, Episcopia catolică din Alba Iulia a contribuit foarte mult la maghiarizarea bulgarilor din Deva. Stăpânirea austriacă a dat însă călugărilor bulgari multe drepturi şi venituri, fiind privilegiații acesteia.

Se țineau aici târguri mari şi piață săptămânală, existau prăvălii şi birturi şi se făcea un comerț care atrăgea lumea şi negustorii. Se construiseră case mari şi bune ce dădeau aspectul de târg. Unele case au fost atât de mari şi de solid construite încât mai târziu au fost cumpărate de Comitat pentru cazarmă şi închisoare. Este vorba de casa în care s-a instalat Fabrica de pâine şi care sub regimul austro-ungar a servit de cazarmă, iar în perioada interbelică, de manutanță militară, precum şi de casa în care a fost vechiul abator, dar care prin a doua jumătate a secolului XIX era închisoarea Comitatului, sau de altă casă în care pe la 1881 s-a instalat un spital militar de rezervă. Ultima casă mare şi masivă rămasă de la bulgari până în zilele noastre a fost cea din strada Griviței nr. 16, de lângă linia ferată, proprietatea familiei Aron Gropeanu, demolată acum pentru traseul unei noi şosele. Avea multe încăperi, formă de castel, cu zidurile exterioare de 1 metru lățime şi 60 cm cele interioare.

Numărul acestor coloniști bulgari a tot scăzut, atât din cauza ciumei din anii 1738-1740 când au murit 30 dintre ei, cât şi prin deznaționalizarea urmaşilor. Cei mai înstăriți s-au maghiarizat direct sau prin înrudire cu negustori armeni maghiarizați şi ei, iar cei mai săraci s-au românizat, aşa că pe la finele secolului XIX ei au dispărut cu totul din Deva. Ultimul bulgar, Kokelin Mihai, tăbăcar, moare la 74 de ani, în 1887, în Deva. Au suferit mult coloniştii bulgari de pe urma marelui incendiu de la 1758 care a mistuit o mare parte din Deva.

Această comunitate cu autonomie separată, având primar şi juraţi aleşi, a existat aparte de la calitatea băştinaşă a Devei până la revoluția din 1848 care a proclamat desființarea privilegiilor bulgarilor şi anexarea târgului lor la Deva. Dar regimul absolutist ce a urmat nu a recunoscut unificarea, astfel că abia la 1886 a fost contopit definitiv administrativ oraşul bulgar la Deva.

Raporturile între aceste două comunităţi nu au fost prea armonioase în trecut. Într-o conscripţie făcută la 1723 se arată că datorită autonomiei lor privilegiate, coloniştii bulgari nu voiesc să contribuie la sarcinile Devei, deşi au mari câştiguri din exportul cu boi graşi ce-l fac şi care ajungea anual până la 4.000 de boi, nu ca poporul de rând care suporta toate greutăţile oraşului deşi nu are nici un fel de câştiguri.

Situată la început la o mică distanţă de oraşul Deva, care se termina atunci cam pe la începutul străzii Horia, aşezarea bulgarilor a contribuit prea puţin la aspectul şi dezvoltarea edilitară a vechiului oraş, datorită tocmai acestei separaţii. Dar nici o dezvoltare proprie mai mare nu s-a realizat în acest cartier. Cauzele provin din faptul că el a fost deseori expus inundaţiilor, că a fost tăiat în două de construirea căii ferate la 1868, precum şi că numărul bulgarilor a scăzut până la dispariţie, iar populaţia următoare a fost tot mai săracă.

Astăzi însă, pe vatra vechii aşezări bulgare, s-a construit un cartier modern, cu blocuri de locuinţe şi întreprinderi economine, care contribuie la dezvoltarea şi înfrumuseţarea edilitară a străvechii noastre localităţi.

Deva, la 10 august 1980

Bibliografie

König Pál, *A bulgárok letelepedése Dévára és a bulgár szt. Ferencrendiek zárdájának keletkezése (Colonizarea bulgarilor la Deva şi înfiinţarea mănăstirii franciscane bulgare)*, în *Hunyadmegyei történeti és régészeti társadalom évkönyv*, vol. II, Arad, 1848, pp. 64-65.

Issekutz Antal, *Adatok Déva XVIII-ik század történetéhez* (*Date referitoare la istoria Devei din secolul XVIII*), în *Hunyadmegyei történeti és régészeti társadalom évkönyv*, vol. IX, Deva, 1898.

Szilágyi Sándor, *Déva városának difikultásai 1717 ben (Dificultăţile oraşului Deva la 1717)*, în *Hunyadmegyei történeti és régészeti társadalom évkönyv*, vol. IX, Deva, 1898.

Marinovich, *Arhivum conventus Devensis*, ms. latin, Deva, Blasius, 1764, după extrasele făcute de prof. Victor I. Oprişiu din Deva în 1939, *Hunyad*, Deva, 1881, 1887.

Moga, Ioan, *Ştiri despre bulgarii din Ardeal*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, V, Cluj, 1930.

Moga, Ioan, *Scrieri istorice 1926-1946*, Cluj, 1973.

Constantinescu-Iaşi, Petre, *Studii istorice româno-bulgare*, Bucureşti, 1956, pag. 9-30, în *Revista istorică română,* Bucureşti, XI-XII, 1941-1942.

Romanescu, Marcel, *Argintăria la bănăţeni şi românii balcanici în secolele XVI-XVIII*, în *Revista istorică română,* Bucureşti, XI-XII, 1941-1942.

Adaus bibliografic

după manuscrisul din 1939 al prof. Victor I. Oprişiu, Deva:

- Note din Cronica latină a Mănăstirii catolice franciscane din Deva.
- Un act de bunăvoinţă a lui Constantin Brâncoveanu faţă de bulgari, într-o carte latinească.

Arhivum

- *Conventus Devensis.*
- *Anno millesimo septuagentisimo sexagesima…*
- *In choalum Anno primo Provinciatalus Admodum Reverendi Patris Ministri Provincialis Blasi Keiner Guardianatu vero P.F. Floriani Faja.*

  § I. *Brevis Transilvaniae descriptio.*

  § V. *De adventu nostro Bulgarorum Devam.*

Pe timpul tulburărilor rakoţiene, în anii 1710-1711, din Valahia au venit în Transilvania bulgari din Brădiceni, Aninoasa, Târgu-Jiu şi alte localităţi pe rând, peste muntele Vulcan, aşezându-se provizoriu la Haţeg şi satele din jur, până când li s-a dat loc la Deva.

Dat. 30 nov. 1712, semnat Pr. Blasius Marinovich.

* * *

La 1720 a început construcţia bisericii catolice bulgare.

Cronologia Conventus Devensis

- 1710 – începe cu preoţii: Blasius Marinovich, Luva Iovecherin, Antoni Gungich.
- 1711 – vin la Deva bulgari cu preoţii lor şi primesc loc de aşezare cu drepturile ce le au bulgarii din Vinţu de Jos.
- 1712 – formează oraşul bulgar pe terenul dat de Fisc.
- 1756 – mare foc la Deva, a ars oficina Domeniului şi alte prăvălii şi case ale armenilor.

* * *

După extrasele făcute de prof. Victor I. Oprişiu.

Deva, la 26.I.1939.

UN ACT DE BUNĂVOINȚĂ A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU FAȚĂ DE BULGARI SUBLINIAT ÎN MOD DEOSEBIT ÎNTR-O CARTE LATINEASCĂ

Deşi situaţia politico-militară existentă la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea nu i-a permis lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) să afişeze o atitudine prea făţiş antiotomană, fiind nevoit să ducă faţă de Imperiile Otoman şi Austriac o politică de echilibru (cf. N. Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, *1914, 52 p. – subl. ns.*), el nutrea sentimente antiimperiale, cum era şi natural, şi desfăşura o politică de solidaritate cu strădaniile de eliberare ale popoarelor subjugate de otomani.

Bulgarii, de altfel, prin aşa-numiţii chiproviceni, destoinici meşteşugari şi negustori din oraşul Chiprovăţ şi satele Copilovaţi, Jelezna şi Clisura, întreţineau legături comerciale, care spre mijlocul secolului al XVII-lea au căpătat o largă dezvoltare cu Ţara Românească pe care „au îndrăgit-o" ca pe o a doua patrie a lor, cum observă profesorul bulgar dr. C. Telbizov într-o carte a sa tipărită la Varna în anul 1964[58].

Un fapt concret foarte semnificativ de solidaritate antiotomană a lui Brâncoveanu cu poporul bulgar este primirea în Ţara Românească (Valahia) şi ocrotirea bulgarilor chiproviceni refugiaţi din cauza represiunii sângeroase exercitate de către turci împotriva acestor bulgari, după răscoala din 1688.

[58] Titlul cărţii într-o traducere manuscrisă obţinută prin grija tov. Toma Pienaru, inspector şcolar pensionar din Deva, este „Unele date despre situaţia şi comerţul negustorilor chiproviceni în Transilvania în secolul al XVIII-lea. Contribuţii la istoria comerţului bulgar", Editura de stat, Varna, 1964.

Iată, pe scurt, faptele. Bulgarii chiproviceni, răsculându-se în anul 1688 împotriva turcilor opresori, au fost măcelăriți groaznic de către aceştia. Cei care au scăpat din această represiune s-au refugiat în Țara Românească unde au fost primiți cu bunăvoință de către Constantin Brâncoveanu şi s-au aşezat în localitățile: Aninoasa, Brădiceni, Târgu-Jiu, Craiova, Câmpulung şi alte localități.

E adevărat că după aşezarea în Țara Românească, o parte dintre aceşti bulgari au peregrinat mai departe în Transilvania, unde s-au aşezat la Sibiu, Alba Iulia, Mediaş şi alte localități, primind „litere protecționale din partea generalului Veterani (Federico Veterani, comandantul militar al Transilvaniei – *n. red.*), în 1695, şi o diplomă de privilegii de la împăratul Austriei în anul 1700. Unii dintre chiprovicenii de la Sibiu s-au aşezat apoi, în anul 1700, la Vințu de Jos.

Dar, pe de o parte, primirea dușmănoasă cu care au fost întâmpinați din partea unei părți a populației, pe de altă parte, atitudinea față de ei a curuților (participanți la răscoala racoțiană) care luptau împotriva împăratului (iar pe chiproviceni îi considerau oamenii împăratului), i-a determinat pe o parte din ei să se întoarcă în Valahia, de unde au venit, apoi din nou în Transilvania, împreună cu alți refugiați, după potolirea răscoalei curuților, în anii 1710-1712, şi s-au aşezat unii în Vințu de Jos, alții la Deva, primind şi cei din Deva de la generalul conte Ştefan de Steinville aceleaşi privilegii ca şi cele pe care le aveau bulgarii din Vințu de Jos.

Aceste peregrinări ale bulgarilor chiproviceni nu reduc semnificația deosebită a actului de bunăvoință a lui Brâncoveanu care n-a ezitat să-i primească şi să-i găzduiască, deşi erau răzvrătiți împotriva imperiului otoman față de care Brâncoveanu şi țara sa erau în situație de vasalitate.

Generozitatea lui Brâncoveanu, mai mult decât orice alte protecții ulterioare, i-a impresionat profund pe bulgarii refugiați cărora le-a lăsat o amintire neştearsă, cum reiese din menționarea ei într-o carte latinească apărută la Buda după aproape două secole de la trecerea evenimentului. Cartea se numeşte „Brevis memoria Provinciae Capistranae ab erectiona sui de Provincia Bosnae Argentinae anus 1757 die 16 Augusti solenniter promulgata festum saeculare anno 1857 die 16 Augusti colaborantes, Ab ajusdem provinciae alunno adornata". Budae. Dipis. C.R. Universitatis Pestiensis 1857.

Această carte, deşi nu a fost scrisă cu intenția de a face istoria Țării Româneşti, cum se vede şi din titlu, aminteşte de mai multe ori Valahia şi unele localități din această țară. În mod deosebit este interesantă relatarea de

la paginile 35-36 în care ne spune între altele: „…deoarece fiind obținute mai multe victorii asupra barbarilor în Sârbia şi Bulgaria de către Ludovic de Baden, unii bulgari prea puțin precauți şi-au arătat bucuria față de progresul fericit al armelor împărăteşti, venind pe neaşteptate vizirul Köprüli, au fost nimiciți într-un măcel groaznic la 8 septembrie 1690 ca pentru trădare, în locurile Chiprovați, Copilovați, Jelezna şi Clisura. Pe cei rămaşi din acest dezastru i-a primit cu bunătate bunăvoința lui Constantin Brâncoveanu Basarab II[59]…

Valoarea acestui text, aşa scurt cum e, constă în faptul că el arată importanța deosebită pe care conducătorii spirituali[60] ai chiprovicenilor au dat-o gestului de bunăvoință a lui Constantin Brâncoveanu față de bulgarii oprimați de către turci şi prin aceasta se scoate din nou în evidență semnificația politică deosebită a ajutorului dat, care se înscrie ca un act de solidaritate antiotomană sud-europeană care nu mai poate fi neglijat atunci când se vorbeşte de activitatea politică a marelui domnitor român[61].

[59] Textul latinesc este următorul: „…postea vero, cum relatis per Ludovicum Badescum pluribus in Serbia et Bulgaria de Barbaro victoriis, catholici Bulgari gaudium suum de felicii Caesareorum armorum progressenimus cauti proderente, a supraveniente Kirperli vizirio, con predenelionis rei in lochis Chiprovac, Kopilovac, Zelezna et Clissura imensi (cadehansti) fuere 8-a sept. Anuo 1690. A clade reziduos beguidem humanitas Constantini Brancovan Basarabae II benigne suscepit…”.

[60] Cartea din care este extras textul a fost redactată de un „alumnum” al provinciei Capistrane, provincie unită în mod canonic cu Provincia bulgaro-valahă, căreia îi aparțineau franciscanii chiproviceni.

[61] Scoaterea în evidență a semnificației deosebite pe care o are ocrotirea acordată de Brâncoveanu chiprovicenilor persecutați de turci este cu atât mai necesară pentru că, în mod inexplicabil, istoriografia românească nu-i dă nici o atenție acestui act concret antiotoman care se înscrie totodată pe linia unei tradiții vechi de colaborare şi prietenie româno-bulgară.

Astfel, în *Istoria României*, vol. III (1258 pagini) apărută la Editura Academei R.P.R. în anul 1964, în care se vorbeşte despre Brâncoveanu, nu se aminteşte nimic despre acest act al său, despre chiproviceni, numai în legătură cu intensificarea exploatării otomane, se scrie doar atât: „Se constată astfel fuga în masă a țăranilor, precum şi răscoale țărăneşti ca pildă cea din Chiprovăț în 1688 şi cea din Bulgaria şi Macedonia în 1689”. Lăsăm la o parte observația că din cele câteva cuvinte de la pagina 5 a Istoriei României, vol. III, s-ar părea că Chiprovățul este o țară, iar Bulgaria şi Macedonia, alte țări.

De asemenea, în volumul de 500 pagini, „Constantin Brâncoveanu. Viața, domnia, epoca”, apărut la Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969, autori Ştefan Ionescu şi Panait I. Panait, se spune, ca şi când problema ar privi numai pe turci, iar pe Brâncoveanu, nu, că din cauza exploatării turceşti „populația bulgară din Chiprovăț, Copilovați, Zelezna şi Clisura a emigrat în masă în Țara Românească şi Transilvania”.

CIANGĂII DIN DEVA

Se apropie 100 de ani de când a început colonizarea în Deva, apoi încă în trei localităţi din judeţul Hunedoara, a unor grupuri de populaţie maghiară adusă din Bucovina, cunoscuţi sub numirea de „ciangăi”, care au format aici cartiere separate, ce în parte mai există şi astăzi.

Despre originea şi specificul ciangăilor în general, despre colonizarea şi formarea unui cartier de ciangăi la Deva în special, precum şi puţin despre celelalte colonizări de ciangăi în judeţul nostru, fac o mică descriere cu date şi informaţii sigure, deoarece este bine ca şi generaţiile mai tinere să le cunoască, fiindcă puţini sunt cei care le ştiu şi greu se mai pot informa despre ele ceilalţi.

Sub numele de „ciangăi” sunt cunoscute micile grupuri de unguri trăind împrăştiaţi prin Moldova şi Bucovina, încă de pe la începutul secolului al XVIII-lea şi poate chiar mai înainte.

Ciangăii au fost şi au rămas unguri totdeauna şi în tot locul, având sentimentele, limba şi conştiinţa poporului maghiar. Între ciangăi a trăit însă întotdeauna tradiţia unei origini secuieşti şi a faptului că strămoşii lor au emigrat în grupuri răzleţe din Ţinutul Secuilor, întâi în Moldova, pe Aleea Siretului, apoi de aici, în Bucovina, pe Valea Sucevei. Astfel, în apropierea târgului Rădăuţi, ciangăii au format câteva sate pe unele moşii mari, după numirea cărora s-a dat şi numele românesc al noilor sate, pe lângă care însă ciangăii le-au dat şi numiri ungureşti. Aşa sunt satele: Dorneşti (Andrásfalva), Măneuţi (Hadikfalva), Tibeni (Istensegíts), Tolova (Jozseffalva) şi Vorniceni (Fogadjisten).

În adevăr, se cunosc multe astfel de emigrări secuieşti în decursul veacurilor, fie din cauza cruntelor exploatări ale nobilimii locale, fie a înrolărilor forţate în regimentele de grăniceri înfiinţate de împărăteasa Maria-Terezia, dar şi din cauza unei răscoale reprimate sângeros la 1764 de generalul austriac Bucow în „baia de sânge de la Siculeni” (Madéfalva), judeţul Harghita.

Trăind timp îndelungat izolaţi de marea grupare a naţiunii maghiare, s-a ajuns ca aceşti emigranţi să rămână cu unele elemente specifice în port şi obiceiuri şi cu un accent deosebit în grai şi unele cuvinte străine, ba le-a dat chiar denumirea de ciangăi.

Această denumire s-a format după viaţa lor de multe drumeţii, deoarece ocupaţia lor principală în Bucovina era cărăuşia, contrabanda şi deplasarea cu familiile la muncile agricole din Moldova. Cum însă toate aceste drumeţii le făceau cu căruţe proprii, iar la cai toţi puneau clopoţei la gât, care în ungureşte se numesc „csengö", au devenit uşor cunoscuţi după zgomotul acestora, iar lumea le-a zis „oameni cu csengö", clopoţei, astfel că prin adaptarea cuvântului a ieşit în ungureşte „csángó", iar româneşte ciangăi. Între ei, însă, aceşti emigranţi nu au folosit noua numire, ba cei din Bucovina o considerau cam supărătoare. Totuşi, denumirea de ciangăi a rămas chiar în limbajul literar maghiar, precum şi în literatura românească.

Vremurile însă au făcut ca opinia publică ungară şi statul maghiar să nu ştie mai nimic despre ciangăii din Bucovina. Abia în secolul al XIX-lea şi mai ales în perioada Dualismului austro-ungar (1867-1918), sunt descoperiţi aceşti unguri necunoscuţi. Faptul se întâmplă cu ocazia unor lucrări de topografie militară făcute în Bucovina, când un ofiţer austriac de origine maghiară, dând peste aceşti ciangăi unguri, trimite o corespondenţă despre ei unui ziar din Budapesta care o publică şi cere statului maghiar să se ocupe de soarta ungurilor emigranţi.

Numărul cunoscut de ciangăi în Bucovina a fost în anul 1786 de 2.678 de suflete, în 1880, de 9.887, în 1910, de 11.860, în 1920, de 13.827 şi în 1930, de 15.650 de suflete. Deci cu toate colonizările făcute, au mai rămas destui ciangăi în Bucovina.

Dar existenţa ciangăilor în Bucovina încetează în anul 1940 când, în baza pactului încheiat între Hitler şi Stalin, germanii din Bucovina au fost mutaţi în Germania, iar ciangăii în Ungaria.

Se ştie că datorită numărului mare de naţionalităţi ce trăiau în Ungaria, statul maghiar a dus o politică de asuprire şi de asimilare forţată faţă de toate acele naţionalităţi, iar între metodele folosite a fost şi colonizarea cu unguri a ţinuturilor locuite masiv cu alte neamuri. Toate acestea au atins apogeul în perioada Dualismului din 1867-1918.

Aşa a început repatrierea şi colonizarea ciangăilor din Bucovina în Ungaria la anul 1883, când au fost aduse 4 000 de persoane dintre acestea şi aşezate în comitatul Torontal, comunele Hertelenyfalva, Sándoregyház, Székelykeve, azi toate în Iugoslavia. S-au mai făcut colonizări cu ciangăi în

satele Gyurgyevo şi Brestovăţ, tot în Torontal, apoi la 1884, în Gioroc, lângă Arad.

S-a făcut peste câţiva ani o colonizare numeroasă de ciangăi în comitatul Hunedoara, unul din ţinuturile cele mai puternic populate cu români, aşezându-i în două oraşe, Deva şi Hunedoara, şi în două sate, Streisângiorgiu şi Cristur.

La Deva s-a făcut colonizarea ciangăilor în anii 1888-1892, când au fost aduse din Bucovina 54 de familii compuse din 288 de persoane şi anume 54 de bărbaţi, 54 de femei, 93 de băieţi şi 87 de fete. Aproape toţi, 248 la număr, veneau din Măneuţi, iar 24 erau din Tibeni şi 7 din Dorneşti, sate bucovinene la care s-au mai adăugat şi grupuri din Deva.

Inventarul agricol adus din Bucovina de aceşti colonişti a fost sărac, fiindcă în general nu avea fiecare decât o căruţă cu doi cai, care inventar în total a fost de 124 de cai, 16 vaci şi 60 de căruţe. Au mai adus cu ei şi puţine lucruri de uz casnic precum şi îmbrăcăminte.

Dar colonizarea acestora s-a făcut cu multă grijă şi dărnicie de către statul maghiar care a împroprietărit fiecare familie cu casă, şură, grajd, curte, grădină, precum şi loturi de pământ arabil la câmp cu suprafaţa totală de 880 de jugăre cadastrale, ceea ce este egal cu 506,44 ha. Un jugăr cadastral este egal cu 0,5755 ha. Mărimea loturilor de pământ la câmp a fost de câte 10 j.c., adică 5,755 ha. La 34 de colonişti câte 20 j.c. adică 11,510 ha. La 12 colonişti, de 3 câte 30 j.c., adică 17,265 ha. La 7, de 50 j.c., adică 28,875 ha la un colonist. Coloniştii plăteau statului toate aceste bunuri în rate, timp de 50 de ani.

Toţi aceştia au format în Deva o nouă vatră, un nou cartier numit „Colonia Ciangăi”, situată de-a lungul drumului ţării, adică şoseaua naţională în partea ce vine dinspre Simeria, azi strada 23 August, cât şi pe câteva străzi laterale.

Noul cartier începea de la pârâul ce coboară prin strada Liliacului şi strada Zamfirescu şi ţinea până la locul unde se află actuala biserică catolică zidită cu mult mai târziu, cam prin 1938.

Acest cartier era distanţat de oraşul Deva din acel timp deoarece întregul teren până la spitalul vechi era un câmp neconstruibil, până după Primul Război Mondial.

S-a mai făcut apoi, în anul 1910, a doua colonizare la Deva, tot cu ciangăi aduşi din Bucovina, care au fost aşezaţi în continuarea primei colonii, de-a lungul şoselei naţionale până la locul numit bariera, acolo unde se face drumul de câmp peste deal spre satul Archia, precum şi pe câteva

străzi formate lateral. În limbajul localnic acestea s-au numit, prima, colonia veche, şi a doua, colonia nouă.

Au venit atunci 45 de familii compuse din 303 persoane şi anume: 45 de bărbaţi, 45 de femei, 119 băieţi şi 94 de fete. Aceştia erau de loc din satele Tibeni (13 familii), Dorneşti (8 familii), Tolova (16 familii) şi din Măneuţi (8 familii).

Ca inventar agricol, aceştia au adus şi mai puţin din Bucovina, neavând toţi căruţe şi cai, astfel că totalul inventarului agricol a fost doar de 67 de cai, 12 vaci şi 30 de căruţe.

Şi pe aceştia statul maghiar i-a împroprietărit cu casă, curte şi grădină, precum şi lot de pământ la câmp, toate plătibile în 50 de ani. Mărimea loturilor a fost de câte 10 j.c., adică 5,755 ha; la 32 de familii; 20 j.c., adică 11,51 ha; la o familie; 1,5 j.c., adică 0,86 ha; la 11 familii şi o familie nu a primit lot. În total pământul dat a fost de 356,5 jugăre cadastrale.

Au mai fost aduşi la Deva cu aceste colonizări încă 27 de familii de servitori (lucrători agricoli) compuse din 105 persoane şi anume: 27 de bărbaţi, 27 de femei, 28 de băieţi şi 23 de fete. Aceştia veneau din satele bucovinene Măneuţi (14 familii), Dorneşti (4 familii), Tolova (o familie) şi din Tibeni 3 familii, iar din Ungaria au venit 5 familii (din Gioroc, judeţul Arad), 2 familii; din Bekes, o familie şi 2 familii din Hertelenfalva. Acestora, însă, statul maghiar nu le-a dat pământ şi nici case, ci a trebuit să se descurce singuri.

În total, după datele manuscrise ale lui László János indicate la bibliografie, au fost colonizaţi la Deva: 126 de familii de ciangăi compuse din 126 de bărbaţi, 126 de femei, 242 de băieţi şi 202 fete, care au fost împroprietăriţi cu case, curţi şi grădini, iar la câmp cu 1036,5 jugăre cadastrale, adică 711,60 ha teren cultivabil, apoi şi cu 26,71 ha păşune comunală.

În decembrie 1917 au mai venit la Deva peste 300 de ciangăi refugiaţi din Bucovina, din care au emigrat 199 şi anume 14 în America, 62 în Ungaria, 30 în Diosig-Bihor şi 39 în alte localităţi, iar 4 în oraşul Deva.

De asemenea, după o situaţie a Primăriei Deva din 25 iulie 1941, existau aici la acea dată 364 de familii de ciangăi cu 349 de case care posedadu 587 ha teren cultivabil şi 228 ha păşune comună, fără pădure.

Aşa s-a format cartierul ciangăilor din Deva cunoscut în limbajul localnic de Colonia Ciangăilor, care şi-a păstrat specificul atât ca aspect edilitar, cât şi ca grup etnic, până după cel de al Doilea Război Mondial.

Astăzi abia se mai pot vedea câteva din primele şi vechile case de colonişti. Tipul acelor case era lungăreţ, cu un capăt la stradă, două camere şi un coridor acoperit, cu uşiţă la stradă, iar la celălalt capăt cu un şopron cu bucătărie de vară, apoi un grajd, toate înşiruite în lungime.

La început, ciangăilor colonizaţi la Deva le-a trebuit un timp de acomodare cu noua lor viaţă de agricultor, fiindcă în Bucovina erau învăţaţi mai mult cu cărăuşia şi mai puţin cu muncile agricole. Cu timpul, însă, şi-au format gospodării frumoase, devenind buni agricultori, mai ales că aveau bune pieţe de desfacere a produselor agricole la Deva, Simeria şi Băiţa, iar mai târziu s-au format dintre ei diferiţi meseriaşi, comercianţi şi lucrători calificaţi.

Astfel, colonia ciangăilor din Deva a progresat bine sub toate aspectele. Ca număr de populaţie, în 1939 erau 1849 de ciangăi în Deva, adică aproape de trei ori mai mulţi decât veniseră la început, cu toate că între timp au emigrat 199 dintre ei, după cum am arătat anterior.

Pentru a vedea mai detaliat care a fost starea economică şi profesională a coloniştilor la sosirea în Deva, dăm următoarele situaţii după manuscrisul lui László János, *Istoria ungurimii bucovinene,* Deva, 1939.

TABLOU

- despre ungurii bucovineni stabiliţi la Deva între 1888 şi 1892

Numele capului de familie	*Comuna din care a venit*	*Cu câţi copii a venit*		*Ce a adus cu sine*			*Pământul primit [jug.]*
		Băieţi	*Fete*	*Cal*	*Vacă*	*Căruţă*	
1	2	3	4	5	6	7	8
Biró Mozes	Istensegíts	3	1	2	-	1	10
Borbély Márton	Deva	3	1	2	-	1	20
id. Csiszér Antal	Andrásfalva	2	2	2	2	1	10
ifj. Csiszér Antal	- ″ -	-	-	2	-	1	10
Daradics Fábián	- ″ -	1	3	2	-	1	20
Daradics Ferencz	- ″ -	1	2	2	-	1	20
id. Daradics Gergely	- ″ -	1	4	2	-	1	10

1	2	3	4	5	6	7	8
if. Daradics Gergely	Andrásfalva	3	1	2	-	1	10
Daradics György	- ″ -	3	-	3	2	1	20
Daradics Jozsef	- ″ -	-	4	2	-	1	10
Dávid János	Andrásfalva	3	1	6	6	3	50
Dávid Jozsef	- ″ -	2	1	1	2	1	20
Erdös Gergely	- ″ -	1	4	2	-	1	10
Eröss László	- ″ -	-	3	2	-	1	10
Hermann János	Hadikfalva	-	-	2	-	1	10
Hompot Gergely	Andrásfalva	2	4	2	-	1	10
Hompot Antal	- ″ -	1	1	2	-	1	10
Hompot Márton	- ″ -	1	1	2	-	1	10
Kovács István	- ″ -	5	1	2	-	-	10
Kasler Péter	- ″ -	4	1	6	4	3	30
Kasler János	- ″ -	2	4	2	-	1	20
Kasler Márton	- ″ -	-	1	2	-	1	10
Kasler Jozsef	Andrásfalva	1	-	2	-	1	10
Id. Kasler Antal	- ″ -	1	-	2	-	1	10
Kasler Antal (Petera)	- ″ -	-	1	2	-	1	10
Kasler Ferencz (Rupcsi)	- ″ -	3	1	2	-	1	10
Kelemen György	- ″ -	-	-	2	-	1	20
Kelemen István	- ″ -	1	3	2	-	1	10
Kelemen Péter	Istensegíts	-	-	2	-	1	10
Király Márton	Andrásfalva	-	1	2	-	1	10
Király Sándor	Deva	-	1	-	-	-	10
Lovász József	Istensegíts	1	-	2	-	1	10
Miklos György	Hadikfalva	1	2	2	-	1	10
Palko Antal	Andrásfalva	1	-	2	-	1	10

1	2	3	4	5	6	7	8
Palko István	Andrásfalva	2	3	2	-	1	20
Palko József	- ″ -	-	-	2	-	1	10
Palko János	- ″ -	1	5	2	-	1	20
Id. Sebestyén Antal	- ″ -	1	2	2	-	1	10
Sebestyén György	Andrásfalva	3	3	4	-	2	50
Sebestyén János	- ″ -	5	1	2	-	1	30
Sebestyén Gergely (Cekla)	- ″ -	1	4	2	-	1	20
Sebestyén István	- ″ -	1	2	2	-	1	10
Sebestyén József (Potkán)	- ″ -	2	2	2	-	1	10
Sebestyén György (Bada)	- ″ -	3	-	2	-	1	20
Schmied István	- ″ -	2	2	2	-	1	10
Szekely Ferencz	- ″ -	3	3	5	-	2	30
Szöcs Imre	Istensegíts	4	2	5	-	2	30
Teleki Jozsef	Andrásfalva	1	-	2	-	1	10
Varga Ferencz	Andrásfalva	3	-	2	-	1	20
Varga Antal	- ″ -	1	1	2	-	1	10
Szök István	- ″ -	1	5	4	-	2	30
Zsok Ferencz	- ″ -	4	3	2	-	1	30
Zsok Gergely	- ″ -	2	1	2	-	1	30
Zsok János	Istensegíts	3	-	2	-	1	10
Total: 54 familii		*93*	*87*	*124*	*16*	*60*	*880*

54 bărbați, 54 femei, 93 băieți, 87 fete *Total: 288*	După origine din com. Andrásfalva 248, Istensegíts 24, Hadikfalva 7, Deva 9 *Total: 288*

TABLOU

- despre ciangăii colonizaţi în 1910 la Deva formând Colonia Nouă

Numele capului de familie	*Comuna din care a venit*	*Copii aduşi*		*Ce a adus cu sine*			*Pământ primit [jug.]*	*Obs.*
		Băieţi	*Fete*	*Cal*	*Vacă*	*Căruţă*		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Birtis Antal	Istensegíts	5	2	2	-	1	10	
Both Simon	- ″ -	6	3	2	-	1	10	
Both Sándor	- ″ -	3	2	-	-	-	10	A venit înainte de colonizare
Csernik Benedek	Hadikfalva	1	-	2	1	1	10	A venit din Ludoşul M.
Csernik János	- ″ -	1	8	-	-	-	10	Sosit cu trenul
Csobot Antalné	- ″ -	2	4	2	-	1	10	
Csobot Fabian	Andrásfalva	3	-	2	-	1	10	
Csobot Ambrus	- ″ -	2	2	2	2	1	20	Sosit în 1901
id. Daradics Antal	- ″ -	4	2	2	-	1	10	
ifj. Dardics Antal	- ″ -	3	4	2	-	1	10	
Daradics Adam	- ″ -	2	2	-	-	-	10	Sosit cu trenul
id. Daradics János	Andrásfalva	1	2	2	-	1	10	
ifj. Daradics János	- ″ -	-	2	-	-	-	10	
Domokos Lázár	Hadikfalva	3	2	2	2	1	10	Fost la Deva din 1901

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Fazakas Ferencz	Hadikfalva	3	2	2	-	1	10	Anterior fost în Bosnia
Fodor Márton	- ″ -	3	1	2	-	1	10	
Gergely János	Istensegíts	4	2	4	-	2	10	
Gergely István	- ″ -	5	2	2	-	1	10	
Gergely Antal	Istensegíts	3	1	-	-	-	10	
Györffi István	- ″ -	3	2	2	-	1	10	
Kajtár István	- ″ -	6	4	2	-	1	10	
Katona Jozsef	Andrásfalva	2	1	2	-	1	10	
Kovács János	Hadikfalva	1	1	-	-	-	10	Sosit cu trenul
Lovász Antal	Istensegíts	6	2	2	-	1	10	
Mezei Domokos	Józseffalva	4	3	2	-	1	10	
Pék János	- ″ -	2	3	2	-	1	10	
Péter Domokos	Józseffalva	4	2	2	-	1	10	
Várda János	Józseffalva	2	6	2	-	1	10	
Péter Mátyás	Józseffalva	1	-	-	-	-	10	Sosit cu trenul
Sebestyén Gergely	Andrásfalva	3	-	2	-	1	10	
Szöcs István	Istensegíts	-	1	2	-	-	10	Anterior fost la Debelacs
Varga László	Andrásfalva	2	1	3	-	1	10	
Gáspár Ferencz	Józseffalva	4	2	2	-	1	10	
Zsok Antal	Andrásfalva	1	1	2	-	1	10	
Total		*95*	*73*				*340*	

Servitori colonişti

Numele capului de familie	*Comuna din care a venit*	*Copii aduşi*		*Ce a adus cu sine*			*Pământ primit [jug.]*	*Obs.*
		Băieţi	*Fete*	*Cal*	*Vacă*	*Căruţă*		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Csobot Imre	Hadikfalva	3	1	-	-	-	1	În Deva din 1901
Jordaki Pál	Andrásfalva	2	1	2	-	-	1	
Kató Márton	Istensegíts	3	-	-	-	-	1	În Deva din 1896
László Sebestyén	- ″ -	2	2	2	-	1	1	
Molnár András	Andrásfalva	2	2	-	2	1	1	În Deva din 1894
Németh Sebestyén	Andrásfalva	1	2	2	-	1	1	
Molnár Antal	Istensegíts	1	2	-	2	1	1	Anterior fost în Székelykeve
Palkó Ferencz	Andrásfalva	3	2	2	-	1	1	
Sebestyén András	Andrásfalva	3	3	2	-	1	1	
Sebestyén György	- ″ -	2	2	-	2	1	1	În Deva din 1891
ifj. Zsok Ferencz	- ″ -	2	4	2	2	1	1	idem
45 de familii. Total cu pag. anterioară		*119*	*94*	*67*	*12*	*36*	*356*	

45 bărbaţi, 45 femei, 119 băieţi, 94 fete Total: 303

Colonişti servitori

Numele servitorului colonizat	*Comuna de origine*	*Câți copii a adus cu sine*	
		B	*F*
1	2	3	4
id. Daradics György	Andrásfalva	2	4
Fabián Antal	- ″ -	-	4
Sebestyán György	- ″ -	2	1
Kovács József	- ″ -	2	1
Molnár András	- ″ -	2	2
Schmied Gergely	- ″ -	-	-
Bürgöl Ádám	Andrásfalva	-	1
Dávid István	- ″ -	3	3
Forrai András	Hadikfalva	4	1

9 bărbați + 9 femei măritate + 15 băieți + 17 fete

Total = 50 suflete

Servitorii din noua colonizare

Numele servitorului colonizat	*Comuna de origine*	*Câți copii a adus cu sine*	
		B	*F*
1	2	3	4
Buta Lajos	Andrásfalva	-	-
Németh Ferencz	- ″ -	2	1
Gecző András	Hertelendifalva	-	-
Geczö Samu	Hertelendifalva	-	1

1	2	3	4
Kató József	Gyorok	1	1
Péter András	Józseffalva	-	-
Simcsik Sándor	Békés	1	-
Csobot Pál	Hadikfalva	-	-
Varga Lajos	Andrásfalva	1	1
Hompot Lázár	- ″ -	3	1
Erdös Antal	Hadikfalva	1	-
Burján Zahariás	- ″ -	-	-
Daradics Márton	Andrásfalva	1	-
Vancsa András	Istensegíts	-	-
Sebestyén András	Andrásfalva	1	1
Nyisztor Kornel [Jozsef]	Istensegíts	2	1
Tamás István	Gyorok	-	-
Vancsa János	Istensegíts	2	4

18 bărbaţi + 18 femei + 15 băieţi + 10 fete

Total = 61 suflete

Omogenitatea etnică s-a menţinut puternic între aceşti colonişti ciangăi, deoarece abia 11 familii de români şi patru familii de evrei s-au aşezat între ei (în total 60 de persoane). Dar merită a se cunoaşte că în decursul timpului în colonie s-au maghiarizat 55 de familii de naţionalităţi diferite (nemţi, români, ucrainieni şi sârbi), cum ne arată situaţia următoare:

TABLOU
- după originea etnică a coloniei ciangăilor
din Deva în perioada interbelică

			Col. veche	*Col. noi*	*Total*
Săcui		*Persoane*	856	546	1402
		Familii	125	105	230
Unguri		*Persoane*	250	142	392
		Familii	50	32	82
Maghiarizaţi	*Sîrbi*	*Persoane*	-	6	6
		Familii	-	1	1
	Ucrainieni	*Persoane*	6	-	6
		Familii	2	-	2
	Români	*Persoane*	16	43	59
		Familii	2	11	13
	Nemţi	*Persoane*	22	7	29
		Familii	7	1	8
	Şvabi	*Persoane*	131	28	159
		Familii	26	5	31
Evrei		*Persoane*	12	-	12
		Familii	4	-	4
Români		*Persoane*	19	29	48
		Familii	6	5	11

La început, aproape toţi ciangăii au fost de religie romano-catolică, dar înainte de al Doilea Război Mondial între ei se găsesc 26 de reformaţi, 52 de unitarieni, 13 greco-ortodocşi şi 4 evrei. Privitor la natalitatea ciangăilor, în perioada interbelică a început să se resimtă modernismul, deoarece din 392 de familii, 75 de familii au abia un copil; 66 de familii, câte 2 copii; 85 de familii, câte 3 copii; 46 de familii, câte 4 copii; 31 de familii, câte 5 copii şi 27 de familii, câte 6 copii; 14 familii, câte 7 copii; 11 familii, câte 8 copii iar 6 familii, câte 9 copii; 10 şi 11 copii au numai câte o singură familie. Copiii din 6 familii au decedat toţi, iar fără copii sunt 23 de familii.

După sex, copiii sunt: 591 de băieţi şi 447 de fete, ceea ce este cam neobişnuit, deoarece în mod normal copiii de sex feminin întrec pe cei de sex bărbătesc.

După Primul Război Mondial, sub regimul românesc, cartierul ciangăilor din Deva s-a contopit cu vechea vatră a oraşului şi a pierdut foarte mult din specificul lui iniţial.

În locul vechilor case de tip rustic de colonişti, s-au ridicat multe case frumoase de tip urban şi vile cochete în jurul cărora florile erau de o frumuseţe deosebită. În locul ocupaţiei pur agricole şi de cărăuşie, mulţi ciangăi au devenit buni meseriaşi, muncitori calificaţi în industrie.

În perioada regimului democrat-popular şi mai ales cel socialist, noua dezvoltare şi sistematizare a oraşului a cuprins şi vatra cartierului ciangăilor, construindu-se peste o mare parte din ea, noi şi mari cartiere moderne: Gojdu, Dacia, Bejan, Zarand.

În vremurile din urmă, specificul şi distincţia de colonie a ciangăilor, ba chiar de cartier al oraşului dispare încet, dar sigur, de tot.

Ciangăii s-au modernizat cu totul. În locul specific al graiului ciangăilor, astăzi vorbesc o neaoşă limbă maghiară şi o bună limbă românească, iar în locul vechiului port rustic sau de târgoveţi, azi toţi poartă o îmbrăcăminte modernă şi elegantă.

Astfel, din vechea colonie rustică şi specifică a ciangăilor din Deva, astăzi avem un frumos cartier urban, curat şi bine îngrijit care face o bună impresie călătorilor ce trec prin Deva.

În viitorul apropiat, datorită vastei munci de sistematizare şi construcţie a blocurilor de locuinţe în Deva, realizate de către regimul democrat-popular şi cel socialist, modernul cartier Gojdu se va contopi cu vechiul cartier al ciangăilor, dând o nouă dezvoltare şi înfrumuseţare acestei părţi din municipiul Deva.

Despre celelalte colonizări de ciangăi din judeţul Hunedoara, dăm următoarele date şi informaţii sigure:

În *oraşul Hunedoara.*

Au fost aduşi aici în anul 1892 un grup de 19 de familii de ciangăi din Bucovina, având un total de 93 de persoane şi anume: 19 bărbaţi, 19 femei, 28 de băieţi şi 27 de fete, toţi originari din satul bucovinean Dornești.

Inventarul agricol adus de aceştia din Bucovina a fost 40 de cai şi 20 de căruţe.

La Hunedoara, toţi au fost împroprietăriţi cu casă, şură, grajd, curte şi grădină precum şi loturi de pământ la câmp pe o suprafaţă totală de 304 j.c., adică 174,95 ha; împărţit în 28 de loturi de câte 15 j.c., adică 8.632 de ha şi un lot de 34 j.c., adică 19,567 ha.

Toate bunurile împroprietărite s-au dat cu plata în rate, timp de 50 de ani. Toţi au fost aşezaţi în colonia construită la intrarea în acest oraş pe drumul ce vine dinspre Deva. Aici s-a format un cartier separat, care azi nu mai există fiindcă peste el s-au întins noile construcţii de blocuri din Hunedoara.

Curând după aceasta, au mai venit în Hunedoara alte 25 de familii de ceangăi bucovineni cu un total de 114 persoane. Inventarul agricol adus de aceştia a fost de 28 de cai şi 14 căruţe. Acest grup n-a fost împroprietărit cu nimic la Hunedoara.

În *satul Streisângeorgiu*, azi aparţinând de Călan:

La 1892 au fost colonizaţi în acest sat 52 de familii de ciangăi bucovineni, având un total de 268 de persoane şi anume: 52 de bărbaţi, 52 de femei, 101 băieţi şi 63 de fete.

După origine, aceştia erau din satele Dorneşti - 32 de familii; din Tolova - 6; din Tibeni - 6; Măneuţi - 4; iar 4 familii veneau din Ungaria, comitatul Torontal, unde anterior se formaseră colonii de ciangăi.

Inventarul agricol adus de aceştia a fost: 56 de cai şi 28 de căruţe.

Toţi au fost împroprietăriţi cu casă, şură, grajd, curte şi grădină, precum şi cu 356 j.c., adică 204,88 ha pământ de câmp, împărţit în 19 loturi de câte 8 j.c., adică 4,604 ha; unul de 6 j.c., adică 4,05 ha; trei de 2 j.c., adică 1,15 ha; 16 de 4 j.c., adică 2,30 ha; 7 de 12 j.c., adică 4,107 ha; 3 de câte 16 j.c., adică 6,90 ha şi 3 fără loturi.

Şi aceste împroprietăriri s-au făcut cu plata în rate, timp de 50 de ani.

În *satul Cristur*, aparţinând municipiului Deva:

În 1910 s-a făcut aici o mare colonizare cu ciangăi din Bucovina. Au fost aduse 110 familii, cu 212 băieţi şi 196 de fete, în total 628 de persoane.

Cei mai mulţi erau originari din satele bucovinene: Dorneşti, Măneuţi, Tolova, iar câţiva, puţini, din comitatul Torontal, unde fuseseră colonizaţi anterior.

Nici inventarul agricol adus de aceştia n-a fost decât câte o căruţă cu doi cai, iar alţii nimic.

La Cristur au fost împroprietăriţi cu casă, şură, grajd, curte şi grădină, precum şi cu 570 j.c., adică 328,03 ha pământ la câmp, în loturi de câte 5, 10, 15 şi 20 j.c. a căror valoare trebuia plătită în rate timp de 50 de ani.

Prezentăm mai jos şi listele cu situaţia coloniştilor ciangăi aduşi din celelalte localităţi în judeţul Hunedoara, după lucrarea amintită a lui László János.

TABLOU

- despre numele coloniştilor din Hunedoara aduşi în 1892

Numele imigrantului	*Comuna din care a venit*	*Copii aduşi*		*Ce a adus cu sine*			*Pământ primit [jug.]*
		Băieţi	*Fetei*	*Cal*	*Vacă*	*Căruţă*	
1	2	3	4	5	6	7	8
Biró István	Hadikfalva (Dorneşti)	0	2	2	-	1	15
Csernik Imre	- ″ -	1	3	2	-	1	15
Csiszér István	- ″ -	1	2	2	-	1	15
Ferencz Bálint	- ″ -	6	3	4	-	2	34
Ferencz János	- ″ -	2	1	2	-	1	15
id. Galambos Antal	Hadikfalva (Dorneşti)	4	2	2	-	1	15
ifj. Galambos Antal	- ″ -	2	1	2	-	1	15
Herman Boldizsár	- ″ -	1	1	2	-	1	15
Herman Gergely	- ″ -	1	0	2	-	1	15
Illés András	- ″ -	-	1	2	-	1	15
Illés Péter	- ″ -	1	2	2	-	1	15
Lovász Imre	- ″ -	1	1	2	-	1	15
Márton Albert	- ″ -	-	2	2	-	1	15
Márton Ferencz	- ″ -	2	1	2	-	1	15
Márton Pál	- ″ -	1	2	2	-	1	15
Nagy Antal	- ″ -	3	0	2	-	1	15
Nagy Ferencz	- ″ -	1	1	2	-	1	15

1	2	3	4	5	6	7	8
Nagy István	- ″ -	-	-	2	-	1	15
Sebestyén István	- ″ -	1	2	2	-	1	15
Total		28	27	40	-	19	304

LISTA
- despre imigranții veniți în timp scurt după colonizarea
din anul 1892 în orașul Hunedoara

- Antal Boldizsár
- Balló József
- Barabás Ferencz
- Biró András
- Biró Lörinc
- Csiszér Antal
- Dani István
- Daradics Fábián
- Dimén Ambrus
- Ferenc Antal
- Forrai Imre
- Gáspár József
- Guzorán Márton
- Illés Antal
- Illés Gergely
- Kerekes Boldizsár
- Kovács Lázár
- Lovász Lázár
- Márton Lázár
- Miklos Márton
- Nagy István
- Najthárt János
- Orbán Márton
- Sorbán Antal
- Turbuk János

Aceştia au fost parte însurați cu femei, parte flăcăi, în total 114 suflete.
Au adus 28 de cai şi 14 căruțe.
N-au primit pământ.

LISTA

- ciangăilor imigraţi în Streisîngiorgiu, judeţul Hunedoara, în 1910

Transportul I

Numele imigrantului	*Locul de origine*	*Copii aduşi*		*Ce a adus cu sine*			*Pământ primit [jug.]*
		Băieţi	*Fete*	*Cai*	*Vite*	*Căruţe*	
1	2	3	4	5	6	7	8
Barabás Imre	Hadikfalva	6	2	2	-	1	6
Bakos József	Székelykeve	-	-	-	-	-	8
Balogh János	Hadikfalva	2	3	1	-	1	2
Beke Noé	- ″ -	3	1	2	-	1	8
Benkö Samu	- ″ -	2	1	2	-	1	4
Benkö Lázár	- ″ -	1	2	-	-	-	4
Benkö Márton	- ″ -	2	2	-	-	-	12
id. Benkö Ferencz	- ″ -	5	2	2	-	1	12
ifj. Benkö Ferencz	- ″ -	2	-	-	-	-	8
Benkö János	Hadikfalva	2	3	-	-	-	8
Bencze Mihály	- ″ -	-	-	2	-	1	16
Bonis József	Sándoregyház	-	-	-	-	-	-
Burján Mihály	Hadikfalva (Dornesti)	-	1	2	-	1	8
Csiszér Antal	Andrásfalva (Măneuţi)	4	3	2	-	-	4
Erös Balázs	Andrásfalva	3	-	2	-	1	8
Fazakas Márton	Hadikfalva	3	2	2	-	1	12
Gáspár Kelemen	Józseffalva (Tolova)	-	-	-	-		8

1	2	3	4	5	6	7	8
Gáspár János	Józseffalva (Tolova)	-	1	1	-	1	8
Gáspár Leo	- ″ -	-	1	-	-	-	12
Géber Gáspár	Hadikfalva	2	-	2	-	1	8
Györffy Antal	Istensegíts (Tibeni)	3	2	2	-	1	4
id. Györffy István	- ″ -	3	3	2	-	1	-
Keresztes Gergely	Hadikfalva	-	-	-	-	-	8
Kovács János	Hadikfalva	2	-	-	-	-	8
Kiss Lörincz	- ″ -	4	1	2	-	1	12
Kiss Ferencz	Hadikfalva	-	-	-	-	-	4
László Gergely	Istensegíts	2	2	-	-	-	4
Miklós Márton	Hadikfalva	2	2	-	-	-	4
Nyisztor József	Istensegíts	2	2	2	-	1	8
Palkó József	Andrásfalva	-	-	-	-	-	4
Proth Pál	Hadikfalva	1	2	2	-	1	8
Özv. Salamon Pálné	- ″ -	-	-	-	-	-	8
Sebestyén József	Andrásfalva	3	-	-	-	-	8
Szenes Péter	Istensegíts	4	1	2	-	1	12
Székely Ferencz	Fogadjisten	1	2	-	-	-	4
Tamás Boldizsár	Hadikfalva	3	2	2	-	1	16
Várda Péter	Józseffalva	4	1	2	-	-	4
Total transport I		*75*	*47*	*36*	-	*19*	*268*

Transportul II

Numele imigrantului	*Locul de origine*	*Copii aduşi*		*Ce a adus cu sine*			*Pământ primit [jug.]*
		Bărbaţi	*Femei*	*Cai*	*Vite*	*Căruţe*	
1	2	3	4	5	6	7	8
Bogos István	Hadikfalva	3	2	2	-	1	8
Benkö Antal	- ″ -	-	-	2	-	1	8
Csiki Péter	- ″ -	2	2	2	-	1	12
Dani István	Hadikfalva	3	2	2	-	1	16
Galambos Albert	- ″ -	1	-	-	-	-	4
Gáspár Lázár	Józseffalva	1	-	-	-	-	2
Heringer Lajos	Hadikfalva	2	2	2	-	1	4
Kató András	Székelykeve	3	2	2	-	1	8
Kiss István	Hadikfalva	2	-	2	-	1	4
Kovács Péter	Hadikfalva	-	-	2	-	1	4
Maneszku Ferenc	Józseffalva	-	-	-	-	-	4
Nagy István	Hadikfalva	-	-	-	-	-	4
Pál József	- ″ -	1	2	-	-	-	2
Sepniczky Simon	- ″ -	3	4	2	-	1	4
Sorbán Fábián	- ″ -	5	-	2	-	1	8
Total transport II		*26*	*16*	*20*	*-*	*10*	*88*
Total transport I + II		*101*	*63*	*56*	*-*	*29*	*356*

În 1910

LISTA

- ciangăilor bucovineni imigraţi în comuna Cristur, judeţul Hunedoara, întocmită după vecinătate, de economul colonizat Nyisztor István

Numele imigrantului	*Locul de origine*	*Copii aduşi*		*Ce a adus cu sine*			*Pământ primit [jug.]*
		Bărbaţi	*Femei*	*Cai*	*Vite*	*Căruţe*	
1	2	3	4	5	6	7	8
Szabó Antal	Istensegíts	2	1	2	-	21	10
Tusa János	- ″ -	3	2	2	-	1	10
Daradics Mihály	Andrásfalva	3	2	2	-	1	10
id. Lovász Ferenc	Istensegíts	1	1	2	-	1	5
Lovász Lajos	- ″ -	-	1	-	-	-	5
Both Simon	- ″ -	2	2	3	-	1	10
János Máté	- ″ -	1	4	2	-	1	5
Balázs Márkus	- ″ -	3	3	2	-	1	10
Pék Menyhért	- ″ -	2	-	2	-	1	5
Lörincz Ádám	- ″ -	-	-	1	-	1	5
László András	Székelykeve	2	2	2	-	1	10
Erös Gergely	Istensegíts	3	2				10
Buzás János	- ″ -	4	2	2	-	1	10
Szabó Mihály	- ″ -	1	-	2	-	1	10
Nyisztor Samu	Istensegíts	4	-	2	-	1	10
Kajtár Miklos	- ″ -	3	3	2	-	1	10
Farkas József	Andrásfalva	-	-	-	-	-	5

1	2	3	4	5	6	7	8
Bagos Antal	Hadikfalva	2	3	2	-	1	10
Lovász István	Istensegíts	4	4	1	-	1	5
Székely László	Fogadjisten	2	3	2	-	1	10
Nyisztor Lajos	Istensegíts	4	1	3	-	1	10
Szabó Lajos	Istensegíts	-	1	2	-	1	5
Dávid András	Andrásfalva	2	3	2	-	1	10
Péter Mihály	Józseffalva	2	3	2	-	1	10
Györffy Ágoston	Istensegíts	4	2	2	-	1	5
Kosma Ágoston	- ″ -	3	2	2	-	1	5
Szentes Gergely	- ″ -	2	1	2	-	1	10
Szabó Gábor	Istensegíts	-	1	2	-	1	10
László Orbán	- ″ -	-	3	2	-	1	10
Székely Lajos	Fogadjisten	-	2	2	-	1	5
Pap Pál	Józseffalva	2	-	2	-	1	15
Becze Márton	Székelykeve	1	-	2	-	1	10
ifj. Erös Gergely	Andrásfalva	1	1	2	-	1	5
Varga Ferencz	- ″ -	2	1	2	-	1	5
id. Erös Gergely	Andrásfalva	1	2	2	-	1	10
Várda Péter	Józseffalva	2	1	2	-	1	10
Kelemen Pál	Andrásfalva	-	5	2	-	1	10
Fábián Gergely	- ″ -	4	-	2	-	1	10
Hirickó Balázs	Józseffalva	1	-	-	-	-	5
Daradics Márton	Andrásfalva	4	-	2	-	1	5
Kásler Ambrus	- ″ -	3	4	2	-	1	10
Farkas János	- ″ -	3	2	2	-	1	5
Fábián Antal	- ″ -	2	4	2	-	1	5

1	2	3	4	5	6	7	8
Biszak Mihály	Andrásfalva	3	4	2	-	1	5
Turbuk Imre	- ″ -	1	2	2	-	1	5
Szatmári János	Andrásfalva	1	3	2	-	1	5
id. Palkó István	- ″ -	-	1	2	-	1	5
Dávid Albert	- ″ -	3	4	2	-	1	5
Kelemen Antal	- ″ -	2	2	2	-	1	10
Péter Tivadar	Józseffalva	3	-	1	-	1	10
Kelemen János	Andrásfalva	3	1	2	-	1	10
Koródi Miklos	Józseffalva	2	1	2	-	1	5
Kovács István	Andrásfalva	5	2	2	-	1	5
Kelemen Piusz	- ″ -	1	1	2	-	1	10
id. Péter Mihály	Józseffalva	1	4	2	-	1	5
Csiszér Antal	Andrásfalva	2	2	2	-	1	10
Nagy Gergely	Hadikfalva	2	3	2	-	1	10
Illés Jozsef	- ″ -	-	2	2	-	1	10
ifj. Miklós Gergely	Hadikfalva	2	1	2	-	1	10
Tamás Lajos	Deva	-	2	2	-	1	10
Miklós József	Hadikfalva	-	1	2	-	1	5
Péter János	Józseffalva	2	2	1	-	1	10
Lakatos István	Sándoregyháza	3	2	2	1	1	20
ifj. Palkó István	Andrásfalva	2	3	2	-	1	15
Erös András	- ″ -	2	3	2	-	1	10
Péter Antal	Józseffalva	3	1	1	-	1	10
Pap Szilveszter	- ″ -	2	3	1	-	1	10
Kerekes Samu	Hertelendyfalva	1	1	2	-	1	10
Total		*133*	*125*	*126*	*1*	*65*	*570*

Aceasta este descrierea colonizării ciangăilor din Deva şi alte localităţi spre a servi ca material viitorilor monografişti ai municipiului Deva.

Deva, la 1 oct. 1969

Nota redacţiei: Numele proprii din tabele au fost confruntate cu cele aflate în cartea *A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásainak története 1762-töl 1914-ig, az első világháború kitöréséig*, autor László János, editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2005.

Bibliografie

* * *	*Hunyadvármegye*, Deva, 1917, nr. 48 şi 49 din 2 şi 9 decembrie.
Oberding	*A Bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi* József Győrgy, *vázlata (Istoricul colonizării şi schiţă de sociografie a ungurimii din Bucovina),* Kolozsvár, 1939.
László János,	*A Bukovinában élő magyarság és kirajzásának története 1762-1914-ig, az első világháború kitőréséig (Istoria ungurimii din Bucovina)*, m.s. Deva, 1939, 300 pag.

BISERICA VECHE ORTODOXĂ A DEVEI

1640 – 1865

În cimitirul vechi din strada Călugăreni a existat vreme de 225 de ani biserica veche ortodoxă a Devei, despre care lumea actuală nu ştie nimic, deşi trecutul ei merită să fie cunoscut.

Construită din zid cu începere din anul 1640, a fost destul de mare, după urmele ce se vedeau în trecut, dar nici o imagine a ei nu a rămas, aşa că o descriere detaliată nu se poate face. Zidirea a durat câțiva ani, dar după un timp arde şi este curând refăcută, iar turnul a fost zidit din nou în anul 1727. Astfel, după Cetate şi *Magna Curia*, Muzeul, aceasta este a treia construcție ca vechime în Deva. Din cauza stricăciunilor aduse de vremuri, biserica a fost demolată în 1865, nu însă şi turnul. Nu se ştie dacă biserica a fost pictată, dar între preoții acesteia erau şi pictori, cum a fost pr. Ioan care împreună cu Nicolae din Piteşti au pictat la 1765 biserica din Gura Sadului, sau popa Ion Moleru, care la 1790 pictează o icoană la biserica din Geoagiu.

Din această biserică n-a mai rămas decât actualul turn care se vede în cimitir şi a fost declarat monument istoric de multă vreme. Turnul este destul de mare şi înalt, iar acoperişul s-a făcut cu prăştilă şi sub ea este construit un coridor înalt, din lemn.

Pe fața turnului există o pisanie scrisă în piatră cu litere chirilice, care fiind deteriorată puțin, la reparația generală din 1970 n-a fost refăcută şi nici pusă la loc, dar nişa în care stătea se vede şi astăzi. Se cunoaşte însă inscripția, după descifrarea făcută în 1933 de pr. Al. Petreu (1870-1950) din Deva şi revăzută de prof. univ. din Cluj, Silviu Dragomir (1888-1962) pe care o redăm integral aici:

> *„Cu ajutorul Tatălui şi cu îndemnarea Fiului şi cu săvârşirea Duhului Sfânt s-au ridicat acest turn în zilele Înălțatului Împărat Carol şi fiind Arhiereul Ardealului Măria Sa Domnul Vlădica Ion şi fiind protopop Giorgie Cioca Hinedorean şi s-au ridicat cu cheltuiala*

Dumnealui răpusatu Todor Grosa fiind îngropat în biserică şi au lăsat pe găzdoaie Dumnealui Jupâneasa Făbian Jujana cu fiul Dumnealor Ion Grosa şi s-a ridicat de pomana Dumnealor şi a tot neamul Dumnealor. Cheltuit 406 V.S. florinţi şi fiind lângă Dumneaiei Jupân Sabău Mihai şi Jupân Dragoş. Popi au fost: Pop Iştoc, Pop Iosif, Pop Giorgie.

Scris-am eu Todor zidar, văleat 1727 Mai 20.

Cel care va strica să fie afurisit de Cristos."

Aparţinând până la 1780 de vechea şi istorica Mitropolie a Transilvaniei cu sediul în Alba Iulia, această biserică a fost sfinţită de către mitropolitul de la vremea terminării construcţiei, apoi în ea s-au rugat şi au cuvântat poporului şi alţi ierarhi ai timpului, ultimul fiind Andrei Şaguna care o cercetase de mai multe ori. Importanţa bisericii rezultă şi din mărimea comunităţii ortodoxe a Devei, care după conscripţia din 1733 avea 260 de familii de români şi 6 preoţi, fiind astfel cea mai mare parohie română din comitatul Hunedoara.

Prin rolul avut, prin evenimentele trăite, cât şi prin valoarea înzestrărilor sale, se poate spune că biserica veche a Devei a fost o biserică istorică.

În adevăr, chiar de la început, lupta de prozelitism reformat şi-a pus pecetea asupra ei, deoarece nu a putut fi construită până când nu s-au impus românilor unele condiţii nedrepte şi umilitoare, care au dat naştere decenii de-a rândul la multe conflicte.

Când apoi furia catolicismului s-a năpustit în secolul XVIII asupra ortodoxiei ardelene, în această biserică au intrat triumfal şi s-au rugat şi au cuvântat poporului vajnicii apărători ai ortodoxiei, călugării: Visarion, în martie 1744 şi Sofronie, în 1759, ultimul de aici dând chiar proclamaţia sa către moţii crişeni pentru păstrarea credinţei strămoşeşti.

Această biserică veche a fost şi martoră la evenimentele răscoalei lui Horia şi revoluţiei lui Avram Iancu petrecute la Deva şi în ea s-au rugat preoţii împreună cu poporul pentru odihna celor vreo 200 de iobagi căzuţi în atacul asupra Devei la 6-7 noiembrie 1784, cât şi a celor 56 de prizonieri decapitaţi barbar în dosul Cetăţii la 8 şi 9 noiembrie acelaşi an, precum şi pentru sufletele a peste 100 de iobagi căzuţi în atacul lăncerilor tribunului Solomon, dat asupra Devei în noaptea de 5 spre 6 februarie 1849. Se ştie apoi că şi slujitorii acestei biserici au stat alături de popor în toate marile evenimente ale istoriei.

Astfel, popa Ioan al Devei îi îngrijeşte şi îi mângâie pe cei decapitaţi la 1784, prot. Constantin Duma Peştişanul participă la Adunarea Naţională din 3/15 mai 1848 de la Câmpia Libertăţii de la Blaj strigând împreună cu poporul „Vrem să ne unim cu Ţara”, iar preotul Inocenţiu Anghel, fiind urmărit şi ameninţat de unguri pe timpul revoluţiei, a stat ascuns, s-a îmbolnăvit şi a murit curând.

Avea biserica veche a Devei o bogată zestre de icoane, cărţi şi clopote, care toate la demolare au fost duse la noua biserică catedrală, unde pe cele câte s-au mai păstrat le-a văzut şi cercetat Nicolae Iorga în 1906, publicând însemnări despre ele.

Dintre icoane, două datând din 1784, au fost publicate de N. Iorga, iar cinci există şi astăzi, fără a li se cunoaşte pictorul şi vechimea. Din acestea, patru sunt pictate pe lemn, două cu mărime de 71/55 cm, iar celelalte de 115/70 cm. Din primele, una îl reprezintă pe Sf. Arhanghel Mihail, la picioarele căruia stă un om şi lângă el scrie „Lumea”, iar jos, „Făcutusau aceste patru icoane mari cu toată cheltuiala Dumnealui Jupân Petru cu Jupâneasa Dumnealui Stanca… ca să le fie de pomană în veci”. A doua icoană este Sf. Nicolae ce ţine în mână o carte pe care scrie: „Păstorul cel bun pune pentru oi şi sufletul său şi oile aude glasu”. Celelalte două icoane reprezintă aceiaşi sfinţi, dar fără alte inscripţii. A cincea icoană este pe pânză şi reprezintă Sf. Troiţă, pe care scrie „1805 văleat”.

Acum ele se află în capela din cimitir şi în catedrală, în lipsa unui muzeu bisericesc la Deva.

Existau în această biserică cărţi vechi din secolele XVII-XIX şi în ea se citea din Biblia lui Şerban Vodă Cantacuzino.

Un ctitor de seamă al bisericii a fost şi Banul George Cantacuzino din Ţara Românească cu tot neamul său, prin multele danii făcute acesteia, cum vorbeşte însemnarea scrisă la 1721 pe un Apostol din 1683, publicată de N. Iorga.

Au fost în biserica veche a Devei clopote vechi cu inscripţii rămase necunoscute, care după demolare au fost duse la noua catedrală, de unde în 1916 stăpânirea austro-ungară le-a ridicat pentru nevoile războiului.

Din tot ce a fost, singur turnul mai aminteşte despre suferinţele şi gloria ortodoxiei române din acest oraş în secolele XVII-XIX. Acesta, deşi pare părăsit, atrage totuşi privirile multor localnici, vizitatori din alte părţi şi turişti străini, dar nimic nu-i poate lămuri cu informaţiile necesare, fiindcă nici o placă explicativă sau vreun scurt istoric scris şi afişat nu se găseşte pe turn.

Deva, la 15 mai 1980.

Publicat în *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 25-26 din 1 iulie 1980, cu mici reduceri de text.

CATEDRALA SFÂNTUL NICOLAE DIN DEVA

Aşezată într-o parte centrală, pe strada Avram Iancu, catedrala ortodoxă română a Devei este o construcţie măreaţă, zidită fiind într-un stil bizantin-românesc. Despre trecutul acesteia generaţiile actuale ştiu puţine lucruri, motiv pentru care îi facem un mic istoric şi o descriere.

Datorită unor măreţe perspective, dar şi nevoi locale, românii din Deva, conduşi de prot. Ioan Papiu (1833-1907) şi pr. George Nicoară (1831-1902), două remarcabile personalităţi ale vremii lor, încep în anul 1861 construirea unei noi şi mari biserici, ce avea menirea să devină catedrala unei episcopii, pe care marele arhiereu Andrei Şaguna gândea să o înfiinţeze la Deva, împreună cu un liceu român ortodox. Neputându-se nimic realiza din aceste frumoase planuri, românii de aici, înfruntând multe piedici şi cu mari sacrificii, dar cu o fierbinte dragoste faţă de credinţa strămoşească, isprăvesc construcţia abia în 1873, folosind la ea şi materialul de la vechea biserică din cimitir (1640-1865), demolată din cauza stricăciunilor.

Noua biserică era mare, înaltă şi luminoasă, dar cu o boltitură grea, de sistem vechi, având doar un „biet turnuleţ" după vorba lui Nicolae Iorga. Interiorul rămăsese netencuit şi iconostasul neterminat, iar înzestrarea sărăcăcioasă, deşi au fost aduse în ea, de la biserica demolată, icoane, odoare şi cărţi bisericeşti vechi, precum şi clopote de vechime seculară care în 1916 au fost luate de armata austro-ungară.

Aşa a fost sfinţită la 1874 de către Mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu, împreună cu un mare sobor de preoţi şi protopopi. Completându-şi lipsurile, ea a fost mai bine de jumătate de secol singurul locaş de rugăciune al românilor din Deva, dar şi locul de adunare şi de sfătuire în probleme naţionale şi obşteşti ale acestora, o adevărată vatră a românismului într-o perioadă în care jugul stăpânirii străine devenea tot mai apăsător.

Cu vremea, s-au produs stricăciuni la biserică, încât în 1902, sub prot. George Romanul (1861-1908), i s-a făcut o reparaţie generală prin

înlocuirea boltiturii şi punerea unei legături de fier, lucrări care au costat 12.000 de coroane, bani adunaţi cu greutate de la credincioşi şi prin donaţii. După terminarea reparaţiei, s-a făcut o nouă sfinţire la 9 noiembrie 1902, prin trimisul mitropoliei, asesorul consistorial şi protopop al Sibiului, Ioan Papiu, înconjurat de patru protopopi şi 22 de preoţi din apropiere. Festivitatea a produs o mare însufleţire românească la Deva şi în jur, dovadă că banchetul dat cu 70 de persoane într-un restaurant din centrul oraşului s-a încheiat cu imnul „Deşteaptă-te, române!" cântat de muzică şi asistenţa în picioare, cum scrie ziarul *Libertatea* din Orăştie, nr. 47/1902.

Prin unele fapte şi evenimente ce au avut loc în ea, biserica catedrală a Devei a câştigat o importanţă istorică, care nu trebuie uitată, deoarece dovedeşte cum biserica ortodoxă a stat totdeauna alături de suferinţele şi bucuriile neamului.

Amintim astfel că pe timpul Războiului de Independenţă de la 1877, din această biserică s-au lansat colectele în bani şi materiale pentru ajutorarea ostaşilor români, făcute la Deva de Ana Petco (1844-1916) şi de Ecaterina Drăghici (1822-1907), iar preoţii şi poporul aici s-au rugat pentru victorie şi pentru odihna ostaşilor români căzuţi în lupte.

Când s-a întâmplat apoi tragica moarte a eroului aviator Aurel Vlaicu (1882-1913), trei zile a fost arborat drapelul negru pe turnul acestei biserici, iar la 21 septembrie 1913, aici s-au rugat preoţii şi poporul pentru sufletul acestuia, când pentru cinstirea eroului dispărut, de aici s-a lansat prima colectă pentru ridicarea unui monument lui Vlaicu la Deva.

Arătăm apoi că în vremea stăpânirii străine, biserica Devei a fost văzută de unele personalităţi culturale care i-au cercetat arhiva, icoanele şi cărţile sale, cum au fost: N. Densuşianu (1846-1911) şi G. Bariţiu (1812-1897), dar mai ales N. Iorga (1871-1940) care a publicat interesante date şi informaţii despre ele. Se mai poate să fi cercetat această biserică şi Mihai Eminescu (1850-1889), cu ocazia drumului ce a făcut la Ţebea pentru a se închina la mormântul lui Avram Iancu şi la Sarmizegetusa spre a contempla ruinele romane, când neapărat a trebuit să treacă prin oraşul nostru.

Părtaşă la marele eveniment al Unirii Transilvaniei cu România din 1918, pe această biserică a fâlfâit un drapel tricolor în timpul revoluţiei de atunci, iar la 7 noiembrie 1918 în ea a fost ales Consiliul Naţional Român al Devei, având preşedinte pe prof. dr. Ioan Dobre şi aici s-a format Garda Naţională Română locală. De asemenea, tot în această biserică au fost aleşi la 27 noiembrie 1918 delegaţii Cercului electoral Deva la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, între care era şi dr. Petru Groza (1884-1958).

Menționăm apoi că în această biserică s-a ținut la 1 decembrie 1918 adunarea românilor deveni care nu au putut pleca la Alba Iulia, când şi ei au hotărât unirea cu România, iar corul şi poporul au cântat în ea „Deşteaptă-te, române!" şi „Pe-al nostru steag e scris unire". Alt fapt istoric emoționant s-a petrecut la 14 decembrie 1918, când reprezentanții acestei catedrale au primit cu mare entuziasm alături de toți românii localnici intrarea armatei române în Deva, prin Regimentul 10 Vânători, iar în ziua următoare fiind duminica, la slujba religioasă din această catedrală s-au prezentat întâia dată ofițeri şi ostaşi români cu drapelul unității, primind binecuvântarea preoților şi ovațiile poporului.

Vremurile de după unirea Transilvaniei aduc mari schimbări şi la biserica Devei. Acum, protopopul dr. Ioan Dobre lansează şi susține cu multă căldură restaurarea şi înzestrarea acestei biserici conform cerințelor timpului, pentru a avea o mare şi frumoasă catedrală în capitala județului.

S-a început în 1921, cu aducerea celor trei clopote noi, turnate din material de război, dăruite de guvernul țării la intervenția şi prin ajutorul lui dr. Petru Groza, cum arată inscripția de pe ele. S-a ales în 1923 o comisie de restaurare, pentru strângerea fondurilor şi procurarea materialelor, apoi se fac proiecte, licitații, aprobări, iar lucrările s-au executat în anii 1927-1928 de către arhitectul Constantin Purcariu din Lugoj. Au fost înălțate zidurile cu 6 m. S-au făcut trei cupole, au fost reconstruite două uşi cu vestibule în fața lor, s-au făcut la interior două mari balcoane laterale şi unul al corului, precum şi pardoseala întreagă din mozaic. Pentru luminatul natural s-au făcut 33 de ferestre rotunde la parter şi 24 în semicerc la etaj. În față s-a zidit un turn mare înalt de 37 m flancat de două turnulețe mici. Acoperişul s-a făcut cu eternit, iar turnul şi cupolele, cu tablă. O podoabă sunt cele 21 de cruci care se văd pe catedrală. Exteriorul s-a tencuit în alb, ornamentat cu reliefuri în semnul crucii şi cu un brâu de nişe menite să fie pictate, fapt care ar înfrumuseța şi mai mult catedrala. Mărimea este de 40 m lungime şi 14 m lățime, adică 560 mp. În anii 1929-1930, s-au făcut instalațiile interioare: luminatul electric, trei candelabre mari metalice, amenajarea altarului, un mare şi frumos iconostas din stejar sculptat, lucrat la Şcoala de arte şi meserii din Deva, pe cheltuiala dr. Petru Groza şi soția Ana, născută Moldovan, cum arată o inscripție de pe el, apoi s-a făcut mobilierul din stejar. Tot în acest timp a fost pictată biserica, dar numai la interiorul cupolelor, restul zidurilor fiind zugrăvite cu modele naționale şi semnul crucii de către pictorul Alex. Pop (1868-1949), directorul Şcolii de Belle Arte din Cluj.

Costul total al lucrărilor şi înzestrărilor a fost de 4.950.000 de lei strânşi cu multă trudă din darul credincioşilor şi prin colecte pe țară, datorită hărniciei protopopului dr. Ioan Dobre (1875-1928) şi preot Nicolae Duma (1875-1954) cum şi a multor credincioşi deveni. De menționat este contribuția Societății femeilor ortodoxe „Altarul" din localitate, cifrată la 250.000 de lei, plus multe altele la diferite înzestrări. Astfel, restaurată şi frumos împodobită, a fost sfințită provizoriu la 9 noiembrie 1930 de către protopopul Dumitru Secărea din Băița, împreună cu mulți preoți, iar sfințirea episcopală s-a făcut la 1 noiembrie 1931 de către mitropolitul Ardealului dr. Nicolae Bălan, însoțit de consilierul dr. Gh. Proca şi diaconul I. Circov, în sobor cu toți protopopii din județ şi o mare mulțime de preoți.

Nici o pisanie nu a fost şi nu este pe catedrală. Pe construcția de dinaintea restaurării a existat o inscripție într-o nişă de deasupra uşii principale, dar nu s-a păstrat, precum şi una rămasă pe zidul din jos, la dreapta intrării, care a fost zugrăvită şi din care s-a descifrat: „Lucratu…1861-1873".

Din zestrea de la biserica veche (1640-1865) şi de la catedrală, anterior restaurării, au mai rămas puține lucruri. Astfel, există încă două sfeşnice mici din lemn sculptat, patru icoane pictate pe lemn cu inscripții chirilice, de prin secolul XVIII, dintre care pe una scrie că s-a făcut „cu cheltuiala Dumnealui Jupân Petru şi Jupâneasa Dumnealui Stanca…", apoi una icoană pe pânză din „1805 leat". În altar sunt două icoane mari (Maria şi Isus) dăruite pe la 1880 de Lucreția Costa Olariu (1859-1933) din Deva, care se crede că le-ar fi pictat. Dintre cărțile vechi bisericeşti cu interesante însemnări aflate pe ele, cercetate şi publicate de Nicolae Iorga în „Studii şi documente" vol. XIII în 1906, amintim: un Apostol din 1683, o Biblie din 1688, un Liturghier din 1759, un Octoih din 1763, un Pentacostariu din 1743 şi altele. Astfel, catedrala restaurată şi frumos înzestrată a fost şi este mândria credincioşilor din Deva. Condusă în anii 1932-1974 de protopopul Chiffa Teofil, ea a fost bine întreținută, reparată şi înzestrată, dar dintele vremii i-a adus alte stricăciuni şi lipsuri.

Astăzi, Catedrala Sf. Nicolae din Deva, condusă de protopopul Alexandru Hotăran, preoții Crişan A. şi Gherman N., a dobândit un prestigiu tot mai ridicat şi o înzestrare tot mai bogată, iar acum se fac lucrările de acoperire cu tablă peste tot şi o nouă pictare a întregului interior, spre a deveni cu adevărat demnă de gloriosul său trecut.

Deva, la 1 iunie 1980.

S-a publicat în *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 37-39, oct. 1981, cu omiterea unor pasaje şi anume: al. 1 p. 4, al. 3, 4 din p. 5.

PROTOPOPII DEVEI ŞI AI DOBREI LA 1848 ŞI 1918

Rolul şi contribuţia preoţimii române în marile evenimente istorice ale românilor din Transilvania sunt binecunoscute şi au fost consemnate de istorie.

Socotim deci că este potrivit şi interesant să prezentăm şi să schiţăm figurile marcante ale protopopilor din Deva şi Dobra, judeţul Hunedoara, care au adus contribuţii însemnate pe teren cultural şi au luptat pentru libertatea naţională şi dreptate socială în marile evenimente istorice ale anilor 1848-1918.

Protopop ortodox la Deva în 1848 era *Constantin Duma Peştişanul* (?-1848).

Nu ştim anul şi locul naşterii acestuia, dar a trebuit să se nască spre sfârşitul secolului XVIII deoarece în 1837 era protopop şi luase parte la alegerea preotului Nistor Socaci din Biscaria, sat aproape de Deva, contopit azi cu oraşul Simeria, cum arată acesta în cronica sa, intitulată „Epistolă a năcazurilor şi istoria timpurilor trecute", manuscris din anul 1856. Lumea îi zicea Peştişanul fiindcă stătea în Peştişu Mare, sat aşezat pe drumul dintre Deva şi Hunedoara, de unde poate era chiar originar.

Ca pregătire, va fi avut vreo şcoală mai bună, deoarece despre el, Gh. Barițiu, în „Părți alese din istoria Transilvaniei", vol. I, Sibiu, 1899, spune că ar fi absolvit teologia la Viena. Ajunge protopop şi membru al Consistoriului ortodox din Sibiu, devenind una din figurile marcante ale preoţimii ardelene, dovadă că la sinodul electoral din Turda, ţinut la 1847 pentru alegerea episcopului Ardealului, şi Constantin Duma a fost luat în considerare, primind 5 voturi. (I. Lupaş, *A. Şaguna*, Sibiu, 1909, p. 60).

Protopopul Constantin Duma a activat cu însufleţire şi în acţiunile naţionale politice ale timpului său. Astfel, participă la Adunarea Naţională din 3/15 mai 1848 de la Blaj, unde depune jurământul către naţiunea română,

pe Câmpia Libertăţii, strigând cu poporul „Vrem să ne unim cu Ţara!”. A fost ales atunci în delegaţia care a dus petiţia adunării la Dieta din Cluj (V. Ceresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966, p. 471).

A luat parte, apoi, la adunarea populară a Comitatului Hunedoara de la Deva din 28 iunie 1848, în care românii refuză să aleagă deputaţi în Casa ţării (Parlamentul – *n. red.*) din Budapesta şi cer recunoaşterea drepturilor lor naţionale şi sociale, precum şi să se vorbească româneşte în adunare, dar au fost maltrataţi şi alungaţi de nobilimea maghiară prezentă. Se numără între conducătorii românilor hunedoreni la adunarea din Deva, descrisă atât de plastic în cronica preotului Nistor Socaci, care zice:

„Cinci protopopi de odată
Fuseră atunci laolaltă
Petru Pipoş Hondoleanul
Mihai Maxim Hăţăganul
Nicolae Crainicul
Protopopul Dobreanul
Orbonaşul Ilianul
Şi cu Duma Peştişanul
Ceata-ntreagă de preoţi
De la protopopii toţi
Şi românii cei chemaţi
Stăteau la umbră culcaţi
La umbra zidurilor
Şi la umbra pomilor
Şi soarele îi ardea
Căci n-avea unde şădea”.

Desigur, protopopul Duma va fi avut o bună activitate şi pe teren cultural, dar nu o cunoaştem.

A murit în toamna anului 1848, poate şi din cauza frământărilor şi a persecuţiilor pornite de stăpânirea maghiară, cum a păţit şi preotul ortodox al Devei, Inochentie Anghel, care fiind urmărit, a trebuit să stea o zi întreagă sub un gard de spini între mari tufe de urzici, de s-a îmbolnăvit şi a murit în toamna anului 1849, cum povesteşte cronica preotului Socaci.

La Dobra, un străvechi târg românesc din acest judeţ, situat la graniţa Banatului, exista sediul unui vechi protopopiat ortodox român până în anul 1950, când a fost contopit cu cel al Devei.

Protopopul Dobrei, în 1848, a fost *Nicolae Crainic* (1800-1869), o figură marcantă a vremurilor sale. Originar din Dobra, ca fiu de grănicer român, el făcuse şcoala germană din târgul natal, apoi gimnaziul şi teologia la Sibiu. Datorită bunei pregătiri şcolare cât şi mediului românesc şi grăniceresc al Dobrei, el s-a format ca o personalitate fruntaşă, cu o bogată şi energică activitate obştească.

Luptător de frunte pe teren bisericesc, şcolar şi politic, el ajunge asesor al consistoriului din Sibiu, deputat în sinodul eparhial şi membru al Congregaţiei comitatului Hunedoara. Participă la Adunarea Naţională din 3/15 mai 1848 de la Blaj, unde şi el depune jurământul de a fi credincios naţiunii române şi strigă cu poporul „Vrem să ne unim cu Ţara!" şi unde a fost ales în delegaţia trimisă la Dieta din Cluj şi a semnat petiţia adresată de adunare acelei diete (S. Dragomir, *Studii şi documente privind revoluţia 1848-1849,* Sibiu, 1944, vol. II, pp. 483-586). A luat parte activă şi la adunarea din 28 iunie 1848 de la Deva, unde a fost oratorul înflăcărat al poporului pentru drepturile românilor, dar a fost bătut de nobilii unguri adunaţi acolo, chiar în acea adunare. Participă apoi la adunarea de organizare a administraţiei româneşti în comitatul Hunedoara introdusă la 12 ianuarie 1849, fiind numit asesor onorar al comitatului (S. Dragomir, *op. cit.* p. 53).

După revoluţie, protopopul N. Crainic a continuat să fie un dârz luptător pentru ideile paşoptiste. Astfel, a fost un energic apărător al folosirii limbii române în administraţie, pe care o susţine cu tărie în faţa autorităţilor, dar mai ales în congregaţiile comitatului Hunedoara, începând cu anul 1860. De reţinut este că la 1861, el a cerut în scris conducerii comitatului ca toate ordinele şi circularele să-i fie trimise în limba română, limba poporului, ceea ce s-a şi întâmplat până la 1867, când au început a se trimite în limba maghiară. Dar protopopul N. Crainic le-a restituit pe toate cele ungureşti cu o scrisoare de protest, arătând ca n-are ce face cu ele, deoarece poporul şi preoţii nu ştiu decât româneşte. (Arhivele Statului Deva, *Fond Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. 9/1967).

Un mare merit pe teren cultural al protopopului N. Crainic a fost înfiinţarea la 1860 şi susţinerea Şcolii capitale din Dobra cu patru învăţători, dar rămasă cu trei, de felul căreia existau doar şase pe întreg Ardealul, cum arată lista şcolilor elementare române, publicată în 1865, precum şi a multor şcoli româneşti prin sate.

În adevăr, protopopul Nicolae Crainic împreună cu alţi fruntaşi localnici şi preoţimea satelor au determinat conducerea a 22 de comune din protopopiat să doneze banii ce primesc de la stat pentru împrumutul de război unui fond din veniturile căruia să se înfiinţeze şi să se întreţină o

şcoală capitală, iar comuna Dobra, care n-avea împrumut de război, s-a obligat să dea anual 152 de florini acelui fond, apoi să dea gratuit localul pentru şcoală, prevăzut cu toate cele necesare, mobilier, rechizite, cărţi, lemne de încălzit şi om de serviciu. (Al. Florea, *Monografia parohiei ortodoxe Dobra*, manuscris, Dobra, 1949, p. 114).

Despre spiritul naţional al acestei şcoli ne-a rămas caracterizarea făcută în 1877 de către inspectorul şcolar ungur astfel: „…un cuib al românilor" şi că „alt punct mai negru pe harta şcolilor din acest comitat decât gimnaziul din Brad şi şcoala elementară română din Dobra nu există". (Enea Hodoş, *Cercetări*, Sibiu, 1944, p. 54).

În anul Marii Uniri de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, protopopul Devei a fost dr. Ioan Dobre, iar al Dobrei, Iosif Morariu, două personalităţi fruntaşe ale timpului şi care au sprijinit cu tărie realizarea marelui eveniment al Unirii.

Protopopul dr. *Ioan Dobre* (1875-1928) a condus Protopopiatul Devei în anii 1909-1928.

Născut în Zărneşti, judeţul Braşov, din părinţi ţărani şi cuvioşi creştini, absolvă liceul român din Braşov şi termină Institutul teologic din Sibiu în 1897, apoi studiază la Facultatea teologică din Cernăuţi, unde obţine diploma de doctor în teologie. Devine profesor de religie în Sibiu, apoi este ales protopop în Deva. În toată activitatea sa, protopopul dr. Ioan Dobre s-a remarcat ca un suflet nobil, om de cultură aleasă şi cu vederi largi pentru problemele obşteşti. Pentru meritele sale profesionale a fost ales consilier al Arhiepiscopiei şi deputat sinodal. Pe linie culturală a fost un dârz apărător şi susţinător al şcolilor confesionale româneşti, precum şi un bun propagandist cultural în cadrul Despărţământului Astra din Deva, al cărui preşedinte a fost câţiva ani. Bun şi demn român sub stăpânire ungară, el a omagiat memoria eroului aviator Aurel Vlaicu (1882-1913) printr-o slujbă în biserica ortodoxă a Devei la 21 septembrie 1913, când a iniţiat o colectă publică pentru ridicarea unui monument lui Vlaicu la Deva (ziarul *Hunyadvármegye*, Deva, 1913, septembrie).

Apreciat şi stimat de toată populaţia ţinutului precum şi de oficialităţile locale, protopopul I. Dobre a avut marea cinste să fie încredinţat din partea tuturor cu predarea oraşului Deva armatei române care intrase în Ardeal în august 1916.

În revoluţia din toamna anului 1918, la 7 noiembrie, a fost ales preşedintele Consiliului Naţional Român din Deva, iar la 27 noiembrie a fost desemnat membru de drept la Marea Adunare Naţională Română de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, unde a votat unirea Transilvaniei cu

România prin reprezentantul său, Pr. Dionisie Bobei (1869-1920) din Petreni, deoarece se afla bolnav în acea zi. Ca preşedinte al Consiliului Național Român din Deva, a condus treburile publice cu înțelegere pentru nevoile sociale şi cu voința dârză a românilor de a lua stăpânirea Transilvaniei. A convocat şi prezidat la Deva o mare adunare populară, vorbind pentru recunoaşterea unirii întregului Banat cu România, iar prin Consiliul Național Român a inițiat apariția primului ziar românesc la Deva, *Curierul Hunedoarei*.

După unire, cea mai importantă inițiativă şi realizare a protopopului dr. Ioan Dobre a fost restaurarea într-un frumos stil bizantino-român a vechii biserici ortodoxe a Devei, construită între anii 1861 şi 1873, ceea ce s-a şi înfăptuit în 1926-1928, dar spre marea lui durere, el n-a mai apucat să-şi vadă frumosul vis, fiindcă a decedat la 19 iunie 1928. A fost înmormântat la Deva, lângă turnul datând din 1727, dar în anul 1930 a fost reînhumat în cimitirul parohiei natale din Zărneşti.

Protopopul *Iosif Morariu* (1865-1948) a condus Protopopiatul Dobrei 45 de ani (1898-1943).

Născut la Feldioara din Țara Bârsei, a făcut Liceul român din Braşov între anii 1876 şi 1884, apoi absolvă Institutul Teologic din Sibiu în 1887. A fost numit apoi, conform datinei şi nevoilor timpului, învățător la Dobra, unde a stat în anii 1887-1890. Aici, datorită calităților muzicale dobândite de la profesorii Gh. Dima şi C. Porumbescu, înființează un cor al meseriaşilor şi plugarilor, care există până astăzi, reorganizat în Corul căminului cultural. A plecat preot în Cuvin, azi Banatul Iugoslav, unde a rămas timp de opt ani.

În anul 1898, a fost numit protopop al Dobrei, post pe care l-a îndeplinit cu pricepere, cinste şi demnitate, aproape jumătate de secol, fiind ales şi membru în sinodul Arhiepiscopiei din Sibiu.

În timpul protopopiatului său, dar mai ales sub stăpânirea ungară, protopopul Morariu s-a dovedit un foarte activ şi însuflețit susținător al şcolilor confesionale, precum şi un bun organizator şi preşedinte al Despărțământului Astra din Dobra. S-a remarcat ca un aprig luptător pentru libertatea națională a românilor transilvăneni, excelând în istorica alegere din 1903 de la Dobra, când a fost ales cel dintâi deputat român cu program activist în persoana avocatului dr. Aurel Vlad din Orăştie. (*Biruința românilor la Dobra în alegerea istorică din 1903*, Arad, 1903).

Datorită activității sale, protopopul Morariu şi localitatea Dobra au fost vizitați şi cercetați de istoricul Nicolae Iorga în 1905, cum se arată în lucrarea acestuia *Neamul român în Ardeal la 1906*, Bucureşti, 1939.

Calda iubire a protopopului Morariu pentru unire s-a materializat sub stăpânirea ungară şi familiar, prin căsătoria fiicei sale cu un ofițer al armatei române şi prin intrarea unui fiu ca ofițer în aceeaşi armată, motive pentru care în 1916, la intrarea românilor în Ardeal, el a fost alungat cu jandarmii din Dobra. (dr. S. Stanca, *Contribuția protopopilor români din Ardeal la războiul întregirii neamului*, Cluj, 1923).

În timpul revoluției din toamna anului 1918, protopopul Iosif Morariu a fost sufletul organizator al tuturor acțiunilor de înființare a Consiliilor Naționale Române în cercul Dobrei şi al lucrărilor în legătură cu Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Pentru toată munca şi calda lui iubire de neam, protopopul Iosif Morariu a fost ales preşedintele Consiliului Național Român din Dobra şi a fost desemnat membru de drept la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unde plin de emoție şi entuziasm a votat Unirea Transilvaniei cu România.

Deva, la 4 noiembrie 1978.

Apărut cu mici omisiuni în ziarul *Telegraful Român* din Sibiu, nr. 45-46 / 1 decembrie 1979.

DIN TRECUTUL CORPORAȚIEI MESERIAŞILOR DIN DEVA

Dacă meserie înseamnă îndeletnicirea omului de a pregăti, prin muncă manuală, lucruri necesare, fără a schimba natura materiei, atunci meseriaşul a fost dat să existe din cele mai vechi timpuri, odată cu veacul, când omul a început să locuiască în comunitate şi să formeze sate sau târguri.

Pe aceste plaiuri hunedorene, unde stăpânirea strămoşilor daci durase centrul cel mai înfloritor al regatului lor şi unde ruine îngropate ne indică o pricepere a meseriilor, au fost desigur destui meseriaşi şi în acele vremuri, căci trebuinţele omului au reclamat şi atunci priceperea unora care să ştie face o căciulă, un cojoc, o opincă sau o cizmă. Că nu sunt acestea numai vorbe de paradă, avem dovada unei inscripții de pe mormântul unui bărbat dac mort lângă Viena, pe care se precizează că e „cârpaci-cizmar" venit din Dacia, care în viață şi-a îndeplinit meseria cu cinste, încât a meritat o inscripție pe piatra funerară.

Dar cucerirea romană, care a întemeiat pe aceste locuri oraşe ce mai minunează şi astăzi, credeți că n-a avut meseriaşii ei, dintre cei mai vestiți? Priviți ruinele Sarmizegetusei şi vedeți ce lucru de măieştri zidari, cioplitori în piatră, zugravi, cărămidari şi olari au făcut aceştia. Tăria lor apare din vestitele „colegii romane". Iar când sfârşitul Evului Mediu aduce cu sine epoca Renaşterii, baza civilizației moderne în parte se datoreşte meseriaşilor care au zidit cetăți trainice şi castele fermecătoare, au construit biserici de zid sau de lemn, au făcut icoane şi zugrăveli, îmbrăcăminte luxoasă sau de zi şi ornamentațiuni de tot felul.

Breslele medievale ale meseriaşilor arată puterea lor în societatea de atunci şi burghezia veacului nostru îşi are la origine clasa meseriaşilor alături de cea a comercianților.

Iată de ce azi, când meseriaşii din Deva serbează 50 de ani de la organizarea lor după cerinţele administrative ale statutelor, ei se gândesc cu o legitimă mândrie nu numai la aceşti 50 de ani de corset administrativ, ci se gândesc şi la secolele de libertate şi înflorire ale breslelor şi ţelurilor lor din vremurile apuse.

Cum însă Deva, deşi este o localitate cunoscută în epoca dacă şi romană, totuşi n-a avut caracterul de târg medieval, este explicabil că nici meseriaşii în număr mare să nu fi fost aici chiar de la începutul înfiinţării breslelor. În judeţul Hunedoara, primul târg medieval, deci primul oraş, a fost Orăştia, în care dominau saşii aduşi din jurul burgurilor germane. Cea mai veche urmă de breaslă constituită o avem din Diploma împăratului Carol[62], dată în Luxemburg la 1720, privitor la breasla cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva, prin care se reînnoiesc vechile drepturi avute şi se acordă încă altele. Textul acesteia s-a păstrat şi din ea se vede că măiestru prim era Başiota Petru, iar secund, Hiţ Mihai.

Fiindcă problema organizării meseriaşilor începu să intereseze şi viaţa de stat, la 1872 s-a adus legea asociaţiilor de meseriaşi, care n-a fost decât o încercare de a rezolva această chestiune. În sensul acesti legi, deşi meseriaşii nu o iubeau, la 1881 se constituie în Deva Uniunea breslaşilor olari, cu 12 membri, iar în 1882, Uniunea breslaşilor cizmari şi tăbăcari, cu 25 de membri. Dar numărul meseriaşilor şi al comercianţilor creşte, încât la 1885 ajunge să atingă oficial cifra de 211, ceea ce este un record faţă de numărul de acum, judecat în proporţia timpului.

În atari împrejurări, Legea industrială din 1884 reglementează organizarea meseriaşilor şi comercianţilor în aşa-zisele „corporaţiuni”. Meseriaşii din Deva apreciază intenţiile legii şi, la 20 iulie 1885, ţin adunarea de constituire a Corporaţiunii Meseriaşilor din Deva în prezenţa a 62 de meseriaşi, alegând cel dintâi preşedinte, arhitectul Tajtsik Francisc, cu un comitet de 16 membri.

Ca orice început, funcţionarea Corporaţiei întâmpină mari greutăţi, căci n-avea local, n-avea fonduri, n-avea venituri şi indiferentismul celor mai mulţi membri stânjenea un progres mai rapid. Din lipsa localului, Corporaţia ţinea la început şedinţele în casa Szöts din strada Regele Carol, apoi într-o cameră închiriată la Casina Naţională, până când în 1889 se cumpără la licitaţie publică atelierul de fierar şi potcovar aparţinător domeniului Statului, de pe locul unde azi e sediul Corporaţiei, unde se edifică noua

[62] Carol al VI-lea, 1711-1740, Împărat al Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană, principe al Transilvaniei, tatăl Mariei-Tereza – *n.red.*

clădire care la 15 martie 1891 se sfinţeşte cu preoţii din Deva şi se predă destinaţiei sale. Aceste evenimente sunt fixate pe placa comemorativă ce şi azi stă în localul Corporaţiei.

Pentru ajutorarea meseriaşilor şi emanciparea lor, s-au înfiinţat în cadrele corporaţiei diferite instituţii, în speranţa necesităţii şi dezvoltării lor. Astfel sunt: Comisiunea de împăciuire, adăpostul tinerelor calfe zis şi „herberg", casa de ajutor a bolnavilor, reuniunea economică a Corporaţiei devenită mai târziu bancă a meseriaşilor, reuniunea de înmormântare şi ajutorarea văduvelor, cooperativa de aprovizionare şi Casinoul Corporaţiei. Dar multe au dispărut în vijelia vremurilor spre a nu mai fi azi. Preocupări deosebit de rodnice a avut Corporaţia privitor la instrucţia profesională a ucenicilor şi a calfelor. Apreciind binefacerile culturii, Corporaţia a stat în serviciul acesteia, pentru clasa meseriaşilor, prin înfiinţarea în sânul său a Societăţii de Lectură, bibliotecă, cor şi prin sprijinul dat altor societăţi similare.

Dar meseriaşii au dat sprijinul lor vieţii sociale şi publice a acestui oraş şi prin alte situaţii. Va fi de ajuns să amintim, până la 1905, când se organizează Corpul pompierilor voluntari şi comunali, în care şi azi meseriaşii sunt cei mai de frunte.

În general, importanţa clasei meseriaşilor până aproape de Marele Război s-a resimţit în bine şi în toate direcţiile, în viaţa acestui oraş şi oricine îşi va da osteneala să cerceteze trecutul va găsi la tot pasul prezenţa, munca şi ajutorul meseriaşului spre binele comun.

Spre liniştea vieţii, în Corporaţie, meseriaşii n-au făcut nicicând în organizaţiile lor lupte politice şi nici lupte între diferite naţionalităţi ce o compun.

Dacă însă este adevărat că până la prăbuşirea stăpânirii austro-ungare, Corporaţiile Meseriaşilor din Deva purtau adânc înfiptă pecetea statului dispărut şi idealurile naţiunii maghiare, tot atât de adevărat este şi trebuie să fie că din marele moment al unirii tuturor românilor, această Corporaţie a primit bucuros pecetea României şi idealurile naţiunii române, sub scutul căreia trăiesc fiii ţării.

Iată dar o extrem de sumară reprivire asupra trecutului Corporaţiunii Meseriaşilor din Deva. El nu este de aşa natură încât să se poată reda într-o amplă şi documentată conferinţă, căci în afară de realizările schiţate mai înainte şi care sunt vizibile, o jumătate de veac s-a scurs consumând voinţe, energii şi priceperi respectabile din şirul meseriaşilor, numai pentru a-şi croi o soartă mai bună pe teren material şi moral.

Şi n-a fost uşoară o atare luptă. Începută acum 50 de ani într-o atmosferă a timpului când aristocraţia şi intelectualii veacului păstrau distanţa şi aerul de seniori feudali, ea n-a putut să cucerească decât foarte încet o situaţie materială, dar nu şi una morală. Războiul, însă, şi noua Românie au făcut ca altă atmosferă de raporturi a claselor sociale să domine viaţa noastră, încât sub raport moral clasa meseriaşilor să fie considerată cu toate celelalte, căci veacul în care trăim este cel care a adus respectul muncii. Soarta morală a meseriaşilor deci este dobândită de ei şi apreciată de societate.

Dar paradoxul vieţii omeneşti a făcut ca atunci când s-a crezut că atât material, cât şi moral, meseriaşii sunt un element consolidat, să vie asupra lumii o criză economică şi financiară cum n-a mai fost, care în acelaşi timp să producă şi un haos în concepţiile gânditorilor. Sub atare zodie, de aproape un deceniu, meseriaşii au suferit o zdruncinare materială grea. Energiile lor s-au concentrat deci din nou asupra acestui teren, dar în teribilele vijelii ale forţelor economice ce se ciocnesc, striviţi ies mai ales cei mici şi care pe şantierul producţiei sunt meseriaşi.

Aceasta este şi lupta pe care meseriaşii din Deva o dau prin Corporaţia lor şi ea trebuie să atragă atenţiunea binevoitoare a guvernanţilor şi a societăţii, cum în parte se şi face. Căci pentru ţară şi pentru ordinea socială actuală nu poate fi fără interes ce se va întâmpla cu soarta meseriaşilor şi nu poate fi dorită de nimeni o proletarizare a lor. În straturile mai de jos a oraşelor ei sunt pilastrul menţinerii ordinii sociale în care trăim şi cu cât slăbesc pilaştrii, cu atât se clatină mai uşor construcţia societăţii de azi.

Astfel ne apar nouă, juste şi conforme cu ordinea socială, doleanţele meseriaşilor pentru care trecutul lor este o chezăşie şi nu putem decât să apreciem guvernanţii care dau importanţa cuvenită acestor chestiuni, căci o fac spre binele comun al tuturor.

Deva, 1935.

Conferinţă ţinută în cadrul Astra la Deva.

CÂTEVA DATE DIN TRECUTUL MINEI DE ARAMĂ DIN DEVA

după articolul dr. Gaal Ştefan apărut în
Anuarul Istoric şi Arheologic al judeţului Hunedoara pe 1910,
caiet IV, Deva, 1910

Cea mai veche descriere cunoscută a minelor este din 1770 şi a fost făcută de inginerul german Ignaz von Born în cartea *Briefe über Mineralogische Gengenstënde auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober und Nieder Ungarn* apărută la Frankfurt – Leipzig la 1774.

Inginerul Born descrie minele de aramă din Deva, văzute de el în primăvara anului 1770, despre care zice că s-au deschis cu câţiva ani mai înainte. Acesta spune că exploatarea la Deva este făcută sălbatic, numai unde găseau multă aramă, acolo au făcut deschideri, astfel că în deal sunt o mulţime de găuri ca de iepuri. Minerii localnici aveau mari speranţe, dar minele sunt sărace în cupru, apoi au şi foarte puţin aur şi argint. Inginerul Born spune că într-o tonă de minereu se găsesc 17 fonţi de aramă. Minele sunt într-o stare proastă şi nu au nici topitorie, ci minereul este dus la topitoria din Certej.

J. Fridvalsky, în lucrarea sa *Mineralogia magni Principatus Transilvaniae* apărută la Cluj la 1767, scrie că minele de aramă din Deva au fost cunoscute anterior de Pock Iosif, şeful minelor de aur de la Topliţa, când ele dădeau 16 fonţi aramă la tona de minereu, dar ele existau înaintea acestor timpuri.

Deschiderea acestor mine foarte probabil că este cu mult mai veche, deoarece încă la 1770 erau o mulţime de găuri ca de iepuri, făcute de mineri, acestea neputând fi doar de câţiva ani, ştiind că pe atunci lucrul în mine se făcea manual şi foarte încet.

Nu se ştie precis dacă inginerul Born, la 1770, a văzut mina de aramă din Deva, de pe valea Aramei (strada Călugăreni) sau pe cea de pe Valea Crăiesei (strada Aurel Vlaicu), dar pare mai probabil că pe aceasta din urmă, în continuarea străzii Aurel Vlaicu, pe locul numit Bisericuța, unde prin anii 1880 se vedeau urmele unor ziduri despre care se crede că au fost clădiri ale exploatărilor minelor de aramă din această parte.

Date istorice mai vechi despre începutul minelor de aramă din Deva nu avem, dar tradiția susține că la Deva minele de aramă au fost cunoscute şi exploatate încă din epoca romană. Această tradiție ar putea fi adevărată dacă ne gândim că în apropiere, la Veţel, au existat urme ale mineritului aramei practicat de romani, iar tradiția din popor numea mina din Deva „Baia Romană”.

Se mai spune că între anii 1710 şi 1720, generalul Steinville, guvernator militar al Transilvaniei, devenind stăpânul Cetăţii şi al Domeniului Deva, ar fi pus în exploatare mina prin deschiderea unei galerii la Valea Aramei.

Se ştie apoi că la 1766, armeanul Albert Grigorie exploatează mina de aramă din Deva.

Într-o listă de plată ce s-a găsit în arhiva minelor din Săcărâmb se constată că la anul 1792 mina de cupru din Deva era a statului şi se lucra în ea cu 7 mineri.

Dar începând cu anul 1800, statul cedează mina din Deva la particulari. Astfel, la 1840 minele din Deva erau în posesiunea Societăţii Miniere Rusca ce instalase şteampuri cu aburi şi apă, aşezate lângă Cerna, pe locul numit „Sub Hula Paiului” sau „Sub Horgoş”, aproape de locul unde azi este Uzina de apă. Se pornise atunci o exploatare mai bună şi mai pricepută, ce promitea o dezvoltare înfloritoare, dar evenimentele revoluţiei din 1848-1849, cu luptele ce s-au dat şi pe aici, au făcut să înceteze exploatarea minei. Instalaţia de şteampuri a dispărut apoi, dar urmele lor se mai puteau vedea până prin anul 1900.

Prin anii 1850, minele ajung în proprietatea lui Berivoi Gh., un moşier din apropiere, dar care nu le-a exploatat ci le-a vândut lui Welitska Lajos. Acesta, nu peste mult timp, le vinde şi el cu 4.000 de florini, apoi din motive speculative minele trec la o serie de proprietari. Abia la 1873, noii proprietari braşoveni Herter Samuel şi ortacii reîncep exploatarea minelor în Deva. Se instalează şteampuri cu opt săgeţi mânate cu aburi, în cartierul zis „Greci”, lângă Mureş (pe atunci Mureşul curgea pe lângă actualul abator), unde minereul măcinat se punea în căzi cu apă şi prin amestec cu mâinile, se alegea.

În mină lucrau 20-25 de mineri, iar la prelucrare, 12 muncitori.

La 1876 toamna, o mare inundaţie a Mureşului face mari stricăciuni la căldări şi şteampuri, astfel că se încetează exploatarea şi prelucrarea.

Mai târziu, la 1893, societatea capitalistă franco-engleză cumpără minele din Deva şi prin reprezentantul ei, cavalerul de Mein, începe exploatarea. Au fost instalate şteampuri cam pe locul unde azi este fabrica IART. Dar abia lucrează doi ani, şi la 1895 societatea lichidează.

La 1898, o societate austriacă continuă exploatarea minelor şi lucrează un timp scurt, apoi ultima încercare a fost făcută de „Societatea Minieră Ungaro-Belgiană" care le-a exploatat abia câţiva ani.

Toate aceste exploatări se făceau mai mult prin galerii de mică adâncime, unde minereul era sărac. Se credea că şi atunci în adâncime se află minereu bogat, dar în acest scop erau necesare investiţii mari care nu s-au făcut.

Astfel, de la începutul secolului XX, minele de aramă din Deva au stat în părăsire şi nelucrate.

O adevărată şi modernă exploatare a minelor a început în anul 1952 de către regimul democrat-popular.

Exploatarea minieră Deva a construit un tunel mutând intrarea în mină din Valea Aramei (strada Călugăreni) în pârâul situat după Dealul Viilor Noi şi Dealul Finicuri. În jurul deschiderii acestei mine s-au construit uzine de ştampare şi de flotaţie. Numărul minerilor şi al celorlalţi angajaţi a crescut la câteva mii.

După o analiză veche făcută la Viena, s-a găsit următorul rezultat:

- Fier: 10,1%
- Aramă: 7,6%
- Arsen: urme
- Sulf: 6,6%
- $CaCO_3$: 2,1 %
- $MgCO_3$: 1,7 %
- Argint: 0,0002%
- Aur: 0,0005%

Deva, 14 iunie 1957.

AVRAM IANCU
LA DEVA

Despre prezența lui Avram Iancu în Deva se cunosc două amintiri care o atestă.

Prima este cuprinsă în manuscrisul rămas de la Sava Săvoiu-Popovici (1818-1906) din Sadu, județul Sibiu, care a fost învățător la acea şcoală română ortodoxă din Deva, între anii 1845 şi 1849.

În acest manuscris care conține memoriile autorului şi cronica evenimentelor revoluției din 1848-1849 în părțile Devei, fostul dascăl din localitate scrie: „mai mare furnicare de oameni în Deva şi jurul Devei încă nu s-a mai pomenit ca în această seară (18 august 1949) când Iancu cu prefecții lui trecând Mureşul veni de a se prezenta generalissimului rusesc". (Revista *Magazin istoric,* nr. 6/1968)

În adevăr, generalul rus Lüders (Alexandr Nikolaevici von Lüders, 1790-1874 - *n. red.*) se afla atunci în Deva, căci în fața sa depuseseră armele resturile armatei maghiare ardelene, în ziua de 18 august 1849, după ce acțiunea de împăcare româno-maghiară întreprinsă de marele revoluționar Nicolae Bălcescu nu reuşise.

Pe câmpul din jurul drumului țării, actuala stradă 23 August, pe unde azi stă Cartierul ciangăilor, au capitulat în aceeaşi zi 8.000 de ostaşi şi 350 de ofițeri, cu 42 tunuri şi 12 steaguri, în timp ce vestitul comandant, generalul Bem, era silit să plece din Leşnic peste Ruşchița şi să treacă în Turcia.

A doua amintire ne-a lăsat-o Ioan Puşcariu (1824-1911), fost judecător adjunct la Deva în 1852. Despre prezența neaşteptată a lui Avram Iancu la Deva şi despre călătoria tânărului împărat austriac Francisc Iosif în Transilvania scrie Puşcariu în cartea sa „Notițe despre întâmplările contemporane", Sibiu, 1913.

Se ştie că împăratul a făcut o călătorie prin Transilvania şi că a trecut prin Deva în 20 iulie. În preajma sosirii împăratului veni la Deva şi Avram Iancu însoţit de tribun. Aici ei îl rugară pe guvernatorul ţării, principele Schwarzenberg, care se afla în trecere pentru întâmpinarea împărtului la graniţa Banatului, să intervină pentru modificarea itinerariului împărătesc. Se cerea ca din Deva, el să treacă prin Munţii Zarandului peste Găina la Câmpeni şi Alba Iulia, pentru a vedea munţii şi pe bravii moţi.

NAŢIUNEA ROMÂNĂ
cu anima dorerosa face cunoscuta incetarea d'in
viaţia a pre iubitului seu fiu
AVRAM IANCU

Prefectu Generalu a Legiuniloru Romane
în lupta pentru independenţia naţiunală de la anu 1848/49:
defecţiunea pre timpurie a urmatu asta di ora 3 demaneţia
în Baia de Crişiu (districtulu Zarandu) la anului vieţiei sale 48, în urma unui morbu de peptu.

Corpulu defunctului se va inmermenta in cimiteriulu gr.or. d'in Comuna Cebea la 13/1 Septembre 1872, cu ceremonialulu indatinatu in Biserica orientale.

Toţi fii naţiunii, geloşi, suntu poftiţi a participa la onorului d'a face parte d'in cortegiulu funebralu.

Memori'a lui fie eternu bine cuventată – era zelulu seu naţiunalu, se plane asupr'a naţiunei – binefăcătoriu.

Baia-de-Crişiu 11 Septembre 1872

Comitetulu arangiatoriu funebralu

Copiat după originalul aflat în Deva la prof. Stela Oprean n. Olariu (1909-1985) la care a rămas de la bunicul său Ioanichie Olariu (1840-1914) care l-a primit la timpul său.

Acest necrolog a fost citit în Catedrala ortodoxă a Devei de unde o delegaţie mare în frunte cu protopopul Ioan Papiu (1833-1907) şi pr. George Nicoară (1831-1902) a participat la funeraliile marelui erou al neamului.

S-a publicat în *Tribuna*, Cluj, nr. 36 din 7.IX.1972 .

Acceptând noul plan, împăratul călători din Deva prin Băița, Brad, la Găina unde fusese organizată o mare serbare populară şi întâlnirea cu Avram Iancu. Ajuns pe Muntele Găina, întreg alaiul împărătes ardea de dorința de a-l vedea pe Avram Iancu. Dar Craiul Munților lipsea. Deşi a fost prezent în dimineața zilei, Avram Iancu n-a venit la întâlnirea cu împăratul. Spre consternarea oficialităților dar şi spre adânca înțelegere a poporului, prezente erau pe buzele tuturor doar celebrele vorbe trimise de marele şi nenorocitul erou: „un împărat mincinos şi un crai nebun n-au ce căuta în munții moților".

Şi aşa au rămas amândoi până la sfârşitul vieții lor: unul, Francisc Iosif – blestemat de toate popoarele pe care le-a mințit şi înşelat, iar celălalt – Avram Iancu – iubit cu ardoare în viața-i chinuită de boală şi mintea tulburată şi proslăvit după moarte de un neam întreg, din generație în generație.

S-a publicat în ziarul *Drumul socialismului*, nr. 4387/9.II.1969.

PRIMUL MEDIC
ÎN DEVA

Deşi apariţia unor medici în principalele oraşe transilvane este mai veche, despre existenţa celui dintâi medic în Deva avem cunoştinţă abia din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Documentar, se ştie că primul medic cunoscut în Deva a fost Georg Tallár, care a slujit în regimentele din Deva şi Banat începând din anul 1724 şi probabil până în 1756. Nu ştim de unde a venit aici, care îi era originea şi unde a făcut studiile medicale.

Totuşi, se pare că medicul Georg Tallár a trebuit să fie un om mai erudit, cu preocupări mai înaintate faţă de popor şi să fi stat mai mulţi ani în Deva şi între români. Dovadă despre acestea ne-o dă cartea scrisă de el şi tipărită la Viena în 1784, în limba germană, care poartă titlul „Certificat medical anatomic, chirurgical sau Raport despre vampiri, numiţi pe româneşte moroi în Valahia, Transilvania şi Banat, făcut în anul 1756, conform constatărilor unei comisiuni instituite de „Administraţia Cezaro-Regească". Autorul semnează ca medic regional.

Cartea, de 86 de pagini, descrie credinţa ţăranilor români despre moroi şi vampiri. Conţine apoi observările sale ştiinţifice asupra problemei, precum şi rezultatul unor autopsii făcute pe cadavrele celor morţi din cauza moroilor, după credinţa poporului. El duce, totodată, o luptă contra acestei superstiţii, care era generală între români, deoarece nici preoţii nu o combăteau, după cum spune însuşi Tallár.

Într-adevăr, era vorba despre superstiţia conform căreia după moarte, în oamenii răi intră diavolul şi îi face moroi sau strigoi, ducându-i pe la casele foştilor prieteni ori cunoscuţi, pe care îi înspăimântă astfel îngrozitor, sau îi face vampiri care sug sângele celor vii în somn. Se mai credea că după un an moroii îşi pierd puterea, dar pentru a scăpa mai repede de ei, era datina ca să

fie dezgropaţi la miezul nopţii cei deveniţi moroi şi să li se bată prin inimă un cui din lemn de sânger.

Dintre medicii care au mai existat în secolul al XVIII-lea în Deva, se cunosc câţiva medici ai Comitatului şi anume: Bruz László, care studiase medicina la Viena şi publicase două lucrări, tipărite una la Viena în 1775, despre medicină, şi alta la Cluj, în 1781, despre farmacie; Ostrovits Iozeph, care la 1785 face un raport de inspecţie asupra farmaciei din Deva şi Gyarmati Sámuel, amintit pe la 1790 ca medic primar, care avea şi înclinaţii literare, scriind chiar o lucrare teatrală.

Anterior acestora, adică în secolul al XVII-lea, se găseşte o singură menţiune despre un „barbir", care pe atunci însemna şi chirurg. Despre acesta, un căpitan de oaste din Deva spune, într-o scrisoare trimisă de aici în anul 1641, că îi trata o rană la picior.

28.XII.1968

S-a publicat în ziarul *Drumul socialismului*, Deva, nr. 4357/5.I.1968'9.

GEORGE BARIȚIU
LA DEVA

Legăturile lui George Bariţiu (1812-1893) cu Deva nu au fost numai ale unui simplu călător sau vizitator al localităţii noastre. Personalitatea şi activitatea acestui Nestor al ziaristicii ardelene şi distins cărturar român au fost apreciate din plin de către intelectualitatea oraşului nostru chiar în timpul vieţii sale. Dovadă în această privinţă avem alegerea lui George Bariţiu ca membru de onoare în Societatea de Istorie şi Arheologie a judeţului Hunedoara la 1880, precum şi cea similară în Reuniunea Femeilor Române din acest judeţ la 1892.

Preocupat de procesul romanizării dacilor reflectat în tradiţiile şi cercetările arheologice din acest judeţ, Bariţiu a cercetat Deva în 1882 şi 1885, urmărind aceste activităţi, iar cu Reuniunea Femeilor Române de aici a ţinut legături de frumoase îndemnuri pentru cultivarea şi păstrarea portului românesc. Scrisoarea acestuia către Societatea de Istorie şi Arheologie, datată la 30 mai 1882 în Deva, este păstrată şi acum la Muzeul Judeţean Hunedoara, iar cea din 1 iunie 1892, adresată femeilor, s-a publicat în broşura *Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoarei 1886-1911*, Orăştie, 1912.

Dar legăturile lui George Bariţiu cu ţinuturile hunedorene erau şi familiale deoarece el avea în Orăştie pe fiica Aurelia căsătorită Vlad, mama avocatului dr. Aurel Vlad şi în Haţeg pe fiica Maria, căsătorită Bontescu, mama avocatului dr. Victor Bontescu, amândoi luptători pentru unirea Transilvaniei şi participanţi activi la marea adunare naţională din Alba Iulia la 1 decembrie 1918, astfel că el cerceta judeţul Hunedoara şi din aceste motive.

De asemenea, bune relaţii cu Deva mai avea George Bariţiu şi pe linie ziaristică, fiindcă avea aici corespondent stabil încă din 1838, când începe să apară *Gazeta de Transilvania*, precum şi prin cunoştinţa sa de mai târziu cu

Francisc Hossu-Longin (1847-1935), avocat în Deva, care s-a dovedit un harnic corespondent al ziarului braşovean şi un devotat informator al său cu acte şi fapte privind trecutul românesc din acest judeţ.

De la acest Francisc Hossu-Longin ne-a rămas în manuscrisul amintirilor sale interesantă povestire despre prezenţa lui George Bariţiu la Deva şi întâlnirea acestuia cu Vasile Nopcea aici. Se ştie că Vasile Nopcea (Nopcsa László) fusese prefect al Comitatului Hunedoara până la revoluţia din anul 1848, când el ca român luă parte la Adunarea Naţională din Blaj la 3/15 mai şi depuse jurământul pe hotărârile aduse acolo, dar cum pe mâini purta mănuşi, ţăranii strigară că nu-i primit jurământul făcut în acest fel şi astfel nobilul Nopcea trebui să-şi scoată mănuşile pentru a jura valabil. El a fost ales apoi în delegaţia care ducea hotărârea la împăratul din Viena şi a contribuit personal cu bani la cheltuielile de drum ale acesteia.

Nu ştim de când se cunoştea Nopcea cu George Bariţiu, dar pare sigur că la adunarea românilor de pe Câmpia Libertăţii din Blaj ei legară o trainică prietenie.

Din cauza acestor situaţii însă, Vasile Nopcea căzu în dizgraţia oficialităţii şi a nobilimii maghiare, castelul, moşia din Zam fură jefuite şi incendiate în revoluţie de unguri, iar despre el se scorniră legende şi poveşti răutăcioase, că ar fi fost un tiran, un cap de bandiţi, travestit în „Faţă Neagră" şi spion al camarilei austriece. În atari condiţii, îşi ducea la Deva o viaţă retrasă acest Nopcea, către sfârşitul secolului XIX, unde moare la 96 de ani.

Datorită atitudinii sale din revoluţia anului 1848 şi poate unor vechi relaţii amicale, George Bariţiu nu l-a uitat pe Vasilică Nopcea – cum îi spuneau românii – şi astfel, în drumurile sale prin Deva, i-a cerut lui Francisc Hossu-Longin să-l ducă odată la Nopcea, ceea ce s-a şi întâmplat. Când s-au văzut, – povesteşte Fr. Hossu-Longin – ei s-au îmbrăţişat emoţionaţi, iar Nopcea a zis: „Dragă Bariţ, de mult nu ne-am văzut, îţi mulţumesc că ai venit să mă cercetezi, apoi s-au sărutat şi au plâns cu hohot". La fel şi Bariţiu nu-l slobozea din braţe şi plângea, spunându-i: „Dragă Vasilică". S-au aşezat apoi la povestirea multor amintiri pline de vraja unui trecut zbuciumat, dar măreţ.

15.III.1969

Apărut în ziarul *Drumul socialismului*, Deva, nr. 4470 din 18 V 1969, cu unele prescurtări.

PRIMA FARMACIE ÎN DEVA

Cele dintâi farmacii în Transilvania se cunosc în prima jumătate a secolului al XVI-lea în unele oraşe ardelene. Dar prima farmacie cunoscută în Deva s-a înfiinţat abia în anul 1772, de către farmacistul Ludovic Bruz, în casa din drumul ţării, cum se numea pe atunci actuala stradă dr. P. Groza, cu nr. 14.

Deoarece pe acea vreme dreptul de famacie particulară se acorda numai legat de o anumită clădire în care se putea exercita, în această casă a continuat să existe farmacie aproape după sute de ani, adică până în 1965. De altfel, ţinând seama de arhitectura ei şi de marea grosime a zidurilor de la parter şi factura bolţilor, se apreciază că această casă s-a construit cu peste 200 de ani în urmă. Desigur însă că, la început, clădirea a avut numai parter, iar etajul s-ar fi construit prin anul 1850. În faţa uşii de intrare în farmacie existau patru trepte, fiindcă atunci nivelul străzii era cu mult mai jos şi, drumul fiind nepavat, desfundat şi plin de noroi, treptele erau absolut necesare. Mai târziu însă, prin 1913, cu ocazia unei transformări a faţadei, treptele au fost înlăturate.

Despre o altă farmacie mai veche din localitate nu se ştie nimic, cu toate că s-ar putea să fi existat un început pe vreme când trăia la Deva cel dintâi medic cunoscut, Gh. Tallár, în 1724. Dar comerţul cu medicamente se practica şi de negustorii greci, armeni etc. în târguri, unde se ţineau împreună cu orezul şi alte alimente, după cum este semnalat la 1785 de către medicul Comitatului, fapt apreciat ca un pericol la sănătatea populaţiei.

Privitor la activitatea propriu-zisă a farmaciei, nu cunoaştem nimic deosebit, dar despre unele întâmplări şi activităţi în legătură cu aceasta, tradiţia locală ne-a păstrat câteva amintiri interesante.

După obiceiul timpului, în trecut, farmacia constituia şi un local de întâlnire şi conversaţie a celor bogaţi, deoarece farmaciştii preparau şi

vindeau acestora băutură plăcută, socotită înviorătoare. Această băutură se vindea poporului ca un medicament pentru dureri de stomac şi poftă de mâncare, fiind cunoscută sub numirea populară de „sânge de şapte fraţi”. În astfel de conveniri, un scaun rezervat la farmacia Devei îl avea baronul Nopcea, comitele suprem al judeţului Hunedoara până la revoluţia din 1848. Despre acesta, care era de origine român de lângă Haţeg, se lansau zvonuri că el ar fi fost personajul principal numit „Faţa Neagră” pe care scriitorul maghiar Jokai Mauriţiu (Jókai Mór) l-a cuprins în romanul său „Sărmanii bogaţi”, în care vorbeşte despre un nobil plin de ranguri şi averi, dar care noaptea devenea un vestit cap de bandiţi, mascat în negru.

O altă amintire în tradiţia populară a fost credinţa că în pivniţa şi depozitul acesteia, anumiţi meşteri, împreună cu farmacistul, fabricau praf de puşcă şi de tun pentru armata maghiară din 1848.

Despre dezvoltarea ulterioară a farmaciilor în Deva se ştie că abia peste un secol şi ceva, în anul 1881, s-a înfiinţat a doua farmacie particulară situată tot în piaţă. Mai târziu, în prima jumătate a secolului XX, iau naştere încă două farmacii la Deva, una era farmacia spitalului, înfiinţată la 1 aprilie 1923, şi alta, farmacia Virgil Albescu, deschisă prin 1930.

După naţionalizarea farmaciilor, în 1949, comerţul farmaceutic a fost organizat pe baze noi, după cerinţe ştiinţifice şi moderne, în localuri corespunzătoare.

18.II.1969

Publicat în ziarul *Drumul socialismului,* Deva, nr. 4411/9.III.1969, cu mici prescurtări.

CARTIERUL VIILE NOI
DIN DEVA

Sub acest nume s-a format şi se cunoaşte un întreg cartier al municipiului nostru. Este cartierul aşezat după Dealul Cetății şi până în Dealul Finicuri, de ambele părți ale şoselei naționale care şi pe aici poartă numirea de strada Horia.

Acest cartier mare şi pitoresc, viile şi casele ce se caţără destul de sus pe curmătura şi terasele dealurilor, sau se aşează pe dâmbul ce coboară spre calea ferată oferă o privelişte frumoasă, interesantă şi montană.

Numirea locului se trage de la numeroasele vii ce existau la Deva încă din vremurile străvechi. Se ştie doar că atât de mari erau viile prin secolul XVII, încât numai pentru cele ale Domeniului trebuiau 400 de buni lucrători, ca să le poată săpa într-o zi, apoi separat rămâneau cele particulare. Dar toate viile se găseau numai pe terasele dealurilor Orman, Decebal şi Nucet, adică deasupra actualelor străzi Aurel Vlaicu, Izvorului, Bărnuțiu şi Călugăreni. Când însă aceste terenuri nu au mai fost suficiente pentru vii, a început odată cu secolul al XVIII-lea să se facă plantații şi în terasele dinspre răsărit ale dealului Finicului. Aşa s-a dat acelui hotar numirea de Viile Noi şi aşa l-a purtat mai bine de două secole, până când, odată cu unirea Transilvaniei, a început să ia naştere lângă aceste locuri un nou cartier de populație care a luat şi el numirea Viile Noi, păstrată şi cunoscută până astăzi.

Formarea acestui cartier şi aşezarea populației aici nu s-au făcut prin colonizări şi nici prin împroprietăriri masive, ci prin imigrarea treptată a unor țărani şi lucrători mai ales din satele apropiate şi îndeosebi din părțile Zarandului. Abia în 1946 s-au făcut parcelări şi împroprietăriri cu locuri de case în acest cartier.

La început, se înjghebaseră câteva case mici şi sărăcăcioase pe marginea deluroasă a şoselei şi pe o strâmtă ulicioară spre deal. Întreg timpul dintre

cele două războaie, 1919-1939, noul cartier nu a crescut prea mult şi nu s-a dezvoltat decât în partea deluroasă a şoselei. Dezvoltarea puternică a cartierului a început odată cu regimul democrat-popular, în timpul căruia rând pe rând au răsărit construcţiile de case particulare aproape pe întregul dâmb situat între şosea şi calea ferată, iar în partea deluroasă casele s-au înmulţit foarte mult şi au cuprins toate terasele şi dealurile cunoscute în trecut cu numele de: Sub dosul Cetăţii, Sub Piatra colţului, Somcherec, Dosul Râpii şi Sub Cârciuma jepilor.

Despre acest cartier se poate spune însă că poartă în el două elemente cu adâncă semnificaţie istorică, ce îi dau un trecut de care se poate mândri. Primul îl reprezintă unele fapte din timpul revoluţiei lui Horia petrecute aici şi al doilea este unirea Transilvaniei cu România.

În adevăr, pe câmpul din jurul acestui cartier s-a produs atacul revoluţionarilor lui Horia în zilele de 6-7 noiembrie 1784, dat asupra Devei, când au căzut aici vreo 200 de iobagi. Apoi, în partea deluroasă a cartierului au fost decapitaţi 56 de prizonieri revoluţionari în zilele de 8 şi 9 noiembrie ale aceluiaşi an.

Locul unde s-a produs această fioroasă executare şi-a pierdut urma şi nici un semn nu există care să-l arate azi în mod precis. Informaţii despre acel loc ne-au dat în trecut Nicolae Densuşianu (1846-1911) şi Ion Lupaş în lucrările lor despre Revoluţia lui Horia din 1784-1785. Primul spunea în 1884 că locul a fost în dosul Cetăţii, lângă drumul ce duce la Dobra, unde se găseau două movile pe coasta de miazănoapte a Viilor Noi, iar al doilea adaugă în 1934 că locul ar fi lângă o potecă ce urcă pe deal şi pe care atunci nu-l indica decât tufişul dintre nişte nuci tineri. Ne-a mai lăsat informaţii şi avocatul Francisc Hossu-Longin (1847-1935) din Deva, în manuscrisul conţinând amintirile sale, depus la biblioteca Universităţii din Cluj, care arată că locul era cuprins în Cartea Funciară din Deva cu nr. top. 1309 şi nr. top. 1718/13, care forma proprietatea lui Kenderesi Karol.

Controlând recent Cartea Funciară Deva, am constatat că terenul cuprins sub numerele indicate anterior este situat de-a lungul şoselei şi urcă binişor pe dealul cu vii. El avea o suprafaţă iniţială de 22.000 m.p., dar a fost parcelat la 1946 în multe locuri de casă pe care acum se găsesc construite case şi plantaţii cu pomi. Datorită acestor noi împrejurări şi destinaţii date terenului, este firesc ca după 185 de ani să nu se mai poată cunoaşte locul numai după informaţiile rămase.

Pentru identificarea exactă a locului ar fi bine să se facă cercetări documentare şi sondaje pe teren, urmând apoi ca pe acel loc să fie ridicat un simbol al tragicului episod din revoluţia lui Horia.

Al doilea element istoric al acestui cartier îl reprezintă faptul că el a luat naştere în zilele înfăptuirii celui mai mare ideal al neamului românesc: Unirea Transilvaniei cu România. Dacă naşterea cartierului Viile Noi s-a făcut în zile mari şi dacă locul pe care stă este plin de oseminte glorioase, se cuvine să cinstim cu veneraţie caracterul istoric al cartierului, care este totodată al municipiului întreg.

18.II.1969

Publicat în ziarul *Drumul socialismului*, Deva, nr. 4417/16 III 1969, cu unele prescurtări.

PRIMUL TUTUN
LA DEVA

Introducerea tutunului în Ardeal s-a făcut la 16 iulie 1576, ziua când solul Mehmet Aga sosea la curtea principelui din Alba Iulia (Báthory Kristof 1576-1581 – *n. red.*) ca trimis al Porţii Otomane. Atunci, acesta aduce cu sine tutun şi fumează cu pipa, apoi dăruieşte principelui şi altor curteni ciudata buruiană şi sămânţa ei.

Aşa fu răspândit tutunul în Transilvania şi în curând el ajunge la Deva, unde principii cu suita lor veneau şi şedeau deseori în Curtea Mare (*Magna Curia*) a Domeniului Cetăţii.

O descriere botanică a tutunului o face cărturarul Benkő József (1748-1814) într-o cărticică maghiară de 36 de pagini, tipărită în Sibiu la 1972. În această lucrare, autorul mai menţionează că românii îl numesc tabac, apoi că fumatul era oprit şi urmărit de stăpânire prin porunci aspre şi prin cuvântul preoţilor rostit din amvonul bisericilor.

Privitor la numirea de tabac, explicaţia se datorează faptului că tutunul a fost găsit în oraşul american Tabaco la 1558 şi adus în Europa de către ambasadorul francez Jean Nicot (1530-1600) de la care a rămas cuvântul nicotină.

Asupra măsurilor de oprelişte a fumatului care se luaseră în multe ţări europene, s-a constatat că ele au fost zadarnice deoarece acesta s-a răspândit tot mai mult.

Nu cunoaştem forma şi felul acestor oprelişti în Deva, dar socotim interesant să arătăm o astfel de reglementare făcută în comuna Jeledinți din județul Hunedoara. În adevăr, conducerea acestei localități stabileşte printr-un regulament din anul 1698, aprobat de comitele suprem, că este interzis tuturor oamenilor, de orice condiție ar fi, să fumeze cu pipa, deoarece casele sunt foarte înghesuite şi trebuie să existe teama de foc.

28.XII.1968

S-a publicat în ziarul *Drumul socialismului,* Deva, nr. 4363/12 ianuarie 1969, cu prescurtări, sub titlul *Când a fost introdus tutunul la Deva*.

CENTENARUL TRENULUI ÎN DEVA

Se împlinesc curând o sută de ani de la trecerea primului tren prin Deva.

Cu acest prilej, socotesc că va fi interesant pentru mulţi să cunoască unele lucruri legate de această veche realizare, deoarece ea a contribuit mult la dezvoltarea oraşului nostru.

Noua cale ferată s-a construit pe acelaşi traseu pe care merge şi astăzi, ea a tăiat o parte din vatra oraşului, trecând prin cartierul numit „În Greci" şi alături de cel zis „Partea corăbierilor", dar în general trecea pe la marginea oraşului, iar gara a fost aşezată nu departe de centrul urbei, pe locul unde stă şi astăzi, în aceeaşi clădire cu un etaj, reparată desigur în mai multe rânduri.

În septembrie 1868 intră în Deva, venind de la Arad, cel dintâi tren tras de o locomotivă condusă de către mecanicul Martin Gross. Deci după 43 de ani de la prima cale ferată din lume, deschisă în Anglia la 1825, trecu şi prin urbea noastră întâia oară un tren tractat de o locomotivă cu aburi.

Evenimentul a constituit în adevăr o senzaţie nemaipomenită. Ţăranii şi târgoveţii vedeau în „carul de foc" o adevărată minune drăcească, iar domnii se minunau şi nu puteau pricepe cum „fuge fără să fie tras sau împins de ceva…". Puterea cazanelor cu aburi nu era încă înţeleasă în lume şi apariţia trenului, cu atât mai puţin.

Construirea primei căi ferate în Transilvania, pe Valea Mureşului, a fost o preocupare a burgheziei îndată după revoluţia anului 1848. Marii bancheri – fraţii Rotschild din Viena –, apoi Societatea braşoveană de mine şi furnale, Exploatarea cărbunelui din Valea Jiului şi o societate engleză se interesau de această mare lucrare încă înainte de 1861. Aşa se face că în februarie 1865, Societatea de mine şi furnale din Braşov primeşte de la stat autorizaţia de proiectare şi construire a căilor ferate Arad – Alba Iulia şi Simeria – Petroşani, împreună cu o concesiune de exploatare cu denumirea de „Prima Cale Ferată Transilvană".

Lucrările căii ferate Arad – Alba Iulia au fost terminate în toamna anului 1868, dar din cauza unor ploi prea puternice, deschiderea circulației s-a făcut abia la 22 decembrie a aceluiaşi an, iar linia Simeria – Petroşani a fost dată în circulație la 28 august 1870.

Pentru deservirea şi siguranța traficului se proiectase construirea unor ateliere de reparații şi depou de locomotive în Deva. Nobilimea şi vârfurile burgheziei locale însă s-au opus, din stupide considerațiuni, zise de liniște şi curățenie. Nu le plăcea acestora ca în oraşul „gentrilor" – adică a nobililor scăpătați, dar orgolioşi – să apară fumul de cărbune şi muncitorul cu haina murdară şi peticită. Datorită acestor nenorocite mentalități şi împrejurări, atelierele şi depoul de locomotive s-au construit la 1866-1867 pe câmpul din hotarul satelor Simeria-Veche, Biscaria şi Săuleşti, cu care ocazie câțiva moşieri şi-au vândut scump terenurile necesare.

În jurul acestor ateliere, depou şi gară, a luat apoi naştere o nouă localitate, numită la început Colonia Simeria, devenită apoi, la 1890, o comună cu 1.485 de locuitori şi la 1911 cu 4.250, iar astăzi oraş cu pest 10.000 de locuitori.

Aşa s-a întâmplat că din mândria şi prostia domnilor din acea vreme, Deva a pierdut ocazia de a deveni un centru de exploatare de cale ferată, cum şi nod important de cale ferată, fapt care i-ar fi adus perspective nebănuite e bună dezvoltare industrială şi edilitară.

Trecerea acestor căi ferate în exploatarea statului ungar s-a făcut abia la anul 1884.

Legat de construcția acestor căi ferate, a rămas până astăzi o vorbă provincială, auzită prin acest ținut, dar mai ales localizată în Valea Jiului şi anume cuvântul „baraber", expresie care redă imaginea unui om decăzut şi certat cu morala socială. Iată cum se explică formarea şi înțelesul acestei expresii curioase:

Pentru lucrările noilor căi ferate au fost aduşi mii de lucrători zilieri şi din pusta Ungariei, care lucrau cu lopata şi roaba la construirea terasamentului liniei ferate. Toți aceştia purtau numirea germană de „Bahnarbeiter", adică lucrător de linie ferată, deoarece întreaga administrație a lucrărilor de construcție şi exploatare s-a făcut mai bine de un deceniu în limba germană. Departe de familii şi de locurile natale, aceşti muncitori duceau o viață grea şi chinuită. Munca istovitoare şi condițiile slabe de cazare şi hrănire îi făceau să-şi astâmpere lipsurile şi necazurile în cârciumi, înecați în băutură, dând naştere la multe scandaluri şi chiar crime.

Datorită acestui mod de viaţă, între aceşti lucrători, zişi „Bahnarbeiter”, şi populaţia locală de ţărani sau ciobani jieni, porecliţi „momârlani”, se produceau multe certuri şi conflicte, care deseori degenerau în bătăi şi chiar omoruri.

La auzul repetat al numirii de „Bahnarbeiter”, folosit de anchetatorii acestor conflicte, ţăranii şi ciobanii băştinaşi nu au putut reţine decât în mod deformat, ca „baraber”. Dar odată cu deformarea expresiei, aceştia i-au dat şi un sens peiorativ, atribuindu-l acelora care se comportau ca elemente declasate, zurbagii şi scandalagii, adică un fel de huligan.

Aşa s-a făcut că până astăzi se păstrează în vorbirea curentă de pe aici, dar mai ales în Valea Jiului, cuvântul „baraber”, ca epitet dat oamenilor certaţi cu bunele moravuri şi conduita socială, beţivani, scandalagii şi bătăuşi.

Este apoi semnificativ faptul că s-a ajuns ca vorba să se întrebuinţeze şi la feminin, sub forma de „barabină”. De exemplu, un dialog:

„Îi vezi? Ştii cine sunt?” – zice un momârlan către altul,

„Dar cine să fie?” – replică celălalt,

„Iacă doi prăpădiţi, un baraber şi o barabină!”

Iulie, 1968.

S-a publicat în ziarul *Drumul socialismului*, Deva, dar fără partea a doua privitoare la „baraberi”, nr. 4328 din 1 decembrie 1968, sub titlul „Primul tren în Deva”.

CENTENARUL CĂII FERATE SIMERIA – PETROŞANI

Aceasta este a doua linie ferată din județul Hunedoara care împlinește 100 de ani de existență la toamnă, prima fiind linia Arad – Alba Iulia, care şi-a ajuns centenarul în decembrie 1968.

Construirea unor căi ferate în Transilvania pe Valea Mureşului şi a Streiului a fost o preocupare a statului austriac încă din anul revoluționar 1848, atât pentru uşurarea exploatării bogățiilor solului şi subsolului ardelean, cât şi pentru a mai sigură dominație politică şi națională în aceste ținuturi românești.

Datorită acestor preocupări, marii bancheri, frații Rotschild din Viena, Societatea de mine şi furnale din Braşov, o societate engleză şi alții se interesau de aceste mari lucrări încă înainte de 1861, făcând cercetări şi studii asupra construirii lor.

În astfel de împrejurări, societatea braşoveană primeşte la 19 februarie 1865 autorizația de proiectare şi construire a căilor ferate Arad – Alba Iulia şi Simeria – Petroşani, fixându-se data demarării şi inaugurării lucrărilor de la 18 august 1868 pentru prima linie şi la 18 august 1869 pentru a doua. Tot Societatea de mine şi furnale din Braşov obține la 18 august 1866 şi concesiunea de exploatare sub denumirea de *Prima Cale Ferată Transilvană*.

Dar lucrările liniei Simeria – Petroşani nu s-au putut termina decât cu un an mai târziu față de planificare. A contribuit la întârziere războiul Austriei cu Prusia şi Italia din 1866, fluctuația şi lipsa muncitorilor, care din motive politice şi naționale erau aduşi din pusta ungară, precum şi greutățile terenului muntos care a necesitat multe tuneluri şi viaducte.

Cu toate greutățile acelor vremuri, linia ferată Simeria – Petroşani, lungă de 80 de km, s-a terminat şi inaugurat la 28 august 1870. Importanța acesteia s-a resimțit în dezvoltarea economică a Văii Streiului, dar mai ales

în exploatarea cărbunelui din Valea Jiului. De asemenea, prin deschiderea acestei linii ferate s-a prilejuit şi înfiinţarea şi dezvoltarea noii localităţi Simeria care a devenit un important centru feroviar prin construirea Atelierelor şi a Depoului de locomotive, ajungând azi să fie un oraş în plină dezvoltare industrială.

Desigur că pentru acele vremuri, apariţia „carului cu foc" în văile şi munţii Ţării Haţegului a constituit o mare minune, de care unii fugeau, alţii nu îndrăzneau să se apropie sau să se urce în el.

Mulţi ani, trenul de persoane era mic şi călătorii foarte puţini, iar staţii de oprire, afară de capete, existau doar patru. Arătăm de curiozitate că la 1888 trenul personal pe această linie, plecând din Simeria, făcea 4,39 ore până la Petroşani, iar la întoarcere 3,50 ore.

Trecerea acestei căi ferate în exploatarea şi administrarea statului ungar s-a făcut abia în anul 1884, când s-a înlocuit din serviciu limba germană.

(…) În continuare, se repetă explicaţia legată de cuvântul „baraber" din textul anterior (*n. red.*).

Deva, la 2.04.1970

DIN TRECUTUL TEATRAL AL DEVEI

Când va fi început la Deva prima activitate teatrală şi care au fost cele dintâi trupe de actori ambulanți ce s-au abătut pe aici nu se ştie. Nici despre preocupările locale de activitate teatrală nu se cunoaşte mult. Găsim, totuşi, unele amintiri care dovedesc existența unor asemenea încercări şi la Deva, în prima jumătate a secolului XIX.

Astfel, László Sigismund, în mica monografie a Casinei Naționale din Deva, tipărită la 1911 în Deva, arată că se zicea mai demult că şi înaintea anului 1848 se înjghebase aici o societate de artişti amatori care dispuneau chiar de o mică scenă, puține decoruri şi câteva cărți. Se aminteşte apoi că la 1852 se formează din nou o societate locală care era instruită de un actor şi o actriță rămaşi pe aici dintr-o trupă de la Pozsony, azi Bratislava, că se dădeau reprezentații în casele doctorului Fodor, iar din 1853, în localul Casinei Naționale, construit în 1847.

Se arată apoi că în 1856 se cunosc 17 reprezentații date în localul Casinei Naționale, precum şi altele în anii următori, dându-ne chiar numele unora dintre acei actori amatori.

Aceste înjghebări de societăți teatrale de amatori în Deva erau compuse din maghiari şi români, după cum rezultă chiar din numele acelor membri. Ne-au rămas însă urme şi despre formarea unei societăți române de artişti amatori în Deva. Dovadă sunt două acte care s-au aflat în vechea arhivă a Comitatului Hunedoara, după care am luat scurte note prin 1938 şi pe care le redau acum.

Este vorba de Ordinul nr. 276 din 1862 dat de Guvernul ardelean către Comitatul Hunedoara[63] prin care se spune că în Deva s-a format o societate

[63] Diploma Leopoldină emisă la 4 decembrie 1691 prevede subordonarea Principatului Transilvaniei direct împăratului, conducerea lui fiind asigurată de un guvernator (*n.red*.).

teatrală cu scop de binefacere şi ordona ca autoritățile politice să controleze ca veniturile acesteia să nu se întrebuințeze în scopuri periculoase sau interzise.

Al doilea document este raportul din acelaşi an al primarului Devei, în care se arăta că „Societatea Artiştilor Amatori din Deva" există şi activează. Astfel, a dat reprezentații la: 11 iunie 1862 în folosul zidirii bisericii române; la 28 iunie în folosul bisericii reformate; la 1 iulie în folosul Casinei Naționale, iar la 16 noiembrie acelaşi an, în scopul de a se procura costume actorilor.

Dispoziția guvernului de a fi supravegheată această societate teatrală spre a nu deveni subversivă ne arată că ea nu putea fi decât românească.

Cât a durat această societate nu ştim şi nici care a fost activitatea ei ulterioară, dar totuşi se pare că ea a durat mai mult timp, deoarece dintre actorii acesteia este amintit pe la 1873 românul localnic Caşcantin George (1824-1895), notar județean în Deva şi apoi avocat, care juca îndeosebi roluri de eroi.

Reprezentații de actori amatori localnici se mai amintesc în presa locală prin anii 1879-1883 şi 1887.

Se cunosc apoi unele reprezentații date la Deva de trupe române ambulante. Astfel a fost: „Prima Societate teatrală românească ambulantă în Transilvania" care era înființată de studenți români din Cluj, în frunte cu soții Grigore şi Margareta Alexandrescu, foşti actori în trupa lui Pascaly. Această trupă ambulantă făcuse un turneu în vara anului 1871 prin Turda, Abrud, Brad, Deva şi Hațeg, jucând piese ca *Nunta țărănească*, *Lipitorile satelor* de V. Alecsandri, opereta *Baba Hârca* de Matei Millo, *Muza de la Burdujeni* ş.a. (*Anuarul Societății pentru Fond de Teatru Român*, IV, Braşov, 1901, pp. 28-48)

A dat reprezentații aici în anii 1878-1888 şi prima trupă de teatru român din Ungaria a bănățeanului George A. Petculescu (1852-1889) din Lugoj, cu ocazia turneelor sale făcute prin oraşele județului Hunedoara, având mari succese cu reprezentarea biruinței armatei române la Grivița.

Au existat apoi şi alte reprezentații teatrale române la Deva, din care amintim cea a teatrului din Bucureşti în 23-26 iulie 1881 ş.a., precum şi diferite concerte ale cântăreței Gabriela Ionescu din Arad în 1895, a baritonului Nicolae Corfescu din Bucureşti în 1905 şi 1906 ş.a.

Activitate teatrală de amatori a avut în oraşul nostru şi corul bisericesc al meseriaşilor români din Deva, înființat la 1893 şi în care cântau 30 de bărbați şi 23 de femei. Despre acest cor condus de învățătorul Toma Roşu,

presa timpului arată că dădea concerte şi juca piese de teatru reuşite, ca în anii 1896, 1900, 1904 şi alți ani.

Este interesant apoi de a cunoaşte care erau localurile din Deva unde se țineau reprezentații teatrale sau concerte. De bună seamă, cele mai vechi reprezentații din Deva s-au dat în Hanul cel Mare situat pe locul actualului Hotel Bulevard, care avea camere mari, şoproane şi grădină, unde pe acea vreme se putea juca teatru. Apoi local de reprezentații au fost casele doctorului Fodor, transformate ulterior în sinagoga din strada Libertății şi casele Casinei Naționale în prima lor construcție, azi restaurantul Mureşul.

Dar localul Casinei fiind prea mic, prin 1883 reprezentații se dădeau în Şura Mare, care nu era decât o adevărată şură din lemn, situată pe locul unde în 1899 s-a zidit Palatul Justiției, actualul local al Comitetului Județean P.C.R. şi al Consiliului Popular Județean. Şura, ca local, era mare, dar slab amenajată şi rău luminată, în ea bătea vântul, astfel că de multe ori şi vara reprezentațiile se dădeau iarăşi în grădina hotelului Crucea Albă. Această Şură Mare, împreună cu altă şură mai mică şi aşezată mai în sus au fost apoi reparate şi transformate la 1890 într-un mare depozit de tutun, iar la 1896 Şura Mare de jos a fost demolată, rămânând depozit de tutun numai în clădirea de sus, care s-a păstrat până în zilele noastre şi în 1970 a fost restaurată modern pe seama Muzeului Județean Deva.

Se construieşte apoi la 1866 de o societate comercială, un local special de restaurant şi birt cu sală de spectacole, numit Redut, care a durat 24 de ani, fiind demolat în 1910, căci se învechise şi trăgea vântul prin el. A fost aşezat pe locul unde anterior stătea Şura cizmarilor, un fel de şopron-hală pentru vânzarea mărfurilor cizmăreşti.

Abia în anul 1910 s-a construit un local special de teatru pe locul fostului Redut şi care este actualul Teatru Arta. Pentru timpul de atunci, localul era modern şi frumos, fiind socotit între primele din Ardeal. Avea cortină mobilă, scenă mare, magazie pentru decoruri, locuri de îmbrăcat şi birou directorial. Exista încălzire centrală şi luminat electric. Teatrul avea 585 de locuri, din care 382 la parter, 115 în 25 de loje şi 108 la balcon. Avea un padiment orizontal şi parchetat, iar suprapus era un padiment înclinat peste care stăteau scaunele, dar care se puteau demonta pentru a deveni sală de bal.

Cu timpul, localul s-a învechit şi s-a uzat încât a trebuit reparat de mai multe ori. Astfel, în 1942 i s-a făcut o reparație generală cu modificarea intrării şi cu o nouă tapițerie.

O adevărată restaurare şi modernizare a localului s-a făcut abia în actualul regim, la 1963. Prin transformări radicale la interior, intrare şi fațadă, vechea clădire a devenit un nou teatru, modern şi elegant, primind numirea de Teatrul Arta.

Deva, septembrie 1968.

PERDELE ROMÂNEŞTI ÎN PALATE IMPERIALE

Cu ocazia unor mari manevre militare austro-ungare, ţinute în toamna anului 1887 prin sud-vestul Transilvaniei, cartierul general al acestora a staţionat un timp în judeţul Hunedoara.

A fost atunci în Deva împăratul Austriei, Francisc Iosif I (1830-1916) şi fiul său, moştenitorul tronului, principele Rudolf (1858-1889). Tot atunci, arhiducele Francisc Ferdinand (1863-1914), viitorul moştenitor al tronului austro-ungar, a stat mai mult timp în acest oraş, fiind găzduit în casa avocatului Alexiu Olariu (1844-1894) şi a soţiei sale, Lucreţia Costa Olariu (1859-1933), casă situată pe actuala stradă V. I. Lenin, nr. 21.

Privit cu oarecare simpatie de unii români ardeleni pentru presupusele lui idei de liberalizare, arhiducele a fost oaspete uneia dintre cele mai distinse familii româneşti din localitate.

Tânăra amfitrioană, pe lângă frumuseţe şi inteligenţă, mai avea o cultură bogată şi însuşiri artistice alese, cunoscând şi vorbind mai multe limbi de circulaţie mondială, astfel că a ştiut şi a putut să-l primească şi să-l trateze superb, dar demn pe arhiducele Ferdinand.

Cum însă pe lângă toate aceste calităţi şi posibilităţi, Lucreţia Costa Olariu purta în suflet şi minte o caldă iubire de neam şi avea o activitate dedicată libertăţii şi emancipării poporului, ea nu s-a ferit să-i prezinte arhiducelui starea de vitregie şi asuprire în care era ţinut poporul român din Ardeal.

Primit într-o atare ambianţă, arhiducele a văzut portul naţional din aceste ţinuturi şi a fost informat despre scopul şi activitatea Reuniunii Femeilor Române din judeţul Hunedoara, care se înfiinţase în toamna anului 1886 la Deva. Apoi, apreciind magistrala prezentare a lucrurilor făcută de Lucreţia Costa Olariu, Ferdinand a comandat, contra cost, la 21 decembrie 1887, pentru palatul său, şase perdele ţesute cu motive româneşti, din care patru aveau un model şi două, alt model.

Lucrate cu multă măiestrie de țărănci române din județul Hunedoara, după indicațiile date de conducerea Reuniunii Femeilor, în care Lucreția Costa Olariu era vicepreşedintă, cele şase perdele au fost trimise la curtea imperială din Viena în aprilie 1888.

Primindu-le, arhiducele a mulțumit printr-o scrisoare personală, în limba germană, doamnei Lucreția Costa-Olariu. Reproducem după original această scrisoare, în traducere românească, pentru a fi cunoscută de către cititor.

Onorată şi Stimată Doamnă,

Prin trimiterea perdelelor executate atât de reuşit, mi-ați procurat o mare bucurie şi eu vă exprim Domniei Voastre cea mai caldă mulțumire pentru osteneala Dumnevoastră, atât de amabilă.

Aceasta prezintă o mare podoabă a palatului meu şi oaspeții mei, precum şi eu, privim mereu cu mare plăcere modul de lucru drăguț şi frumos.

Îndeosebi mă bucură că Dumneavoastră, ca vicepreşedintă, promovați şi sprijiniți o acțiune atât de patriotică, prin care industria locală, din păcate puțin cunoscută a frumoasei Transilvanii, obține un avânt şi devine cunoscută şi prețuită în cercuri largi. Mă gândesc mereu cu plăcere la zilele din Deva, unde eu, prin bunăvoința Dumneavoastră, am găsit o găzduire atât de plăcută.

Vă mulțumesc încă o dată, stimată doamnă, în mod călduros şi rămân cu cea mai mare stimă al Dumneavoastră devotat.

Arhiducele Franz

Enns, 30/4.1888

Aceasta este povestea adevărată a celor şase perdele țesute în sate hunedorene de mâinile unor harnice țărănci române, care au împodobit palatul arhiducelui Franz Ferdinand, cel care după 26 de ani a fost ucis, în iunie 1914, la Saraievo.

Deva, 24 octombrie 1972

Sursa de informare:

- Informații personale de la Lucreția Costa Olariu-Nicoară
- *Scrisoarea originală a arhiducelui Ferdinand*, col. pers.
- Ziarul *Hunyadvármegye*, Deva, col. 1887/1888.
- *Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoara*, Orăştie, 1912.
- Radu Cosmin, *Prin Ardeal*, Bucureşti, 1919.

O INSCRIPȚIE NEDREPT ÎNLĂTURATĂ

În cimitirul ortodox din Deva, strada Călugăreni nr. 10, există un turn de biserică cu o vechime de 245 de ani, fiind declarat monument istoric.

În 1970-1971, s-a făcut acestui turn o reparație generală şi de consolidare de către Trustul de Construcții Hunedoara-Deva, la dispoziția şi pe cheltuiala Direcției Monumentelor Istorice.

Cu ocazia acelor reparații a fost ridicată piatra ce se găsea fixată în fațada turnului, pe care exista o pisanie originală românească, scrisă cu litere chirilice, datând din anul 1727, ce arăta data şi ctitorii acestei construcții. Este adevărat că inscripția era în parte deteriorată şi nu putea fi citită, dar normal ar fi fost ca originala inscripție să fie reparată şi păstrată, iar pe acelaşi perete ea să fie reprodusă cu litere latine, pe o placă de marmură.

Nu s-a făcut însă nimic din toate acestea şi nici parohia locală n-a putut să le facă, astfel că astăzi turnul stă mut în fața vizitatorilor români sau a turiştilor străini, fiindcă nimeni nu-i poate lămuri pe aceştia despre originea şi trecutul celui mai vechi turn din acest municipiu. A rămas deci o situație ciudată şi dăunătoare care aşteaptă să fie rezolvată cât mai în grabă.

Pentru a se cunoaşte totuşi conținutul inscripției acum dispărute, reproducem textul aceleia, după descifrarea făcută în 1933 de către preotul pensionar din Deva Alexandru Petreu (1870-1951) şi revăzută de profesorul universitar Silviu Dragomir (1888-1862) din Cluj.

> *Cu ajutorul Tatălui şi cu îndemnarea Fiului şi cu săvârşirea Duhului Sfânt s-au ridicat acest turn în zilele Înălțatului Împărat Carol şi fiind Arhiereul Ardealului Măria Sa Domnul Vlădica Ion şi fiind protopop Cioca Hinedorean şi s-au ridicat cu cheltuiala Dumnealui răpusatu Todor Grosa fiind îngropat în biserică şi au lăsat pe găzdoaie Dumnealui Jupâneasa Făbian Jujana cu fiul Dumnealor Ion Grosa şi s-a ridicat de pomana*

Dumnealor şi a tot neamul Dumnealor. Cheltuit 406 V.S. florinţi şi fiind lângă Dumneaei Jupân Sabău Mihai şi Jupân Dragoş. Popi au fost: Pop Iştoc, Pop Iosif, Pop Giorgie.

Scris-am eu Todor zidar, văleat 1727 Mai 20.

Cel care va strica să fie afurisit de Cristos.

Pentru lămurirea cititorilor mai arătăm că lângă acest turn a existat 225 de ani (1640-1865) Biserica Veche ortodoxă a Devei, demolată din cauza stricăciunilor.

Prin rolul avut, evenimentele trăite şi valoarea înzestrării lor, Biserica Veche împreună cu actualul turn şi-au câştigat o valoare istorică.

S-au rugat şi au cuvântat aici poporului apărătorii ortodoxiei ardelene, călugării Visarion în 1744 şi Sofronie în 1759. Martoră a atacului Devei dat de răsculaţii lui Horia în 6-7 noiembrie 1784, cum şi de lăncierii lui Avram Iancu în 5-6 februarie 1848, în ea s-au făcut rugăciuni pentru iobagii căzuţi eroic atunci.

Au existat aici icoane şi cărţi bisericeşti din secolul XVII şi XVIII, din care unele s-au păstrat până în secolul XX, având pe ele însemnări şi note vechi, pe care Nicolae Iorga le-a cercetat şi publicat în Studii şi Documente, vol. XIII, Inscripţii şi însemnări, Bucureşti, 1906, precum şi clopote de mare valoare, cu inscripţii care s-au folosit în Biserica Catedrală a Devei, construită în 1861-1873, până în 1916, când au fost ridicate de armata austro-ungară pentru fabricarea de tunuri în război.

Menţionăm apoi că acesta este cel mai vechi turn din Deva, deoarece el s-a ridicat prin reconstrucţia turnului iniţial al bisericii zidite la 1640, astfel că fundaţia şi baza au rămas cu o vechime de 332.

Se cade deci ca Direcţia Monumentelor Istorice să dea atenţia cuvenită turnului şi inscripţiei sale.

Deva, 25 octombrie 1972.

Sursa de informare:

- Constatări şi cunoştinţe personale.
- Nicolae Iorga, *Studii şi Documente*, vol. XIII, Bucureşti, 1906.
- St. Mateş, *Istoria bisericii române din Transilvania*, I, Sibiu, 1935.
- Dr. O. Floca şi dr. V. Şuiaga, *Cetata Devei*, Deva, 1941.

LUPTA PENTRU DIRECȚIA MUZEULUI DIN DEVA ÎN 1933

La conducera Muzeului din Deva, înființat în anul 1880 de către Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara, apoi a trecut în stăpânirea acestui comitat la 1886, se găsea director Iosif Mallász (1875-1933) în momentul unirii Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918.

Deşi acesta nu avea studii speciale şi era un funcționar în Administrația financiară locală, el deținea totuşi şi postul de director al muzeului de prin anul 1912, dar pe motivul că era un amator şi cunoscător de probleme muzeistice, iar după Unire fost preluat în această calitate.

După decesul lui Iosif Mallász, pentru ocuparea postului de director al Muzeului din Deva, cerându-se concurenților studii universitare de istorie şi arheologie, s-a publicat concurs de către Consiliul județului Hunedoara care avea căderea legală să facă acea numire.

În acel timp eram avocat la Deva din 1928, dar fiindcă stătusem anterior la Cluj ca student, apoi ca avocat stagiar, l-am cunoscut şi m-am împrietenit cu profesorul Constantin Daicoviciu, de la Institutul de Studii Clasice a Universității din Cluj, care cerceta des şi mult vestigiile daco-romane din județul Hunedoara. Astfel, la publicarea concursului amintit, l-am vizitat imediat pe Constantin Daicoviciu pentru a se îngriji ca un tânăr cu studii de specialitate să ceară numirea ca director la Muzeul din Deva.

Ca urmare, a depus cerere la Consiliul Județean Octavian Floca, absolvent al Facultății de Litere din Cluj-Napoca şi cu studii istorice la Şcoala Română din Roma. Dar s-a mai depus o cerere de către Valer Paveloni, preot unit din Băuțar, sat din Țara Hațegului, acum trecut în județul Caraş-Severin, care nu avea studii şi preocupări în această specialitate. Spre surprinderea opiniei publice, Consiliul Județean, pe considerente politice, a numit ca director al Muzeului din Deva pe Valer

Paveloni, deşi acesta nu avea nici un merit, decât că făcea politica Partidului Național Țărănesc care avea majoritatea în Consiliu.

Am scris atunci un articol în ziarul local prin care atacam Consiliul Județean pentru abuzul făcut cu acea numire şi pentru pierderea culturală a județului nostru, dacă ea ar rămâne valabilă.

Am întocmit apoi din proprie inițiativă un recurs în numele lui Octavian Floca, motivat în drept şi în fapt, către Curtea Administrativă din Timişoara, prin care ceream anularea hotărârii de numire a lui Valer Paveloni ca director la muzeu, ca fiind ilegală deoarece acesta nu posedă studiile cerute pentru acel post. Am trimis acest recurs dactilografiat, în trei exemplare, amicului Constantin Daicoviciu, rugându-l să-l dea lui Octavian Floca, care să-l semneze şi să-l trimită cu poşta, recomandat, la Curtea Administrativă din Timişoara, fiindcă rezultatul va fi cu siguranță anularea numirii lui Valer Paveloni şi numirea lui Octavian Floca în postul de director al Muzeului din Deva.

În adevăr, lucrurile aşa s-au întâmplat. Recursul a fost admis şi hotărârea de numire a lui Paveloni Valer a fost anulată, iar Consiliul Județean a trebuit să dea altă hotărâre prin care l-a numit pe Octavian Floca director al Muzeului din Deva.

Iată în ce a constat lupta pentru numirea unui director de muzeu la Deva în anul 1934. Sunt lucruri mărunte, dar interesante fiindcă ele caracterizează oamenii şi moravurile de atunci.

Deva, la 1 noiembrie 1978.

Predat Muzeului din Deva.

Predat tov. Pavel de la Muzeul Județean pentru revista *Sargetia*.

BOMBARDAMENT ENGLEZ
LA DEVA, TÎMPA ŞI SIMERIA ÎN 1944

Era în cel de al Doilea Război Mondial, când la 2 iunie 1944, pe la amiază, un puternic raid al aviației engleze de bombardiere grele şi-a făcut apariția pe cerul senin al Devei. La şuierul sirenelor care vesteau lugubrul pericol şi la zgomotul sinistru al bombardierelor care se apropiau, populația înfiorată căuta refugiu în slabele adăposturi existente atunci, sau prin grădini şi câmpuri, privind năucă fioroasa apariție a morții.

Spre norocul Devei, atacul aviației engleze nu era îndreptat asupra oraşului nostru, care de altfel nu prezenta nici un specific de interes militar spre a fi bombardat. Totuşi, acele bombardiere au lansat vreo 20 de bombe mai mici pe hotarul deluros al Devei, situat către satul Almaşul Sec, cam pe la marginea extremă a blocurilor din actualul cartier Dacia. Nu s-au produs pagube şi nici victime, deoarece locul unde au căzut bombele era păşune goală, pe care însă bombele au făcut gropi adânci, ale căror urme s-au văzut mulți ani.

Doar o trupă de ostaşi din Regimentul 4 Grăniceri localnic făcea instrucție prin apropiere şi s-au ales cu o spaimă zdravănă. Atacul masiv al acelui raid s-a produs în minutele următoare asupra centrelor feroviare Tîmpa şi Simeria. Au fost bombardate atunci şi distruse sau incendiate instalații şi materiale de cale ferată din aceste localități, fiind omorâte cu acea ocazie 19 persoane şi rănite 36.

Astfel, în Tîmpa au căzut ucise 10 persoane, din care trei erau bărbați, şase femei şi o fată de 16 ani, iar rănite au fost 26 de persoane şi anume şase bărbați, 16 femei şi patru copile sub 16 ani.

La Simeria, numărul morților a fost de nouă, din care cinci bărbați şi patru femei, iar al răniților de 20, compuşi din 13 bărbați, cinci femei şi două fetițe.

Majoritatea celor morţi sau răniţi, bărbaţi şi femei, erau lucrători la calea ferată, toţi fiind căsătoriţi, cu copii, cum se arată în tabelele nominale întocmite atunci de postul de jandarmi din Simeria şi Băcia.

1 ianuarie 1970.

* * *

ANEXE: 2 procese-verbale
Copie
Postul de jandarmi Simeria

TABEL NOMINAL –
cu victimele bombardamentului
din ziua de 2 iunie 1944, asupra Simeriei

Numele şi prenumele	*Vârsta*	*Domiciliul*	*Profesia*	*Starea civilă*	*Starea victimei*
1	2	3	4	5	6
Popa Nicolae	34	Sîntandrei	lucrător CFR	căsătorit - 1 copil	mort
Cărpinişan Ioan	38	Rapoltu Mare	- " -	căsătorit - 2 copii	- " -
Popa Livia	47	Simeria	- " -	căsătorită - 3 copii	- " -
Strînbu Vasile	17	Bîrcea Mică	- " -	necăsătorit	- " -
Cosescu Zanfira	42	Simeria	casnică	căsătorită - 2 copii	- " -
Grasu Dumitru jand. cfr.	26	Stolnici Argeş	militar concentrat	necăsătorit	- " -
Tâlvean Maria	63	Simeria	casnică	căsătorită - 3 copii	- " -
Moţoi Victoria	21	Simeria	casnică	căsătorită - 1 copil	- " -

1	2	3	4	5	6
Nicula Alexandru	32	Gothatea	tâmplar	căsătorit - 2 copii	mort
Ştefan Alexandru	23	Simeria	lucrător CFR	căsătorit - 2 copii	rănit
Albu Elena	20	Săuleşti	casnică	necăsătorită	- " -
Covaci Lina	66	Simeria	casnică	căsătorită - 3 copii	- " -
Morărescu Aurelia	16	Simeria	casnică	necăsătorită	- " -
Radu Marcu	48	Simeria	lucrător CFR	căsătorit - 4 copii	- " -
Muntean Aron	54	Sîntuhalm	- " -	căsătorit - 2 copii	- " -
Naghi Maria	20	- " -	- " -	căsătorită – fără copii	- " -
Ivonici Emil	34	Săuleşti	- " -	căsătorit - 1 copil	- " -
Brustur Andrei	47	Simeria	- " -	căsătorit - 1 copil	- " -
Ivan Sabin	42	Bampotoc	- " -	căsătorit - 3 copii	- " -
Crişan Florica	23	Simeria	casnică	căsătorită – fără copii	- " -
Crişan Marioara	5	Simeria	fără ocupație	-	- " -
Pădurean Ioan	38	Simeria	lucrător CFR	căsătorit - 2 copii	- " -
Crişan Gheorghe	30	- " -	- " -	căsătorit - 2 copii	- " -
Popa Nicolae	36	- " -	- " -	căsătorit - 1 copil	- " -

1	2	3	4	5	6
Makosinski Ştefan	44	- " -	- " -	căsătorit - 4 copii	rănit
Muntean Miron	39	Săuleşti	- " -	căsătorit - 1 copil	- " -
Cuculescu Valeriu	37	Simeria	- " -	căsătorit - 3 copii	- " -
Muntean Ioan	36	Sîntandrei	- " -	căsătorit - 2 copii	- " -
Văju Elena	49	Simeria	casnică	căsătorită - 5 copii	- " -

* * *

Copie
Postul de jandarmi Băcia

TABEL NOMINAL
- de morţii şi răniţii cu ocazia bombardamentului
din Tîmpa, efectuat de aviaţia engleză în 2 iunie 1944

Numele şi prenumele	*Vârsta*	*Starea civilă*	*Domiciliul victimei*	*Situaţia victimei*	*Obs.*
1	2	3	4	5	6
Costa Aron	72	văduv	Tîmpa	rănit	tratat acasă
Aurora Cuşbă	43	căsătorită - 1 copil	Bacău	- " -	tratat spital
Nuţa Cuşbă	12	necăsătorită	Bacău	- " -	- " -
Pădurean Fiuţa	55	văduvă	Tîmpa	- " -	tratat acasă
Muntean Raveca	52	căsătorită - fără copii	Tîmpa	- " -	- " -
Basa Gizela	31	căsătorită - 4 copii	Tîmpa	- " -	tratat spital

1	2	3	4	5	6
Basa Irina	8	necăsătorită	Tîmpa	- " -	tratat spital
Muntean Avram	48	căsătorit - 2 copii	Tîmpa	- " -	- " -
Ghiţu Voinela	16	necăsătorită	„ „	- " -	tratat acasă
Basa Crişca	45	căsătorit - 3 copii	Tîmpa	- " -	tratat spital
Crişan Teodora	56	căsătorită - 2 copii	Tîmpa	- " -	tratat spital
Cuşbă Maria	15	necăsătorită	P. Neamţ	- " -	tratat acasă
Vinderău Maria	56	căsătorită - 4 copii	Cernăuţi	- " -	- " -
Sîrbu Adolf	38	căsătorit - 1 copil	Tîmpa	- " -	- " -
Gherman Nicolae	52	căsătorit - 3 copii	Tîmpa	- " -	tratat spital
Boianţ Nicolae	74	căsătorit - fără copii	Tîmpa	- " -	tratat acasă
Boianţ Margareta	52	căsătorită - fără copii	Tîmpa	- " -	- " -
Oriţescu Hermina	61	căsătorit - fără copii	Tîmpa	- " -	- " -
Cristuc Domnica	36	căsătorită - 1 copil	Storojineţ	- " -	- " -
Nuţi Ana	21	căsătorită - fără copii	Bihor	- " -	- " -
Oros Maria	33	căsătorită - 1 copil	Tîmpa	- " -	- " -
Herţeg Pişta	48	căsătorit - 2 copii	Arad	- " -	- " -

1	2	3	4	5	6
Măgurean Iozefa	62	căsătorită - fără copii	Tîmpa	- " -	tratat acasă
Solea Silvia	40	căsătorită - 2 copii	Tîmpa	- " -	- " -
Munteanu Nisa	55	văduvă	Tîmpa	- " -	- " -
Pătruțescu Ana	65	văduvă	Tîmpa	- " -	tratat spital
Duma Ana	40	căsătorită - 2 copii	Tîmpa	mort	
Lădariu Jefa	46	căsătorit - 1 copil	Tîmpa	mort	
Oros Gavrilă	43	căsătorit - 1 copil	Tîmpa	- " -	
Pop Sigismund	45	căsătorit - 2 copii	Băcia	- " -	
Stroie Gheorghe	65	căsătorit - fără copii	Tîmpa	- " -	
Borş Maria	44	căsătorită - 4 copii	Roman	- " -	
Spineanu Maria	62	căsătorită - 1 copil	Tîmpa	- " -	
Gavrilescu Valeria	34	căsătorită - 1 copil	Roman	- " -	
Dîmbeanu Ana	73	căsătorită - 2 copii	Cernăuți	- " -	
Aurora Stanciu	15	necăsătorită	Tîmpa	- " -	

Pentru conformitate cu originalul din arhiva județului Hunedoara-Deva.

1 iunie 1944.

dr. Victor Şuiaga, avocat în Deva.

AMINTIRI DE LA MAREA UNIRE

Se împlinesc 62 de ani de la 1 decembrie 1918, ziua în care Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a hotărât unirea Transilvaniei cu România.

Puțini hunedoreni mai trăiesc din cei care au fost prezenți la mărețul eveniment istoric. Fiindcă sunt şi eu dintre aceştia, aş spune câteva amintiri şi fapte din acele vremuri.

Aveam 19 ani şi eram elev în clasa a VIII-a (azi a XII-a) la Liceul Român din Blaj, dar luat în armata austro-ungară, din şcoală, revoluția mă adusese de pe frontul italian, rănit. Abia sosit acasă, am intrat şi format Garda Națională Română din satul natal, Teiu. Am cutreierat atunci satele din Valea Lăpugiului, mobilizând în ea pentru formarea Consiliilor şi Gărzilor Naționale Române, spre a face grabnic pază şoselei şi căii ferate până la granița vecină a Banatului. Măsura era necesară deoarece Banatul era ocupat de armata franceză şi sârbă, jandarmeria ungară rămasă încă acolo făcea atacuri banditeşti, cum a fost cel din 6 noiembrie 1918 asupra satului Lăpugiu de Jos, când a împuşcat 10 țărani români fără nici o vină. Datorită pazei organizate, nu s-au mai întâmplat alte atacuri. Am adunat apoi semnăturile oamenilor pe hotărârile satelor Teiu, Lăsău şi Grind de unire cu România, documente ce se păstrează în Muzeul Unirii din Alba Iulia. Toți erau conştienți de vremurile prin care treceau şi ardeau de dorul unirii. Nu s-a găsit nici unul contra sau nehotărât, până şi copiii strigau unire.

Cu toată asprimea vremii şi pericolele călătoriei am plecat la Alba Iulia cu un grup de consăteni şi sub faldurile unui drapel românesc. Călătoria a fost superbă, plină de entuziasm şi mândrie ce cuprindea toate mulțimile, care se scurgeau ca valurile spre Alba Iulia. În marea mulțime de oameni adunați acolo, în pădurea de steaguri tricolore, am stat şi eu cuprins de cea mai puternică emoție, căci, îmbrăcat în uniforma militară austro-ungară, dar cu tricolorul românesc peste ea, am ratificat plebiscitar cu toată lumea, într-un delir de aplauze şi entuziasm de nedescris, istorica hotărâre de unire.

Participarea hunedorenilor la acest măreţ eveniment istoric a fost mare şi frumoasă. Un număr de 155 de delegaţi aleşi şi de drept au prezentat judeţul nostru şi ei formau 12,62% din totalul delegaţilor Transilvaniei, care toţi au votat unirea. La Alba Iulia au fost prezenţi 20.000 de hunedoreni, ţărani, muncitori, meseriaşi şi cărturari şi ei reprezentau o cincime din cei 100.000 de români adunaţi acolo, care toţi au ratificat plebiscitar, cu mândrie şi însufleţire istorica hotărâre. Am văzut între ei pe delegaţii minerilor din Valea Jiului cu un drapel roşu, dar şi pe minerii din Zarand, purtând la fel drapel roşu, care însă avea la vârf o panglică tricoloră românească.

De contribuţia hunedorenilor la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia mai ţine şi alegerea a doi secretari în biroul adunării: prof. dr. Silviu Dragomir din Gurasadului şi socialistul Iosif Ciser din Valea Jiului, precum şi, între oratori, a lui dr. Petru Groza din Deva, dr. Aurel Vlad de la Orăştie şi Iosif Ciser din Valea Jiului. De asemenea, au fost aleşi dintre hunedoreni 15 membri în Marele Sfat Naţional al Transilvaniei şi doi în Consiliul Dirigent.

Sortiţi de istorie ca aceşti delegaţi să rupă ultima verigă din lanţul suferinţelor şi luptelor românilor transilvăneni pentru libertatea naţională şi dreptatea socială, ei se înscriu fără îndoială în rândul luptătorilor istorici, care merită să fie cunoscuţi şi păstraţi în memoria tuturor generaţiilor. O descriere mai amplă, cu biografiile delegaţilor şi fotografiile a 103 dintre ei am făcut în lucrarea *Hunedorenii la Marea Unire*, 1978, p. 128, manuscris depus la Muzeul Unirii din Alba Iulia, Arhivele Statului, Deva ş.a. Conform acesteia, componenţa socială a delegaţilor hunedoreni a fost următoarea: 62 ţărani, 18 meseriaşi, 14 învăţători, 12 protopopi, 10 avocaţi, 9 preoţi, 8 casnice, 5 profesori, 5 mineri, 3 directori de bancă, 2 comercianţi, 2 medici, 2 funcţionari, 1 contabil, 1 proprietar şi una moaşă comunală.

Iată un mic crâmpei din contribuţia hunedorenilor la Marea Unire din 1918 şi amintirile mele despre acest eveniment.

Deva, 10.XI.1980.

Publicat parţial în ziarul *Drumul socialismului*, Deva, 30 noiembrie 1980.

AMINTIRI DE LA MAREA UNIRE (2)

Cred că sunt ultimul intelectual hunedorean băştinaş în viaţă care a luat parte la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, unde am ratificat plebiscitar, cu cei peste 120.000 de români adunaţi acolo, istorica hotărâre de Unire a Transilvaniei cu România.

Iată de ce acum, la a 65-a aniversare a Marii Uniri şi la cei 84 de ani ai vieţii mele, aş dori să spun câteva amintiri sumare despre cele văzute, auzite şi întâmplate în acele vremuri zbuciumate, dar măreţe.

De altfel, o descriere amplă şi documentată am făcut în lucrările mele următoare: *Hunedorenii la Marea Unire. 1 Decembrie 1918.* Deva, 1978, pag. 128, cu 106 fotografii ale delegaţilor şi *Consiliul Naţional Român din Deva, 1918-1919.* Deva, 1981, pag. 112 şi 42 fotocopii, lucrări rămase în manuscris, dactilografiate şi compactate, depuse la Muzeul Judeţean şi Arhivele Statului din Deva, Muzeul Unirii din Alba Iulia şi Biblioteca Academiei RSR, Bucureşti.

Aveam 19 ani în vremea unirii şi eram elev în clasa a VIII-a (azi a XII-a) la Liceul român din Blaj, dar fusesem luat în armata austro-ungară la 17 ani şi jumătate, iar mai târziu dus pe front, de unde numai armistiţiul şi revoluţia m-au adus în satul natal Teiu, comuna Lăpugiu din acest judeţ.

Am intrat imediat în Garda Naţională, ca elev sergent, apoi am făcut prin satele vecine propagandă pentru organizare şi am adunat semnăturile oamenilor şi hotărârile locale de unire, care se găsesc şi astăzi la Muzeul Unirii din Alba Iulia. Lucrul a fost uşor, deoarece toată suflarea românească dorea ruperea de Ungaria şi unirea cu România.

S-a organizat atunci o pază şi control la şosea şi la calea ferată ce trec pe aici, spre a nu se mai repeta incursiuni ale jandarmilor unguri din Banat, cum a fost cazul la 6 noiembrie 1918 din Lăpugiu, unde au fost împuşcaţi 10 ţărani, bărbaţi şi femei, fără nici o vină.

Incidente sângeroase s-au mai întâmplat la Zam şi Ilia, unde gardiştii unguri au tras în mulţime, rămânând morţi şi răniţi. Au fost alungaţi atunci jandarmii şi notarul din Lăpugiu, iar şeful gării Lăsău, actuala Lăpugiu, a

fugit de frică în Ungaria. Mulți țărani săraci au luat cereale şi vite din moşia de la Birtul Lăsăului.

Am făcut legătura cu Consiliul Național Român județean din Deva, condus de protopopul dr. Ioan Dobre, de unde primeam instrucțiuni şi manifeste sosite de la Consiliul Național Român Central din Arad. Atunci l-am cunoscut pe avocatul dr. Petru Groza care activa mult pe teren național în Deva şi împrejurimi.

La Deva, Consiliul Național Român şi Garda Națională s-au înființat în 7 noiembrie 1918 şi curând au pus stăpânire pe primărie, uzina electrică, poştă şi gară. Comandant militar al gării a fost numit locotenentul dr. Ulpiu Almăşescu care, arborând un drapel românesc pe stație, a putut să mențină liniştea într-o atmosferă încărcată, din cauza trecerii multor trenuri cu soldați germani în retragere şi a soldaților români aduşi acasă de revoluție. Incidente grave nu s-au produs la Deva, doar o ceată de soldați marinari, aduşi ca mercenari de la Budapesta, spre a păzi avutul moşierilor unguri, a început să facă beții şi furturi în oraş, încât la intervenția românilor ei au fost trimişi la Budapesta. Tot atunci a fost destituit şeful Poliției orașului Deva, iar comandamentul Jandarmeriei s-a dizolvat singur, fiindcă posturile de jandarmi din sate au fost alungate sau dezarmate de popor.

Bântuia atunci o teribilă boală, numită „gripa spaniolă", care făcuse multe victime şi de care ne apăram cu țuica şi usturoiul ce le purtam la noi şi le consumam mereu, deoarece medicamente nu se găseau.

Convocându-se Marea Adunare Națională la Alba Iulia pe 1 decembrie 1918, o zi de duminică, am plecat cu un grup de consăteni şi un drapel românesc la Alba Iulia. Călătoria a fost minunată şi înălțătoare. Toate trenurile şi toate [gările] erau pline cu lume însuflețită şi hotărâtă să meargă la Alba Iulia şi să facă unirea. În trenul nostru era şi o delegație a socialiştilor români care veneau de la Budapesta, iar gara Simeria era plină cu mineri din Valea Jiului care mergeau la Alba Iulia.

Atât de mari erau valurile mulțimii ce se îndrepta spre Alba Iulia cu trenuri sau pe şosele, încât chiar armata germană, care se retrăgea din România, a trebuit să se oprească pe loc câteva zile, iar comandantul ei suprem, generalul Makensen, a trebuit să treacă prin Deva noaptea, într-o maşină închisă, spre a nu fi văzut de nimeni.

La Alba Iulia, gara şi oraşul erau gătite de sărbătoare românească, iar o gardă națională puternic înarmată ținea ordinea şi păzea gara, oraşul şi Cetatea. De găzduire n-a putut fi vorba pentru aşa o mulțime de oameni, aşa încât am dormit într-o şură cu fân, dar n-a fost greu fiindcă eram tânăr şi oțelit de război.

Dimineaţa a încetat ninsoarea şi s-a făcut vreme mai frumoasă. A început lumea să se adune pe câmpul din dosul Cetăţii, locul unde fuseseră traşi pe roată Horia şi Cloşca, adunarea terminându-se abia către amiază. Era o uriaşă mulţime de români, cu o pădure de steaguri, cuprinsă de un entuziasm măreţ şi o hotărâre puternică de a face unirea. Era tot sufletul Ardealului robit şi umilit de o stăpânire vitregă, Ardealul urgisit care aici cerea cu tărie libertatea naţională şi dreptatea socială.

Participarea hunedorenilor la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia a fost mare şi impunătoare. Au venit aici ţărani, pădureni, ciobani şi muncitori de tot felul, apoi meşteşugari, negustori, târgoveţi şi orăşeni, funcţionari, preoţi, dascăli şi intelectuali, din tot cuprinsul judeţului nostru care avea atunci 410 sate, 15 târguri şi patru oraşe cu 320.428 locuitori, dintre care 81,94% erau români.

Cei mai mulţi au venit din ţinutul Orăştiei, din Câmpul Pâinii până în munţii cetăţilor Sarmizegetusa, fiindcă ei erau mai aproape. Toţi mândri şi voioşi, îmbrăcaţi în străvechiul şi frumosul lor port naţional, aducând cu ei echipe de căluşari şi lăutari.

Au venit mulţi din oraşul şi din vatra Devei, locul de unde răsculaţii lui Horia au dat ultimatumul scris stăpânirii ca nobili să nu mai fie, iar pământul să se dea ţăranilor, apoi de pe Valea Mureşului. Erau urmaşii vechilor puşcaşi ai Cetăţii şi ai curajoşilor plutaşi de pe Mureş şi Tisa, ai bravilor grăniceri de la Dobra şi ai haiducilor din Valea Lăpugiului.

Au coborât cete întregi de pădureni din Munţii Poiana Ruscă şi din Valea Cernei în portul lor străvechi cu glugă şi opinci cu gurgui. Toţi purtau bâte lungi, în care se propteau la vorbă. Au venit şi lucrători din minele şi uzina de fier a Hunedoarei. Erau urmaşii celor din rândul cărora s-a ridicat marele erou Ioan de Hunedoara şi ai vestiţilor plăieşi de mai târziu.

Mulţime mare de ţărani a plecat din Valea Streiului, râul sub care şi-a îngropat Decebal comorile, precum şi păcurari din Valea Luncanilor şi din Plaiul Merişorului. Au venit de aici muncitori şi funcţionari de la centrul feroviar Simeria şi de la uzina din Călan.

S-au strâns mulţi din Ţara Haţegului, din vatra capitalei Daciei romane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, de sub poalele Retezatului şi până la Bouţarele situate dincolo de Porţile de Fier, căci până acolo ţinea judeţul nostru atunci. Sunt figuri tipice ale strămoşilor daci şi romani cu porturi diferite, străvechi, variate şi interesante.

N-au lipsit nici cei din Valea Jiului, ciobani, mocani şi momârlani cu plete mari, unse şi purtând căciuli late şi pături subțiri contra ploii şi ninsorii. Au venit de aici şi mulți mineri cu drapel roşu şi lămpi minereşti aprinse în mâini.

Au sosit foarte mulți dintre moții de pe Valea Crişului Alb şi din Zarand, toți în porturi variate şi frumoase. Aduceau cu sine dorul fierbinte de libertate națională şi dreptate socială a strămoşilor, care aici la Mesteacăn şi Curechi au aprins focul revoluției lui Horia, Cloşca şi Crişan, precum şi al celor care pe aici au luptat în oastea lui Avram Iancu, nebiruitul crai al munților de la 1848 şi care prin Zarand a pribegit ultimii ani şi a murit la Baia de Criş, fiind înmormântat la Țebea, venerat de un neam întreg.

Au venit mulți mineri de la minele de aur din jurul Bradului şi Băiței, cu drapel roşu pe care atârna o panglică tricoloră şi cu lămpile aprinse.

Am schițat acest tablou impresionant al hunedorenilor la Alba Iulia în ziua unirii spre a fi cunoscut şi de generațiile actuale.

Adunarea celor 1.228 de delegați ai întregii Transilvanii, în care existau 150 (155?) delegați din Hunedoara s-a ținut în sala mare a Cazinoului ofițerilor din Cetate, unde s-a votat în unanimitate hotărârea de unire pe veci a Transilvaniei cu România, stabilind şi câteva principii de bază ale organizării noului stat român. Când s-a strigat din ferestre că s-a hotărât unirea, uriaşa mulțime de peste 100.000 de români a izbucnit într-un entuziasm de nedescris şi urale delirante, ratificând astfel plebiscitar istorica hotărâre de unire. Pe câmpul adunării s-au ridicat câteva tribune de la care oratorii au citit hotărârea de unire, între care au fost şi hunedorenii: dr. Aurel Vlad din Orăştie, dr. Petru Groza din Deva şi Iosif Ciser din Petroşani.

După cântece naționale, urale şi strigăte nesfârşite de Trăiască România Mare, sau unii spunând România dodoloață, adică rotundă, fiindcă în adevăr acum se rotunjiseră granițele țării, prin unirea tuturor provinciilor româneşti, lumea a început să se împrăştie şi să plece către casă. Aşa am plecat şi noi hunedorenii către casă. Călătoria ne-a arătat primul aspect românesc prin înlocuirea numelui unguresc al gărilor cu numele românesc, numai tabla cu numirea gării Deva a rămas neschimbată deoarece această străveche denumire n-a putut fi maghiarizată.

Curând după aceasta a început organizarea noii vieți de stat român în toată Transilvania. Astfel, la 14 decembrie 1918, a intrat armata română la Deva cu Regimentul 10 vânători. S-a făcut atunci o primite entuziastă ostaşilor români în Piață unde s-a jucat Hora Unirii de către toată lumea şi de atunci a rămas numirea locului de Piața Unirii.

Am fost la Deva în acea zi şi am jucat şi eu Hora Unirii în piaţa oraşului. În aceeaşi zi, soldaţii români au ocupat podul de cale ferată de la Brănişca, dar noaptea au fost atacaţi de gardişti unguri sosiţi cu un tren blindat de la Arad. Dimineaţa au plecat gardiştii români din Deva şi Orăştie în ajutor şi i-au respins pe unguri care apoi s-au retras şi armata română a înaintat până la Zam.

La 19 decembrie 1918 a intrat apoi armata română şi în oraşele Hunedoara, Haţeg şi Petroşani, fiind bine şi entuziast primită peste tot. Apoi, la 9 ianuarie 1919, s-a preluat întreaga administraţie din judeţ prin noul prefect dr. Toma Vasilca, avocat în Pui şi căpitan în corpul voluntarilor români din Rusia veniţi în România.

S-a format o lume nouă, plină de încredere în viitorul ţării şi dornică de o libertate şi dreptate socială pentru toţi.

De încheiere, doresc să spun că şi astăzi retrăiesc cu mare fericire zilele mari şi frământate ale Unirii Transilvaniei cu România, când s-a format statul unitar naţional, visul de veacuri al neamului românesc.

Deva, la 25 octombrie 1983.

S-a publicat parţial în *Drumul socialismului* din 11 noiembrie 1983 şi 1 decembrie 1983, precum şi în *Scînteia*, Bucureşti, 10 noiembrie 1983.

AMINTIRI DE-ALE UNIRII

14 Decembrie 1918 la Deva

Una din zilele de neuitat pentru populaţia deveană, după Unirea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, a fost ziua intrării armatei române în Deva şi a luptei cu ungurii la Brănişca.

Era 14 decembrie 1918, sâmbătă înainte de amiază, când a sosit în gara Deva trenul dinspre Simeria cu Regimentul de Vânători de sub comanda colonelului Oprescu. Peronul gării se umpluse de mulţime care ovaţiona, iar unii îmbrăţişau şi sărutau ofiţerii şi soldaţii români. Tot la gară, Garda Naţională Română din Deva sub comanda locotenentului Aurel Ianculovici împreună cu locotenentul Sever Chila, Aurel Sinca, dr. Ulpiu Almăşescu ş.a. au dat onoruri militare, apoi raportul că aici e pace şi linişte, urând bun venit.

Au pornit apoi coloanele de ostaşi pe actualele străzi Mihai Viteazul, Cuza Vodă şi Lenin ale căror trotuare erau pline de lume ce ovaţiona cu entuziasm, oprindu-se în Piaţa Principală, actuala Piaţa Unirii. Aici aştepta întregul Consiliu Naţional Român al Devei, împreună cu o mare mulţime ce umpluse toată piaţa, care la apariţia armatei române izbucniră cu toţii în urale de bucurie şi ovaţii entuziaste. S-a rostit un vibrant cuvânt de salut şi bun venit de către preşedintele dr. Ioan Dobre. Apoi au mai vorbit avocaţii dr. Iustin Pop şi dr. Petru Groza. A urmat Hora Unirii jucată şi cântată de populaţie şi armată şi de atunci locul s-a numit Piaţa Unirii, care a rămas până astăzi şi va fi de-a pururi.

S-a arborat imediat drapelul românesc la Primăria oraşului. S-a numit comandant al garnizoanei locotenentul Mihai Dumitrescu şi au început să circule patrule pe străzi. Totul a mers în linişte şi bucurie.

Al doilea eveniment al zilei a fost atacul ungurilor la Brănişca, eveniment care a născut zvonul că Ungaria începe război.

S-a întâmplat că armata română a trimis patrule de pază la podul de cale ferată de la Brănişca, patrule care însă au fost atacate toată noaptea de o gardă maghiară venită cu un tren blindat de la Arad. Dimineaţa s-au trimis întăriri de către armată, Garda Naţională Română din Deva şi cea din Orăştie, care după o mică bătălie au ocupat podul şi gara Brănişca, silind Garda Maghiară să se retragă, după ce s-au înregistrat morţi şi răniţi. Românii nu au avut pierderi.

În această luptă s-au comportat admirabil locotenenul M. Dumitrescu din Vânători, locotenentul A. Ianculovici, al cărui chipiu a fost găurit de un glonţ duşman, locotenentul S. Ghila şi A. Sinca, cât şi gardistul G. Borca, cărora Consiliul Naţional Român din Deva le-a adus mulţumiri protocolare, iar comandamentul general teritorial Sibiu le-a exprimat recunoştinţă.

După aceasta, armata română a înaintat până la Zam şi Holdea.

Curând, în 19 decembrie 1918, armata română ocupă oraşele Hunedoara, Haţeg şi Petroşani fără incidente, pretutindeni fiind aşteptaţi şi bine primiţi românii, ajungând astfel sub scutul armatei române întreg judeţul Hunedoara.

Deva, 6 decembrie 1980.

REVOLUȚIA LUI HORIA
ÎN TRADIȚII HUNEDORENE

În preajma împlinirii a 200 de ani de la revoluția lui Horia, Cloşca şi Crişan, gândul mă poartă la tot ce am auzit şi văzut despre aceasta în lunga mea viață de aproape 85 de ani.

Despre revoluția lui Horia s-au scris multe lucrări temeinice şi valoroase care au arătat cauzele, mersul şi zdrobirea acesteia, dar prea puțin sunt cunoscute tradițiile rămase între cărturari şi țărani despre ea.

De aceea, încerc să arăt pe scurt tradițiile aflate şi cunoscute de mine în ținuturile hunedorene, de la Valea Mureşului, de la Deva până la Zam, şi în Zarandul hunedorean, locuri unde m-am născut, am copilărit, mi-am trăit viața.

Despre revoluția lui Horia şi întâmplările din satul meu natal, Teiu, comuna Lăpugiu, județul Hunedoara, am auzit prima dată în copilărie de la părinții mei, Ioan Şuiaga (1864-1934) şi Minerva Şuiaga născută Olariu (1880-1967) care îi adunau ca la grădiniță pe cei 7 copii, al optulea fiind mort imediat după naştere, povestindu-ne despre suferințele şi faptele mărețe ale neamului românesc, între care şi despre revoluția lui Horia, apoi ne cântau şi ne învățau cântece naționale.

Atunci am auzit şi învățat cântecele lui Horia, din care redau câteva versuri:

Colo-n munții Țebei,
Unde Horia odată
Îşi aduna oastea
Sub falnic gorun,

sau altul:

Cât a fost Horia-mpărat,
domnii nu s-au desculțat
Nici în pat nu s-au culcat,

Horia bea, se-nveseleşte
Domnii fug fără de veste,
Cât a fost Horia-mpărat
domnii nu s-au descălţat
Nici în pat nu s-au culcat,
Ci de fugă s-au gătat…

În satul meu natal am auzit pe unii ţărani cântând aceste cântece la veselie. Am mai auzit ţărani bătrâni, consăteni, povestind amintiri rămase din moşi-strămoşi despre întâmplări locale de pe timpul revoluţiei lui Horia.

Se povesteşte că ţăranii din Teiu, Lăsău şi alte sate vecine, cu primarii în frunte, au luat cu puterea cereale de la gospodăria moşiei satului ce exista aici, aflată la locul numit Birtul Lăsăului, moşie şi birt pe care le-am cunoscut în copilărie deoarece ele au existat până după unirea din 1918, când moşia a fost împărţită la ţărani. Se mai povestea din bătrâni că pe timpul revoluţiei lui Horia s-a întărit paza graniţei bănăţene la Coşeviţa, spre a nu trece răsculaţii ardeleni în Banat, iar poştalioanele ce treceau pe şoseaua de aici au fost însoţite de gărzi înarmate.

De asemenea, o tradiţie veche despre revoluţia lui Horia a rămas în satul Tisa, comuna Burjuc, din acest judeţ. Am fost de multe ori în acest sat la bunicul meu după mamă, preotul Sofronie Olariu (1844-1922) şi la bunica mea după mamă, Marta Olariu n[ăscută] Brezovan (1848-1916), unde bunicul mi-a povestit de multe ori despre tradiţia din sat auzită de el încă din tinereţe de la mulţi bătrâni.

Astfel, spunea tradiţia că şi din acest sat au fost ţărani care au luat cu puterea cereale de la Birtul Lăsăului de pe moşia satului, în timpul revoluţiei lui Horia, apoi că la Tisa s-a ascuns cel de-al doilea Horia, cel care voia să pornească o nouă revoluţie. Este vorba de acel Ilie, zis Fârţală din Săcărâmb, pe care stăpânirea l-a urmărit şi l-a prins în satul Tisa.

Dar cea mai puternică dovadă de simpatie pe faţă pentru revoluţia lui Horia în acest sat este pictarea unei scene din această revoluţie în biserica de lemn datând din anul 1794 şi care există până astăzi, scenă pe care eu am văzut-o de mai multe ori. Despre această pictură, care reprezintă o scenă cu zdrobirea pe roată a lui Horia şi Cloşca, bunicul spunea că s-a făcut curând după construirea bisericii şi că toţi sătenii, în frunte cu preotul lor, au dorit ca această pictură să fie făcută.

În anii 1906-1919 am făcut şcoala primară română la Dobra, un târg apropiat şi vechi centru meşteşugăresc şi negustoresc, unde tradiţia revoluţiei lui Horia se păstra cu mândrie. Astfel, şi aici am auzit cântecele

lui Horia pe care le învăţa învăţătorul Toma Roşu care conducea corul elevilor şi al meseriaşilor din localitate. Am cunoscut atunci Zarandul hunedorean, fiindcă am învăţat la gimnaziul din Brad, unde am absolvit clasa a patra, azi a opta, în 1915 şi unde am văzut şi constatat cum se păstrau cu dragoste şi sfinţenie tradiţiile revoluţiei lui Horia precum şi a lui Avram Iancu.

Despre revoluţia lui Horia ştiau toţi ţăranii, minerii, meşteşugarii şi cărturarii Zarandului hunedorean, iar profesorii gimnaziului din Brad cultivau cu mare dragoste aceste tradiţii în inimile elevilor, prin toate cântecele lui Horia şi prin excursii la locurile acelei revoluţii. Astfel de excursii prin apropiere le-am făcut la Gorunul lui Horia la Ţebea, la Mesteacăn şi Curechi, vatra de unde Crişan a pornit revoluţia, apoi la Crişcior, Valea Brad şi Ribiţa, vetre de pârjol revoluţionar, la Vaca, satul în care s-a născut aprigul Crişan şi care azi îi poartă numele.

Exista în biblioteca gimnaziului român din Brad lucrarea lui Nicolae Densuşianu *Răscoala lui Horia în Ardeal şi Ţara ungurească*, Bucureşti, 1884, pe care o citeau elevii, aşa cum am citit-o şi eu când eram în clasa a patra.

Pentru a ilustra care era tradiţia Zarandului hunedorean şi sufletul Zarandului, voi arăta o singură întâmplare. La 1 septembrie 1914 începeam clasa a patra a gimnaziului din Brad, dar după câteva zile intră în clasă profesorul diriginte dr. Traian Suciu (1880-1921) îmbrăcat în uniformă de ofiţer al armatei austro-ungare. Venea să-şi ia rămas bun fiindcă pleca la război. Ne-a vorbit frumos şi cald, îndemnându-ne să învăţăm bine şi să devenim oameni de omenie, slujind totdeauna interesele neamului. A continuat apoi emoţionat: „Nu ştiu dacă mă voi mai întoarce acasă din război, dar simt din adâncul sufletului că acest război va aduce mari transformări în lume. Vor trebui să se prăbuşească împărăţii nedrepte şi tirane şi va trebui să răsară soarele libertăţii pentru toate popoarele subjugate. Voi să nu uitaţi niciodată că sunteţi fiii unui popor ce zace în robie multiseculară, care trebuie să-şi câştige libertatea naţională şi să se unească cu fraţii de peste Carpaţi”. Sfârşind, a lăcrimat profesorul şi a plâns întreaga clasă. A fost o scenă de puternică emoţie şi de neuitat. Aşa se făcea educaţia naţională la Gimnaziul Român din Brad sub stăpânirea ungară. Acesta era sufletul Zarandului hunedorean şi al întregii Transilvanii.

Tradiţie puternică despre revoluţia lui Horia s-a păstrat şi la Deva, între ţărani şi cărturari bătrâni de aici, până la al Doilea Război Mondial. S-au păstrat povestiri despre locul unde răsculaţii lui Horia au dat două atacuri asupra Devei, despre locul de după Cetate unde au fost decapitaţi şi îngropaţi

răsculații prinşi, cât şi despre ultimatumul scris dat nobilimii de către răsculați, ca nobili să nu mai fie, iar pământul să fie dat țăranilor, ultimatum care a fost dat la „Tabula Continua", adică la conducerea nobililor comitatului Hunedoara care îşi avea sediul în Castelul Bethlen, actualul Muzeu Județean din Deva. Tradiția locală a păstrat toate aceste amintiri.

Ca dovadă a sentimentelor românilor deveni față de tradițiile revoluției lui Horia este faptul că pe la sfârşitul secolului XIX s-a ridicat la Deva, la Viile Noi, în colțul drept de la intrarea actualei străzi D. Cantemir şi Horia, o cruce de piatră de către familia numită Ardelean Nicodim şi soția Maria. Acest mic monument există şi astăzi şi despre el tradiția locală auzită de mine încă din al treilea deceniu din actualul secol spunea că s-a ridicat în memoria răsculaților decapitați şi îngropați în apropiere, dar o inscripție de acest fel nu se putea face în vremurile stăpânirii austro-ungare.

Mi-au povestit despre acest fapt mulți intelectuali şi țărani bătrâni din Deva, cum au fost Dionisie Ardelean (1867-1938), urmaşul familiei amintite; Lucreția Costa Nicoară (1859-1933), o distinsă personalitate şi scriitoare; Eugen Trestian (1895-1974); dr. Virgil Olariu (1879-1948), fost prim preşedinte al Tribunalului local ş.a., precum şi câțiva bătrâni localnici ale căror nume nu le mai ştiu.

De altfel, la Deva, în vechea arhivă a Comitatului Hunedoara s-au aflat multe documente în legătură cu revoluția lui Horia, pe care le-a cercetat Nicolae Densuşianu (1846-1911) când a scris lucrarea *Răscoala lui Horia în Ardeal şi Țara Ungurească* (Bucureşti, 1884) şi care a confirmat toate tradițiile locale.

Au existat, desigur, şi alte tradiții despre revoluția lui Horia şi în alte localități ale județului Hunedoara, eu însă am trecut aici numai pe cele cunoscute personal în localitățile în care am trăit.

Deva, la 1 august 1984.

FRANCISC HOSSU – LONGIN

(1847 – 1 935)

Una dintre figurile marcante ale vieţii publice din judeţul Hunedoara, un adevărat fruntaş din întregul Ardeal, care peste o jumătate de veac a activat cu pasiune şi pricepere în lupta de eliberare naţională şi socială a românilor ardeleni, a fost Francisc Hossu-Longin, avocat în Deva.

S-a născut la 2 octombrie 1847 în comuna Zam, judeţul Hunedoara, deşi părinţii săi nu erau originari de pe aceste plaiuri. Tatăl său, Mihai Lupu Hossu (1812-1858), aparţine unei vechi familii româneşti din nordul Transilvaniei, adică din fostul District al Chioarului şi era un om cu studii juridice, ocupând diferite slujbe publice între care, la 1839, pe aceea de jude la Tribunalul Chioar. În anul 1842, însă, acesta renunţă la slujbele de stat şi se mută ca administrator al moşiilor din Zam şi Ilia ale baronului Nopcea Vasile. În noua situaţie, s-a căsătorit în Deva cu Luiza, fiica vitregă a avocatului Francisc Török şi a Caterinei Pandac, învăţătoare, familie din care se nasc cinci copii.

Datorită faptului că baronul Nopcea Vasile (1794-1884) a fost 15 ani comite suprem al Comitatului Hunedoara, a participat ca român la adunarea din 3/15 mai 1848 de la Blaj, unde a depus şi el jurământul cunoscut şi a fost ales alături de Andrei Şaguna în delegaţia românilor care a dus la Viena hotărârea acelei adunări, dând chiar bani pentru cheltuielile de drum ale delegaţilor săraci. Ungurii au incendiat şi distrus castelul şi moşia acestuia din Zam, iar administratorul Hossu a fost jefuit, alungat şi dat în judecată pe motiv că ar fi luat şi el parte la revoluţia românilor. Silit de aceste împrejurări şi ruinat materialiceşte, el se duce la Deva cu familia, unde o duce greu, dar în vara anului 1849 este prins şi judecat, condamnat la moarte de un tribunal marţial din acest oraş, scăpând de la executare numai graţie grabnicelor evenimente care au pus capăt revoluţiei.

În Deva învaţă micul copil Francisc Hossu, începând din anul 1854, la şcoala primară catolică a călugărilor franciscani din cartierul zis „Greci”,

apoi la reformaţi la Orăştie, unde se mutaseră părinţii săi pe un timp, dar la 11 ani rămâne orfan de tată, iar la 16 ani şi de mamă. Face totuşi şcoala secundară cel mai mult timp la Beiuş, apoi puţin la Alba Iulia şi la Cluj, iar clasa a 8-a la Colegiul reformat din Orăştie, fiind ajutat de unele rude ale tatălui său.

Cu toate situaţiile familiale grele şi în ciuda lipsurilor materiale, el se formează încă de tânăr ca un om corect, muncitor şi plin de caracter, cu frumoase sentimente de iubire faţă de poporul român robit şi asuprit, cât şi ca un aprig luptător pentru libertatea neamului său. Vom arăta câteva însuşiri din tinereţe, care explică pe omul de mai târziu. Astfel, când la Beiuş profesorul de istorie Sălăjan le vorbea despre luptele dintre daci şi romani pe plaiurile hunedorene, elevul Francisc Hossu se ridică şi spune că atunci Decebal lăsase să fie spânzurat beliducele roman Longinus şi bine a făcut. Auzind aceasta profesorul l-a lăudat zicând: „aşa erau strămoşii noştri, aşa să fiţi şi voi, şi aşa şi tu, Longine!”. De atunci i-a rămas numele de Francisc Hossu-Longin. Când apoi, prin 1866, fiind la Cluj la Gimnaziul piariştilor, şi se reconstituie acolo Societatea Junimea Studioasă Română, el este ales în comitet şi bibliotecar, apoi depune jurământul ca membru în Societatea Secretă a Tineretului Român din Cluj care avea drept scop iubirea de neam şi moarte trădătorilor, precum şi parola, cuvântul „sătean”.

Datorită aceloraşi însuşiri, ca elev la Orăştie întemeiază Societatea de Lectură Română cu protopopul Nicolae Popovici ca preşedinte şi el ca vicepreşedinte. De semnalat mai este un fapt care a lăsat o puternică influenţă asupra lui ca tânăr. În vara anului 1866 ia parte întâia dată la o adunare generală a Societăţii Culturale Astra, ţinută la Alba Iulia, unde prezenţa fruntaşilor şi cărturarilor neamului, precum şi mulţimea de popor adunat îl impresionează puternic.

Lipsit de o situaţie materială, el studiază totuşi dreptul la Universitatea din Budapesta, muncind în diferite locuri pentru a se putea întreţine. Astfel, a lucrat ca traducător şi meditator la o firmă comercială, ca diurnist la o judecătorie, ca funcţionar la administraţia revistei *Familia* a lui Iosif Vulcan şi din aceste salarii trăia modest, dar îşi făcea studiile juridice.

Ca student, a depus o activitate apreciată în Societatea Studenţească „Petru Maior” unde a fost ales bibliotecar. Avea încă de pe atunci o activitate literară scriind articole beletristice, poezii populare, glume şi satire la revistele *Familia, Gura satului*, precum şi făcând traduceri la ziare.

După terminarea studiilor juridice a intrat practicant la Tribunalul din Deva în 1872, dar curând a plecat la Arad şi în anii 1873-1875 a lucrat în cancelaria avocatului N. Stănescu şi ca viceredactor la ziarul umoristic *Gura*

satului. În iulie 1876 se reîntoarce la Deva şi continuă practica la avocatul Alexiu Olariu (1844-1894), un distins jurist din localitate.

Dă apoi examenul de avocat în 1877 la Budapesta şi se stabileşte definitiv ca avocat la Deva. Se căsătoreşte la 12 octombrie 1882 cu Elena, fiica lui Gheorghe Pop de Băseşti (1835-1919), mare proprietar şi deputat în Comitatul Sălajului, devenit preşedinte al Partidului Naţional Român în anii 1903-1918. Soţie devotată şi femeie distinsă, Elena Hossu-Longin avea calităţi intelectuale şi naţionale superioare multor bărbaţi, care toate au fost puse în slujba neamului românesc alături de activitatea soţului ei.

Din prodigioasa şi multilaterala activitate a lui Francisc Hossu-Longin spicuim doar câteva aspecte care vor ilustra suficient marea personalitate şi care îl aşează pe bună dreptate între fruntaşii românilor ardeleni din ultimii 50 de ani dinaintea Unirii Transilvaniei cu România.

În calitatea lui de avocat la Deva, el devine apărătorul demn şi curajos al românilor persecutaţi şi judecaţi pentru sentimentele lor naţionale. Totodată, el scrie şi colaborează la multe ziare şi reviste, apărând interesele românismului şi înfierând şovinismul maghiar. Pentru aceste activităţi el însuşi a fost urmărit, persecutat, tras prin judecăţi şi condamnat la amenzi şi închisoare de multe ori.

Se cunoaşte, astfel, activitatea sa ca apărător de frunte în marele proces al românilor ardeleni, procesul Memorandumului, judecat la Cluj în 1894, unde apără cu demnitate şi dârzenie pe dr. Ioan Raţiu, preşedintele de atunci al Partidului Naţional Român, iar după condamnarea şi încarcerarea fruntaşilor români, el face o vizită acestora la închisoarea din Vác. Participă în procese pentru portul tricolorului românesc, cum a fost cazul învăţătorilor din Dobra: Toma Neamţu şi Iacob Gherman, judecaţi de Tribunalul din Deva în 1895 pentru că, ducând copiii la o serbare câmpenească, au plecat cu drapelul tricolor în frunte. De asemenea, în procesul pentru „Cununa lui Iancu" judecat la Baia de Criş şi la Deva contra studenţilor Ion Scurtu, Gh. Novacovici şi Coriolan Ster, pentru că aceştia, la 31 decembrie 1899, au depus o cunună pe mormântul lui Avram Iancu în Ţebea, cu inscripţia „Lui Avram Iancu, Tinerimea Română, Dormi în pace, Noi veghem" şi au ţinut cuvântări poporului cu această ocazie.

Este de remarcat că în drumul studenţilor de la Cluj la Ţebea, aceştia au bătut noaptea la poarta casei lui Francisc Hossu-Longin din Deva, arătându-i frumoasa cunună şi cerându-i sfaturi. Fapta celor trei studenţi era prilejuită de obrăznicia unui procuror din Alba Iulia care l-a numit pe Avram Iancu „conducător de bandiţi şi ucigaşi". La auzul acestei ofense naţionale, studenţimea română din Cluj răspunde prin depunerea unei coroane pe

mormântul lui Avram Iancu. Dar foarte curând cununa a fost ridicată de autoritățile maghiare, iar delegații studenților au fost dați în judecată și condamnați la câte trei luni de închisoare. Datorită demnității și curajului apărătorului Francisc Hossu-Longin, acest proces a fost transformat într-o puternică agitație și manifestație românească. Astfel, la reîntoarcerea de la procesul din Baia de Criș, avocatul Francisc Hossu împreună cu un public numeros a făcut un pelerinaj la mormântul lui Avram Iancu din Țebea, unde s-a rostit o rugăciune pentru Craiul Munților. Plecați apoi la Brad, au fost primiți la fel, cu puternice manifestații românești. Procesul s-a judecat pe urmă în apel la Tribunalul din Deva într-o nouă atmosferă de însuflețire românească, organizată de apărarea lui Francisc Hossu-Longin.

Un prilej şi mai puternic de însuflețire românească a produs Francisc Hossu-Longin când a cerut și a obținut de la Tribunalul din Deva „Cununa lui Iancu" care apoi a fost așezată într-o cutie sub capac de sticlă în biserica din Țebea, unde s-a păstrat permanent. La serbarea ocazionată de așezarea din nou a cununii la Țebea, a rostit o înflăcărată cuvântare în care a spus: „Dormi în pace, că tinerimea română veghează de aici înainte".

Pentru activitatea sa politică și publicistică i s-au făcut mai multe procese personale. Astfel, la 1874 a fost condamnat de Tribunalul Arad la 6 luni închisoare și 300 florini amendă, într-un proces de presă, deoarece în *Gura satului* a criticat, satirizat și calomniat cartea *Historia valahilor* scrisă de Francisc Kóos, directorul școlii pedagogice din Sighetul Marmației, pedeapsă pe care a și executat-o la închisoarea din Vác.

A colaborat la *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, activitate publicistică de pe urma căreia a suferit mai multe condamnări, între care o lună de închisoare la Tribunalul din Alba Iulia, un an la Tribunalul din Târgu-Mureș etc.

Ca vicepreședinte, în anii de după 1879, al Societății Române de Lectură din Deva, care exista aici din 1868, apoi ca președinte al Despărțământului Astra din Deva în anii 1898-1901, împreună cu Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoara, înființată în 1886, condusă mulți ani de soția sa, Francisc Hossu-Longin a fost un zelos propagator al culturii românești și un aprig luptător pe teren național în acest județ.

Om de o aleasă cultură generală și juridică, având puternice sentimente românești, el a purtat o vastă corespondență și a ținut strânse legături cu cele mai multe personalități române ale timpului, atât din Transilvania, cât și din România, participând activ la toate lucrările și adunările Astrei, precum și la toate manifestările cultural-naționale ardelene.

E suficient să amintim în această privinţă că avea relaţii amicale cu Gheorghe Bariţiu (1812-1893), cu Nicolae Densuşianu (1846-1911), cu Nicolae Iorga (1871-1940) ş.a., care toţi au cercetat Deva şi judeţul, fiind bine primiţi şi găzduiţi în casa lui şi cărora le-a dat ajutor în procurarea de informaţii şi studierea de documente utilizate în lucrările acestora.

În legătură cu acestea, se cade să menţionăm că el, împreună cu istoricul Nicolae Densuşianu, a cercetat şi identificat pe teren locul din Deva unde au fost decapitaţi şi îngropaţi zeci de ţărani în revoluţia lui Horia din 1784-1785.

Consemnăm, de asemenea, faptul că datorită lui a fost scos la iveală manuscrisul preotului Nistor Socaciu din Biscaria (Simeria) intitulat „Epistolă a necazurilor şi istoria timpurilor trecute". Această interesantă lucrare în versuri despre revoluţia din 1848 în părţile Devei, scrisă cu litere chirilice, a trimis-o Francisc Hossu-Longin în 1885 lui Gh. Bariţiu, prin care apoi a ajuns o copie transcrisă cu litere latine la Academia Română din Bucureşti.

Datorită rolului şi activităţii sale în viaţa publică, la Conferinţa naţională din Sibiu din 1881, unde s-a unificat Partidul Naţional din Banat cu cel din Ardeal, Francisc Hossu-Longin a fost unul din cei patru notari ai conferinţei, iar mai târziu a fost ales membru în comitetul partidului.

Pe linie politică, el a organizat şi dezvoltat o vastă activitate în Deva şi în judeţul Hunedoara. Astfel, în 1883 ţine la Deva mari manifestaţii populare contra legii şcolare a lui Treffort, apoi înfiinţează la Deva în acelaşi an un club electoral pentru apărarea intereselor şi drepturilor poporului român, în cadrul căruia a dezvoltat o vie propagandă şi instruire în rândurile alegătorilor români, club care îl alege în 1884 delegat la Conferinţa din Sibiu a Partidului Naţional Român.

Pe lângă toate acestea, el a depus o bogată activitate şi pe teren social şi de binefacere. Astfel, la 1877, strânge ajutoare pentru soldaţii români din Războiul de Independenţă, la 1880 ajută sinistraţii inundaţiilor din Transilvania, la 1889 trimite ajutor pentru monumentul lui Eminescu de la Bucureşti, iar la 1896 adună ajutoare pentru copiii săraci şi multe altele.

În tot timpul stăpânirii maghiare, a avut o atitudine românească, cinstită şi demnă. În acele vremuri a făcut mai multe călătorii la Bucureşti, luând totdeauna contact cu cercurile politice şi culturale din ţara liberă.

În mişcarea şi lupta naţională din Transilvania, a avut o activitate frumoasă şi bogată, iar căminul său familial din Deva a fost o vatră sfântă a iubirii de neam şi a luptei pentru libertatea naţională.

În toamna anului 1918, când despotica şi putreda împărăție austro-ungară se prăbuşea din temelii, Francisc Hossu-Longin, împreună cu dr. Petru Groza, dr. Iustin Pop, dr. Aurel Vlad şi alții înființează la 7 noiembrie 1918 în Deva Consiliul Național Român al județului Hunedoara, apoi organizează şi mobilizează populația județului pentru ținerea Marii Adunări Naționale din Alba Iulia la 1 decembrie 1918, adunare la care participă cu toții alături de mult popor din aceste părți.

Ca o răsplată binemeritată, a fost ales în adunarea populară din 27 noiembrie 1918 şi trimis la Adunarea Națională din 1 Decembrie la Alba Iulia, ca delegat al cercului electoral Deva, împreună cu dr. Petru Groza şi alții, apoi a fost ales membru în Sfatul Național al Transilvaniei şi senator în Parlamentul din Bucureşti în două legislaturi.

Trăise astfel zilele de înfăptuire a idealului suprem de unire a tuturor românilor, pentru care luptase o jumătate de veac şi n-au fost vremuri mai frumoase pentru el decât istorica zi de 1 Decembrie 1918.

Mai târziu, în anul 1920, s-a mutat din Deva la ferma soției sale din Băseşti, județul Sălaj, unde datorită vârstei activează mai puțin şi unde a decedat la 12 februarie 1935.

Activitatea sa multiplă şi demnă, jertfele sale mari şi curajul său mândru dar dârz, de care a dat dovadă o viață întreagă luptând pentru libertatea națională şi socială a românilor ardeleni, fac ca Francisc Hossu-Longin să se numere printre fruntaşii ardeleni din generația Unirii.

Aceasta este descrierea sumară a vieții lui Francisc Hossu-Longin din Deva, dar despre ea s-ar putea scrie o carte întreagă.

Într-adevăr, un material bogat despre biografie, amintirile şi activitatea acestuia a fost depus în 1929 la Biblioteca Centrală a Universității din Cluj, formând „Colecția Francisc Hossu-Longin", compusă din câteva carnete şi dosare, manuscrise, precum şi multe volume de corespondență importantă.

Credem că ar fi bine dacă un bun cercetător ar prelucra sub toate aspectele acest valoros material, descriind amplu şi documentat toată viața şi activitatea lui Francisc Hossu-Longin şi reconstituind în acelaşi timp o frescă a vieții românilor ardeleni în regimul dualismului austro-ungar.

Deva, la 18 noiembrie 1974 .

LUCREȚIA COSTA OLARIU – NICOARĂ

(1859 – 1933)

O femeie cultă, distinsă şi bună româncă, ce a trăit la Deva în ultimele două decenii din secolul XIX şi în primele trei din secolul XX, a fost Lucreția Costa Olariu-Nicoară.

Născută în Pecica Română, județul Arad, ca fiică a învățătorului Nicolae Costa, care ulterior devine preot în Arad, ea a făcut şcoala şi s-a educat în acest mare oraş şi centru românesc. Nu ştim ce anume şcoli a urmat, dar în mare măsură cultura ei a fost a unei autodidacte fiindcă, având o inteligență vie şi o memorie perfectă, dar mai ales o voință şi dorință puternice, ea a reuşit să se instruiască prin învățarea multor limbi, prin lectură, călătorii şi chiar prin publicistică.

Căsătorită cu avocatul Alexoi Olariu (1844-1894) din Deva, un bun intelectual care scria în revista *Familia* pe la 1867, ea s-a mutat în acest oraş unde rămâne toată viața şi nu-şi părăseşte preocupările culturale. După o scurtă văduvie cauzată de moartea soțului, se recăsătoreşte cu August Nicoară (1858-1924), candidat de avocat din acelaşi oraş, dar care se dedică preocupărilor financiare ca director de bancă[64].

Despre Lucreția Costa Olariu-Nicoară pot spune cu certitudine, fiindcă am cunoscut-o bine în ultimele trei decenii ale vieții sale, că a fost o femeie cu adevărat superioară şi cultă, deoarece vorbea franceza, engleza, germana şi maghiara, având şi cunoştințe de latină, elină şi ebraică. A călătorit la Paris în 1883, apoi prin Italia, Germania şi Austria. Avea multe cunoştințe de literatură, filozofie, istorie, muzică şi pictură, posedând şi o frumoasă bibliotecă. A fost cântăreață de concerte în tinerețe, întrerupând această îndeletnicire din cauza unui accident la coarda vocală[65]. A fost şi o bună pictoriță care a expus la Sibiu prin 1882 un tablou autoportret[66], iar prin

[64] Informații personale de la Lucreția Costa Nicoară.

[65] Radu Cozmin, *Prin Ardeal*, Bucureşti, 1919, pp. 250-252.

[66] Ziarul *Hunyadvármegye*, Deva, 1881-1882.

1880 a dăruit bisericii ortodoxe din Deva două icoane mari, păstrate până azi, despre care se spune că ea le-ar fi pictat[67].

A colaborat la diverse ziare şi reviste române şi străine, purtând corespondenţă literară cu multe femei distinse ale vremii sale din ţară şi străinătate, cum au fost Constanţa Hodoş (1860-1934), Constanţa de Dunca Schiau (1843-?) – [prima femeie ziarist din România – *n.red*]., Lucreţia Suciu (1859-1900), poeta din Bihor de la care au fost multe scrisori depuse de mine la Arhivele Statului Deva.

A luat parte în 1886 la întemeierea Reuniunii Femeilor Române din Comitatul Hunedoara, cu scopul dezvoltării industriei casnice ţărăneşti şi ajutorarea fetelor sau a văduvelor sărace, fiind aleasă vicepreşedintă în primul comitet al acesteia[68]. Era membră şi în alte societăţi culturale locale, cărora le-a dat un preţios concurs.

A fost o bună şi însufleţită româncă sub stăpânirea maghiară şi a îndrăznit să prezinte starea grea a românilor până la cele mai înalte foruri. Astfel, când la 1887 a găzduit pe arhiducele Franz Ferdinand (1863-1914) în casa ei din actuala stradă Lenin nr. 21, venit cu ocazia unor manevre militare prin judeţul Hunedoara, ea i-a descris oaspetelui starea ţăranilor şi i-a prezentat produse de industrie casnică ţărănească, arhiducele, impresionat de cele auzite şi văzute, a comandat şase perdele mari cu modele româneşti pentru castelul său.

O frumoasă scrisoare de mulţumire a arhiducelui trimisă la primirea perdelelor doamnei Lucreţia Costa Olariu laudă hărnicia şi priceperea ţărăncilor române[69].

Dorind cu ardoare unitatea culturală a românilor, ea a găzduit întotdeauna artişti români aflaţi în turnee prin Ardeal sau oameni de ştiinţă veniţi la Deva din Bucureşti. Aşa a fost, de pildă, grupul Tocilescu în 1902 ş.a.[70]

A luat parte la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 împreună cu soţul August Nicoară care, fiind delegat oficial al cercului electoral Deva, a votat unirea Transilvaniei cu România[71], iar ea, alături de cei peste 100.000 de români adunaţi acolo, a ratificat plebiscitar istorica hotărâre.

După Unire, a colaborat la ziare locale şi reviste din ţară, fiind totodată o foarte bună conferenţiară. A fost aleasă membră a Societăţii Scriitoarelor

[67] Dr. V. Şuiaga, *Istoria bisericii ortodoxe Deva*, 1972, manuscris, pp. 73-74.
[68] *Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoara*, 1886-1911, Orăştie, 1912, pp. 3-9.
[69] Arhivele Statului Deva, *Fond Şuiaga.*
[70] *Hunyadvármegye történelmi és régészeti társaság évkönyve, XVI,* Deva, 19ö2, p. 59.
[71] *Marea Unire*, Bucureşti, 1943.

Române precum ş prezidentă de onoare a Ligii Tinerimii - Secţia Cluj, „pentru meritele câştigate la unirea culturală şi politică a tuturor românilor[72].

Despre etatea acesteia, la moarte, cunoscutele ei vorbeau că ar fi mai bătrână cu vreo 10 ani şi că certificatul de naştere a fost dat de complezenţă. Dacă acestea sunt adevărate, atunci se poate ca articolele publicate în revista *Familia* din Oradea nr. 22 şi 36/1871 de Lucreţia Costa să fie ale persoanei pe care o descriem acum.

A decedat la Deva la 25 decembrie 1933 şi a fost înmormântată în cimitirul vechi ortodox din strada Călugăreni, pe calea către turn, în partea dreaptă, unde i se poate vedea monumentul funerar cu inscripţie.

Deva, 1 iulie 1980

[72] *Înainte,* Deva, 31 XII 1933 şi *Curentul*, Bucureşti, 1934, ianuarie.

CĂTRE
MUZEUL JUDEȚEAN DEVA

Tovarăşe Director,

Fiindcă trăiesc de 50 de ani în Deva, oraş pe care l-am îndrăgit întotdeauna, este explicabil că am năzuit să-i cunosc trecutul istoric şi să doresc o valorificare multiplă a lui.

Iată de ce doresc să arăt că unele din aspectele interesante ale trecutului Devei sunt şi mormintele eroilor, cât şi locurile unde au căzut eroi ştiuți sau neştiuți, cu morminte cunoscute sau necunoscute, ce se găsesc în vatra oraşului nostru, dar care n-au fost cercetate şi valorificate spre a putea fi mai bine cunoscute de către generațiile actuale şi de cele viitoare. Cum însă toți aceştia s-au jertfit pentru libertatea națională şi dreptate socială, pentru apărarea patriei şi zdrobirea fascismului, este natural ca mormintele lor şi locurile unde au căzut eroic să fie cinstite şi păstrate cu venerație.

La aceste morminte de eroi şi pe aceste locuri istorice din Deva, tinerele generații pot şi trebuie să-şi îndrepte paşii şi să se închine cu venerație, să le cunoască bine însemnătatea istorică, întărindu-şi astfel sentimentul iubirii de patrie şi al dragostei de neam.

Din astfel de considerente şi cu scopul de a pune la îndemâna marelui public o carte care să conțină un material bogat, cuprinzând descrierea şi fotografiile mormintelor eroilor şi a locurilor fără morminte, dar unde au căzut eroic luptători bravi, cred că este bine să vă propun editarea unei lucrări intitulate *Albumul eroilor din Deva.*

Cuprinsul acesteia ar putea fi următorul:

Prefață

I. Eroi ai revoluției lui Horia

O scurtă prezentare a evenimentelor din 6 şi 7 noiembrie 1784, cu atacul asupra Devei, descrierea şi fotografierea locului unde s-au dat luptele, unde au căzut mulți țărani, apoi locul unde au fost măcelăriți prin decapitare şi fără judecată 116 țărani români, precum şi arătarea numelor celor cunoscuți. Locul unde s-au dat luptele a fost câmpul de la poalele dealului Finicuri,

peste care s-a făcut la 1868 calea ferată şi în partea de sus s-au construit în deceniile din urmă multe case de locuit, iar locul unde au fost decapitaţi şi aruncaţi în şanţ peste care s-a aruncat pământ în formă de muşuroaie este panta dealului Finicuri din cartierul Viile Noi.

Pentru o identificare mai bună arătăm că locul decapitării şi al gropii comune a eroilor din revoluţia lui Horia, căzuţi la atacul Devei, face parte din terenul înscris în cartea funciară Deva nr. 1309, top. Nr. 1718/13, în suprafaţă totală de 22.000 mp, care în anul 1928 forma proprietatea unuia cu numele Schenker, iar în 1946 a fost expropriat şi parcelat ca locuri de case. Pe acest loc, la săparea fundaţiilor unor case, s-au găsit oase şi cranii provenind de la cei măcelăriţi acolo în 1784.

Nici un monument funerar sau de altă natură nu s-a ridicat aici şi nici un semn sau inscripţie nu arată evenimentul petrecut pe acest loc, cu toate că ar fi fost şi sunt necesare asemenea eternizări.

Ceva mai departe de locul istoric, la marginea drumului naţional, pe colţ cu strada Dimitrie Cantemir, stă şi azi o cruce de piatră cu o inscripţie ce arată că a fost ridicată de Nicodim Ardeleanu şi soţia Maria, familie ce a trăit în Deva la mijlocul secolului XIX. Despre această cruce s-a păstrat o veche tradiţie populară locală conform căreia ar fi fost ridicată în memoria celor ucişi la Deva în 1784.

Informaţii mai detaliate despre loc se pot lua de la Circu Nicolae din Deva, strada Horia nr. 142, telefon 13717, pe care îl cunosc bine şi care mi-a promis că ne va indica şi prezenta persoanele care au găsit oase şi cranii la săparea fundaţiilor unor case, cu arătarea locului unde au fost găsite.

Bibliografie:

Nicolae Densuşianu, *Revoluţia lui Horia în Transilvania la 1784-1785*, Bucureşti, 1884, pp. 185, 191, 202.

Ioan Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934, pp. 95-102.

Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viaţa mea*, Cluj-Napoca, 1975, pp. 236-238; 242-247.

Victor Şuiaga, *Cartierul Viile Noi*, în *Drumul socialismului*, Deva, 16 martie 1969.

II. Eroi ai revoluției de la 1848-1849

O prezentare a evenimentului întâmplat în noaptea de 8 februarie 1849, când o ceată răzleață de țărani români răsculați a atacat Deva dinspre dealurile cu vii, deasupra actualei străzi S. Bărnuțiu, dar lipsită de plan şi conducere precum şi slab înarmată, au fost respinşi şi ucişi vreo 150 de țărani de către soldați unguri bine înarmați, care cu o zi înainte intraseră în Deva în număr foarte mare.

Evenimentul a rămas mai puțin cunoscut, dar totuşi el a existat şi merită să fie reliefat prin descrierea şi fotografierea terenului sau poate chiar printr-o placă aşezată acolo.

Bibliografie:

Téglás Gábor, *Hunyadvármegyei kaland*, Kolozsvár, 1902, p. 118.
Dénes Károly, *Hunyadvármegyei almanach*, Deva, 1909, pp. 68-69, 95.

III. Eroii din Primul Război Mondial

O descriere a cimitirului eroilor din strada Călugăreni ca aşezare, mărime, aspect istoric, precum şi a monumentelor funerare din el. Se va arăta numărul celor îngropați aici şi se va da lista acestora prin reproducerea integrală a tuturor inscripțiilor de pe monumentele funerare.

Se vor da câteva fotografii ale cimitirului.

Mormântul comun din cimitirul catolic.

În cimitirul catolic din strada M. Eminescu, pe calea din stânga de la intrare, se află un mormânt comun în care au fost îngropați 67 de militari români, unguri şi germani, morți probabil în spitalele din Deva în Primul Război Mondial, 1914-1918.

Pe acest mormânt se află o placă mare de piatră, cu inscripția „Aici odihnesc” în limbile maghiară, română şi germană, precum şi numele cu gradul celor 45 de militari plus mențiunea celor 22 de luptători necunoscuți. Nu se arată nici o dată pe acest mormânt comun, dar după cunoştința locală, el este din Primul Război Mondial.

Iată textul original al inscripției funerare:

Itt nyugszanak

Aici odihnesc	Hier ruhen
sold. Iosef Adelman	pion. Richard Ladlesff
honv. Laslo Albert	honv. István Lajos
sold. Franz Alexa	sold. Lajos Lovász
honv. Mihaly Bacsa	sold. Iosef Launer
wachtm. István Balkny	honv. Geza Maier
wachtm. Lajos Berecki	sold. Iohann Mitemaier
sold. Denes Ferencz	sold. Ferencz Moldovan
sold. Sandor Hadnagy	sold. Eduard Merhaic
sold. St. Franz Holzhuber	kan. Leo Mroska
sold. Karoly Imre	honv. Ianc Rokus
sold. Iosef Lascenski	sold. Kelemen Sebestyén
sold. Iosef Kasinsczi	honv. Andras Taborosi
honv. Ferencz Kiraly	sold. Peter Trandafir
sold. Iohann Korber	honv. Mihaly Varga
wachtm. Rudolf Koticsza	solst. Fransz Vorudo
sold. Iosef Kristics	Gyorgy Farbinder
Iosef Glaiger	Ianos Farcas
Ludvig Jurecka	Laszlo Potski
Karl Mikes	Ianos Szilagyi
Friedr. Nelech	Peter Trombitas
Antal Petruş	Toma Zabaya
Iohan Sepcinscki	22 unbekanter krieger
inf. Valentin Nicolaus	

IV. Eroii din al Doilea Război Mondial 1939-1945

O descriere a cimitirului eroilor români şi sovietici din strada Călugăreni, deosebit pentru fiecare, ca aşezare, mărime, aspect, data înfiinţării, precum şi a monumentelor funerare existente în ele.

Se va arăta numărul celor îngropaţi în fiecare cimitir şi se va da lista acestora, prin reproducerea integrală a tuturor inscripţiilor de pe mormintele funerare.

V-am prezentat această situaţie şi propunere în speranţa că le veţi aprecia pozitiv şi că muzeul va putea edita Albumul eroilor din Deva.

Cu toată stima,

dr. Victor Şuiaga, pensionar.

Deva, strada Lenin nr. 21

* * *

Deva, la 25 noiembrie 1977

CĂTRE
MUZEUL JUDEȚULUI HUNEDOARA-DEVA

Ca un fiu băştinaş al judeţului Hunedoara, care de 50 de ani locuiesc în Deva, oraş pe care l-am iubit întotdeauna şi al cărui trecut mi-a păcut să-l cercetez şi îl cunosc în mare parte, vă rog să-mi permiteți a vă spune unele probleme în legătură cu trecutul Devei.

Există în acest oraş câteva case şi construcții vechi care ar merita să fie eternizate prin fotografiere şi păstrate în colecția muzeului, deoarece în unele au locuit personalități ce au avut un rol important în viața politică şi culturală a românilor, iar în altele s-au petrecut fapte istorice însemnate, cât şi pentru că multe vor dispărea cu timpul şi imaginea lor nu va mai putea fi reconstituită.

Iată aceste obiective, cu puține explicații, în jurul lor:

Strada Lenin, nr. 18

Este casa în care a locuit Francisc Hossu-Longin (1874-1935), avocat, şi soția Elena, fiica lui Gheorghe Pop de Băseşti, devenit preşedintele Partidului Național Român în anii 1903-1919. În casa lui Fr. Hossu-Longin, un fruntaş cunoscut care jumătate de veac a activat cu pasiune, pricepere şi demnitate în luptele pentru libertatea națională şi socială a românilor ardeleni, au fost întruniți şi găzduiți mulți bărbați valoroşi ai vieții politice şi culturale, ca Nicolae Iorga, Nicolae Densuşianu, Gh. Pop de Băseşti ş.a. În această casă şi-a scris el multe din amintirile şi corespondența sa care se află depusă la Biblioteca Universității din Cluj-Napoca.

În 1948, casa fiind naționalizată, după unele transformări la fațadă şi interior, aici a fost instalat Spitalul Dermatologic, până astăzi.

Strada Lenin, nr. 19

Este o casă veche, nemodificată, în care a locuit mulți ani Ana Petcu, născută Sandor (1844-1916). Soția avocatului dr. Lazăr Petcu (1835-1895) din Deva, două personalități cu rol însemnat şi

cunoscut în viaţa publică românească. Azi aici trăiesc nepoatele acestora: Blanca Eianu, Zina Zăulea şi Eva Cerei, care păstrează fotografiile soţilor Petcu.

Strada Lenin, nr. 21

Casă în care a locuit valorosul avocat Alexiu Olariu (1844-1894) şi soţia Lucreţia Costa Olariu (1859-1933), o distinsă intelectuală a timpului, care vorbea mai multe limbi şi făcuse călătorii în Italia, Franţa şi Austria prin secolul XIX. În această casă a fost găzduit principele moştenitor austro-ungar Franz Ferdinand (1863-1914) în toamna anului 1887, cu ocazia unor manevre militare ţinute pe aici. Cu acea ocazie, s-a căutat prilejul de a-i prezenta arhiducelui vitregia şi asuprirea în care era ţinut poporul român din Transilvania, deoarece acesta era privit cu oarecare iluzii de către unii români pentru presupusele idei de liberalizare politică. Prilejul a fost găsit cu ocazia amintitei găzduiri, iar rolul de ambasadoare pe această linie cu înaltul oaspe l-a îndeplinit cu măiestrie şi demnitate Lucreţia Olariu. Atunci s-a oferit arhiducelui de către Lucreţia Olariu, în numele Reuniunii Femeilor Române din Comitatul Hunedoara, a cărei vicepreşedintă era, şase perdele ţesute de ţărance hunedorene, cu motive româneşti, perdele care au împodobit apoi ferestrele palatului principial din Viena şi pentru care Lucreţia Olariu a primit o scrisoare de mulţumire de la arhiduce, care în original este depusă la Arhivele Statului Deva (Fond Şuiaga).

Prin 1932, vechea construcţie a fost transformată în forma actuală.

Strada Avram Iancu, nr. 17

Aici este casa în care a funcţionat Şcoala română greco-ortodoxă a Devei în anii 1865-1919 şi în care s-au ţinut multe şedinţe sau adunări ale românilor, cum a fost adunarea din 30 octombrie 1886 când s-a constituit aici Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoara, asociaţie care a avut un însemnat rol şi merit în cultivarea portului naţional şi emanciparea femeilor. În localul acestei şcoli, începând cu anul 1878, şi-a avut sediul Reuniunea Învăţătorilor Români din judeţul Hunedoara, apoi aici se ţineau cursuri de perfecţionare şi conferinţe cu învăţătorii din judeţ, iar în grădina şcolii s-au făcut instruiri şi demonstraţii practice de grădinărie, pomărit şi vie.

Biserica ortodoxă română din strada Avram Iancu nr. 8

Această biserică zidită în anii 1861-1873 apoi restaurată în 1927-1930 a dobândit un oarecare caracter istoric prin unele fapte ce au avut loc în ea. Astfel, în 1877 s-au făcut aici slujbe pentru ostaşii români căzuți în războiul independenței, precum şi colecte pentru ajutorul armatei române. Apoi, după moartea lui Aurel Vlaicu, românii din Deva, adânc îndurerați, au participat aici la o slujbă religioasă făcută în 21 septembrie 1913 pentru memoria eroului dispărut, în timp ce pe turn a stat arborat câteva zile drapelul negru. Tot atunci s-a inițiat în biserica aceasta o colectă pentru ridicarea unui monument lui Aurel Vlaicu la Deva, ideal ce nu s-a putut realiza atunci şi nici mai târziu.

Contemporană cu măreţele evenimente ale Unirii Transilvaniei cu România la 1918, în această clădire au avut loc câteva istorice fapte locale. Într-adevăr, aici s-a ținut la 7 noiembrie 1918 adunarea populară care a înființat şi ales Consiliul Național Român, ca organ politic adminstrativ, având preşedinte pe protopopul dr. Ioan Dobre şi între membri pe dr. Petru Groza, Fr. Hossu-Longin ş.a. Această adunare a înființat atunci şi a ales garda națională română, formațiune de pază şi ordine. De asemenea, în această biserică s-a ținut la 27 noiembrie 1918 adunarea Cercului Electoral Deva, în care au fost aleşi delegații la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia: Fr. Hossu-Longin, dr. Petru Groza ş.a. În ziua de 1 decembrie 1918, românii deveni adunați aici se declară cu toții pentru unire. De menționat mai este că la 14 decembrie 1918, această biserică a primit cu cinste şi bucurie intrarea armatei române în Deva prin Regimentul 10 Vânători, iar în ziua următoare, fiind duminică, s-au prezentat întâia dată în biserică ofițeri şi ostaşi români cu drapelul unității.

Fotografia bisericii anterior restaurată există.

Turnul din vechiul cimitir, strada Călugăreni

Acest turn s-a zidit în 1727, cum arată inscripția pusă pe el atunci şi rămasă până în 1972 când, făcându-se o reparație generală, piatra cu inscripția, în parte deteriorată, a fost luată fără să mai fie repusă la loc. Nu ştim ce s-a făcut cu ea, dar astăzi lumea locală şi turiştii nu găsesc nici o lămurire despre acest turn care este demult declarat monument istoric.

Textul inscripției cu litere chirilice este reprodus în broşura „Cetatea Devei” de O. Floca – V. Şuiaga, Deva, 1941. De remarcat este că lângă turn a existat Biserica veche a Devei zidită în 1640-1645 şi

demolată la 1865, care prin rolul avut, prin evenimentele trăite şi prin înzestrările sale a avut o valoare istorică.

Casa de administraţie a Liceului pedagogic

Această veche clădire numită în secolele trecute *Parva Curia* a rămas cu valoare istorică pentru că în curtea ei s-a ţinut în martie 1848 adunarea populară revoluţionară care a pornit să alunge faimosul comite suprem al judeţului, Nopcsa László, dar acesta a demisionat.

Casa restaurant Bachus, Piaţa Unirii

Această clădire construită la 1847, cu parter peste care s-a ridicat un etaj la 1894 a fost sediul permanent al Casinei Naţionale din Deva, înfiinţată la 1842, instituţie cu caracter cultural şi social ce a funcţionat pînă în 1948. În ea a existat o bibliotecă de câteva mii de volume, s-au dat reprezentaţii teatrale încă prin secolul XIX şi s-au ţinut conferinţe în secolul XX.

Casa Hotel Bulevard, strada dr. Petru Groza

Străvechi han, restaurant ultima oară la 1920, apoi hotel şi restaurant, în el au poposit multe personalităţi ale timpului. Astfel, se ştie despre împăratul austriac Iosif al II-lea la 1773 şi 1783, generalul Bem şi poetul Alexandru Petöfi, la 1848, Avram Iancu la 1852, Alexandru Ioan Cuza şi Elena Doamna, la 1866 ş.a.

În timpurile mai noi, localul a avut şi o însemnătate politică deoarece la 1 februarie 1935 aici a fost ales primul comitet al Frontului Plugarilor condus de dr. Petru Groza, iar după instaurarea regimului democrat-popular aici şi-a avut sediu Comitetul Regional P.C.R. Hunedoara vreme de vreo 15 ani.

Casa dr. Augustin Almăşan, strada Aurel Vlaicu nr. 9

Este casa în care P.C.R., pe timpul ilegalităţii, şi-a ţinut şedinţele, după cum arată placa fixată pe ea. (după 1990, placa a fost înlăturată – *n. red.*)

Vila dr. Petru Groza

Este casa în care a locuit eminentul om politic şi în care s-au plămădit multe din gândurile şi faptele sale, precum şi casa în care au intrat mulţi oameni politici şi de cultură contemporani lui Petru Groza.

Biserica romano-catolică şi Mănăstirea Franciscanilor, strada Progresul

> Prima a fost construită pe la 1724, apoi radical reparată la 1762-1764, iar a doua s-a început la 1712 în formă mai mică, pe care s-a ridicat un etaj la 1728 şi s-au făcut alte lucrări importante la 1760. Amândouă au fost construite pe seama coloniştilor bulgari aduşi la Deva în 1712, colonişti care formaseră atunci aici un cartier separat şi privilegiat ce purta numirea oficială de „Oraşul bulgar", dar căruia poporul i-a zis „Oraşul grecilor" dar mai ales, pe scurt, „Greci", deoarece noii colonişti se ocupau mult cu negustoria, care pe atunci era socotită ocupaţia grecilor.

De asemenea, cred că ar fi bine să se fotografieze şi câteva case vechi de prin mijlocul secolului XIX, unele având pe ele scris chiar anul construcţiei. Sunt case tipice acelui timp, a căror imagine numai prin păstrarea fotografică poate permite comparaţia cu cele din prima prima jumătate a secolului XX şi cu cele moderne actuale.

Astfel sunt:

Casa din strada Cuza Vodă, nr. 40, ce are scris pe frontispiciu anul construcţiei, 1847;

Casa veche din strada Cuza Vodă, nr. 11 care şi ea avea în trecut scris anul 1846;

Casa din strada Eminescu, colţ cu strada Călugăreni, care la fel are scris pe frontul dinspre Călugăreni, cred, anul 1854, casă care prin secolul XIX a servit ca azil de bătrâni, apoi spital.

S-ar mai putea fotografia câte o casă veche şi slabă, tip secolul XIX, dintre care se mai găsesc pe străzile Ion Creangă, M. Viteazul, Em. Gojdu, Enescu ş.a. sau o casă, două, tip colonist ciangăi construite între anii 1888 şi 1892, când au fost colonizaţi aceştia la Deva pe strada 23 August şi în vecinătate, fiindcă toate vor dispărea prin sistematizare.

Astfel de colecţii de fotografii vor da posibilitatea generaţiilor tinere de azi şi celor viitoare să cunoască evoluţia edilitară, economică şi socială a Devei.

dr. Victor Şuiaga, avocat pensionar

Deva, 23 mai 1977

CĂTRE
CONSILIUL POPULAR AL MUNICIPIULUI DEVA.
OBSERVAȚII ASUPRA DEZVOLTĂRII MUNICIPIULUI ŞI A SCHIȚEI DE SISTEMATIZARE

Cercetând expoziția schiței de sistematizare a municipiului Deva, desigur rămâi impresionat de munca şi ideile cuprinse în acest plan menit să creeze o mare dezvoltare în perspectivă a acestei străvechi şi pitoreşti localități.

Dacă schița conține unele părți pozitive, cum ar fi crearea unui centru de învățământ superior, a unei stațiuni balneare, a unor clădiri pentru activități social-economice, a multor blocuri de locuințe în cartierul Dacia şi în zona deluroasă, apoi construirea unui drum din Viile Noi după dealul Cetății şi de-a lungul dealurilor ce înconjoară oraşul, drum care ar deschide o vedere panoramică de splendidă frumusețe localității, precum şi deschiderea zonei de dezvoltare pe lunca Mureşului, cu poduri peste acest râu şi cu un dig pe lungimea respectivă, trebuie să spunem totuşi că ea are şi multe părți negative.

Cea mai negativă parte a schiței este că ea reclamă multe şi mari demolări de case bune şi sănătoase, precum şi suprimarea unor străzi actuale, încât putem spune că după acest plan, va dispărea cea mai mare parte din vechiul oraş, fapt care constituie o contrazicere esențială cu liniile directoare de sistematizare anunțate de proiectanți şi în care se prevede: „organizarea zonelor funcționale într-un perimetru ordonat prin integrarea armonioasă a noilor ansambluri în structura existentă a oraşului. Or, în atare situație, nu vedem cum se respectă această linie directoare, iar dacă este necesar să construim întregi cartiere şi să deschidem străzi noi, ce poate fi mai judicios şi mai puțin costisitor decât să se facă pe terenuri libere în mod natural, nu devenite libere prin demolări masive.

Pe de altă parte însă, consecinţa acestei schiţe şi realizarea ei ar aduce multe neajunsuri şi pagube unei mari părţi dintre locuitorii Devei care îşi văd astfel demolate casele lor familiale.

De asemenea, o parte negativă a schiţei este că nu s-a ţinut seama de trecutul istoric şi de specificul local al Devei, deşi aceste elemente sunt necesare a fi cunoscute şi luate în considerare la sistematizarea unui oraş, aşa după cum arată însuşi citatul cuvântării tov. Nicolae Ceauşescu, reprodus chiar în pliantul expoziţiei.

Vechimea acestui oraş, cunoscut încă din epoca daco-romană, şi vatra sa specifică, cu structura şi topografia ei rămasă din secolul XIII, păstrată până astăzi, merită pe bună dreptate şi oricum am privi sitematizarea, să fie respectate şi păstrate.

Această străveche vatră, aşezată ca un cvartal între străzile Aurel Vlaicu şi Călugăreni, precum şi între Cuza Vodă şi Simion Bărnuţiu, are un trecut şi caracter istoric, chiar dacă în ea se găsesc clădiri mai vechi şi mici, fiindcă ele toate sunt construcţii specifice oraşelor mai vechi şi are destule străzi bune.

Dacă şi această vatră se distruge prin sistematizare, chiar şi numai în parte, ce mai rămâne din specificul Devei, cu un trecut bimilenar, şi ce fel de încadrare a noului în specificul local poate fi aceasta?

Reamintind acest trecut vom arăta doar că prin această vatră şi pe drumurile ei au trecut şi staţionat oşti ale dacilor şi legiunile romane, au stat unii voievozi ardeleni, au trecut Ioan Corvin de Hunedoara cu armatele sale, Mihai Viteazul cu suita sa, au dat asaltul revoluţionarii lui Horia, Cloşca şi Crişan sau cetele tribunului Solomon, precum şi faptul că pe aici a trecut şi poposit Avram Iancu, Alexandru Ioan Cuza precum şi multe alte personalităţi istorice mai apropiate vremurilor noastre, tot atâtea vestigii ale unui trecut care au dreptul să fie păstrate.

De ce, dar, trebuie deschisă o nouă stradă din grădina bisericii ortodoxe de pe strada Avram Iancu, până în faţa celor trei blocuri turn din strada 23 August, care va necesita multe demolări pe traseul ei şi pe o parte a Străzii Lenin, spărgând astfel stăvechea vatră, când pentru deservirea circulaţiei pe această direcţie există şi alte străzi şi se pot găsi alte soluţii.

În afară de drumul naţionl nr. 7 care va trebui făcut prin oraş, o nouă stradă pornind tot din strada Avram Iancu, respectiv din piaţeta fostei autogări, prin grădinile Străzii Cuza Vodă şi continuând în parte pe traseul fostului canal Cerna, va putea face legătura cu strada 23 August, totuşi, poate chiar la cele trei blocuri turn, ceea ce ar forma un bulevard nou pe altă zonă, care astfel va avea mai mult de câştigat în dezvoltare şi circulaţie,

deoarece cel proiectat în schiță se găseşte prea aproape de actualul Bulevard dr. Petru Groza.

În această variantă, străvechea vatră a Devei se păstrează.

O parte negativă a acestei schițe de sistematizare este şi faptul că în ea nu se prevăd unele obiective care într-un oraş preliminat cu peste 100.000 de locuitori sunt totuşi utile şi necesare. Astfel, ar fi o mare şi modernă baie publică, cu aburi şi bazine, un teatru mare şi frumos, monumente şi statui, un parc zoologic, un mare cimitir public, un muzeu sătesc în aer liber şi altele precum şi că nu se prevede amenajarea terenului unde se află enorma cantitate de steril depozitat de către Exploatarea Minieră Deva, care s-a dovedit la inundații că este un pericol şi dă un aspect foarte urât peisajului local, cu atât mai mult cu cât este necesară şi sistematizarea spațiului dintre calea ferată şi Mureş, în această porțiune până la Mintia.

De asemenea, odată cu lucrările de îndiguire ar fi necesară şi regularizarea cursului Mureşului, cu multele lui curbe în dreptul Devei.

Deva, la 7 aprilie 1972.
dr. Victor Şuiaga

MICĂ AUTOBIOGRAFIE
Dr. VICTOR I. ŞUIAGA

Sunt născut la 25 octombrie 1899 în satul Teiu, comuna Lăpugiu, județul Hunedoara, ca fiu al preotului ortodox Ioan Şuiaga (1864-1934), şi al mamei, Minerva Şuiaga născută Olariu (1880-1967) care au avut opt copii, unul murind mic de tot, iar şapte au fost crescuți cu multe greutăți dar toți au făcut şcoli secundare dintre care doi şi universitare.

Şcoala elementară am urmat-o în târguşorul apropiat Dobra, gimnaziul român la Beiuş şi Brad, iar liceul român la Blaj unde am luat bacalaureatul în 1918/19 cu „Promoția Unirii".

Luat în armata austro-ungară încă din liceu în primăvara lui 1917, am servit în regimentul 64 Infanterie Orăştie aflat cu garnizoana la Viena şi am fost dus pe frontul italian, fiind rănit la 22 septembrie 1918.

Revoluția din toamna lui 1918 m-a adus acasă cu gradul de sergent şi am luat parte la formarea Gărzii Naționale Române din Teiu organizând şi făcând paza liniei ferate şi a şoselei ce trece pe aici, împreună cu satele din Valea Lăpugiului până în granița Banatului care este vecină, deoarece acesta era ocupat de armata sârbă şi franceză, iar jandarmeria maghiară rămasă încă acolo făcuse o incursiune la 6 noiembrie 1918 împuşcând zece țărani în satul Lăpugiu.

În Revoluție, am ajutat la organizarea Consiliului Național Român din Teiu, am făcut propagandă şi am participat la adunarea electorală a cercului Dobra din 24 noiembrie 1918 când au fost aleşi delegații pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia şi am strâns semnăturile consătenilor pe hotărârea obştei din 28 noiembrie 1918 de a se uni cu România, documente ce se păstrează şi azi la Muzeul Unirii din Alba Iulia.

Am participat împreună cu alți consăteni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, unde împreună cu cei 100.000 români adunați acolo am ratificat plebiscitar hotărârea de unire a Transilvaniei cu România într-un delir de aplauze şi entuziasm de nedescris.

În prezența regelui şi a reginei, a corpului diplomatic şi a multor delegații universitare din țară şi străinătate, s-a ratificat plebiscitar hotărârea de unire.

De asemenea, de la serbările dezvelirii statuii Lupoaica, dăruită Clujului de „Maica Roma cea bătrână" în 1921, de la începerea construcției Catedralei Ortodoxe din Cluj în 7 octombrie 1923 ş. a. păstrez amintiri de participant.

Atras de un mediu cultural superior, am cunoscut şi avut legături cu mulți oameni de cultură ai vieții clujene din acele vremuri. Atunci l-am cunoscut pe Octavian Goga (1881-1938) vizitându-l de mai multe ori la Ciucea, apoi pe marele prozator Mihail Sadoveanu (1880-1961), pe care l-am însoțit într-un turneu electoral prin județul Bihor în 1927, când a fost ales senator.

În 1928 m-am stabilit la Deva, unde am exercitat profesiunea de avocat, în mod demn şi onest, până în 1948 când s-au desființat Barourile avocaților şi s-au înființat Colegiile de avocați, situație în urma căreia nu am mai putut profesa avocatura.

Pe timpul avocaturii am dezvoltat şi o bogată activitate extraprofesională şi anume:

Activitate publicistică:

- redactor al ziarului *Voința* din Deva în 1930-1931.
- director al ziarului *Astra Hunedoreană* din Deva în anii 1943-1946.

Publicații:

În colaborare cu dr. Octavian Floca:

- *Ghidul județului Hunedoara*, Deva, 1936, pag. 442 şi 112 ilustrații, lucrare foarte apreciată de marele scriitor Nicolae Iorga, în revista istorică din aprilie-iunie 1938 spunând: „cartea, admirabil prezentată e un tezaur de informații".
- *Cetatea Devei*, Deva, 1941, pag. 17 şi 12 ilustrații.

Am ținut conferințe în Deva şi în județ.

În cadrul Societății pentru cultura şi literatura poporului român din Transilvania „ASTRA" am fost ales mult timp membru şi vicepreşedinte în comitet, iar în anii 1943-1947 preşedintele Despărțământului central județean Deva.

În cadrul Casinei Naționale Deva, o societate social-culturală datând din 1847, am fost director în anii 1936-1942.

În cadrul Uniunii foştilor luptători din Gărzile Naționale Române din Ardeal în 1918-1919, secția județului Hunedoara, ca vicepreşedinte în anii 1935-1944.

În cadrul ligii antirevizioniste române, filiala județului Hunedoara, ca secretar general în anii 1930-1940.

Membru în OJT – Oficiul Județean de Turism şi Touring – Clubul României din Deva.

Activitate socială şi obştească:

- în cadrul corporației industriale, Asociația Meseriaşilor Români şi la Asociația de înmormântare a meseriaşilor, toate din Deva, în anii 1930-1944.
- membru în cadrul Comitetelor corporațiilor bisericeşti locale, cum şi preşedinte al Frăției ort. rom. din Deva, apoi în Adunarea Arhiepiscopiei Sibiului membru ales în anii 1932-1948, iar în anii 1970-1974 membru în Adunarea Episcopiei Aradului.

După 1948 am lucrat ca angajat pe o linie contabilă şi financiară în Cooperația Meşteşugărească şi Oficiul Farmaceutic din Deva până în 1961 când am trecut la pensie.

Am lucrat apoi ca pensionar la Uniunea Cooperativelor Meşteşugăreşti din Deva, ca economist principal şi apoi la Uniunea Cooperativelor Agricole de Producție ca jurist consult principal până în 1973.

Şi în această perioadă am scris multe lucrări şi articole, câteva publicate, restul în manuscrise, cum se arată în lista lucrărilor mele.

Sunt căsătorit cu Lucia Dobre, născută în 1913 în Deva, absolventă a Şcolii superioare comerciale din Cluj. Nu avem urmaşi.

Ajuns la 86 de ani, îmi dau seama că după capacitatea intelectuală şi puterea de muncă ce am avut, dacă condițiile vieții mele ar fi fost mai bune şi vremurile mai uşoare, aş fi scris şi tipărit mai multe lucrări.

Dar sunt mulțumit că totuşi am lăsat câteva lucrări de istoriografie locală ce vor rămâne pentru posteritate.

De asemenea, sunt foarte fericit că am trăit vremuri mari, cu adevărat istorice, că am participat cu tot entuziasmul tinereții la Marea Unire de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, când s-a desăvârşit unitatea de stat a tuturor românilor.

Deva, 25 octombrie 1985.

Dr. Victor I. Şuiaga

CUPRINS

Cuvânt înainte 5
Aspecte din trecutul Devei 9
Hanuri şi birturi în Deva de altădată 31
Târgurile Devei 48
Numirea străzilor Devei sec. XVII-XX 56
Vechi colonişti bulgari la Deva 66
Un act de bunăvoinţă a lui Constantin Brâncoveanu
faţă de bulgari subliniat în mod deosebit într-o carte latinească 71
Ciangăii din Deva 74
Biserica veche ortodoxă a Devei 1640-1865 98
Catedrala Sf. Nicolae din Deva 102
Protopopii Devei şi ai Dobrei la 1848 şi 1918 106
Din trecutul corporaţiilor meseriaşilor din Deva 112
Câteva date din trecutul minei de aramă din Deva 116
Avram Iancu la Deva 119
Primul medic în Deva 122
George Barițiu la Deva 124
Prima farmacie în Deva 126
Cartierul Viile Noi din Deva 128
Primul tutun la Deva 131
Centenarul trenului în Deva 133
Centenarul căii ferate Simeria-Petroşani 136
Din trecutul teatral al Devei 138

Perdele româneşti în palate imperiale 142
O inscripţie nedrept înlăturată 144
Lupta pentru direcţia Muzeului din Deva în 1933 146
Bombardament englez la Deva, Tîmpa şi Simeria în 1944.....148
Amintiri de la Marea Unire 154
Amintiri de la Marea Unire (2) 156
Amintiri ale Unirii, 14 decembrie 1918 la Deva.....161
Revoluţia lui Horia în tradiţii hunedorene 163
Francisc Hossu-Longin (1847-1935) 167
Lucreţia Costa Olariu-Nicoară (1859-1933) 173
Scrisoare către Muzeul Judeţean Hunedoara-Deva 176
Scrisoare către Muzeul Judeţului Hunedoara-Deva 181
Scrisoare către Consiliul Popular al Municipiului Deva.
Observaţii asupra dezvoltării municipiului
şi a schiţei de sistematizare 186
Mică autobiografie 189
Cuprins 192
Imagini din Deva 195

Imagini din Deva

Hotelul Crucea Albă

Birtul şi hotelul gării

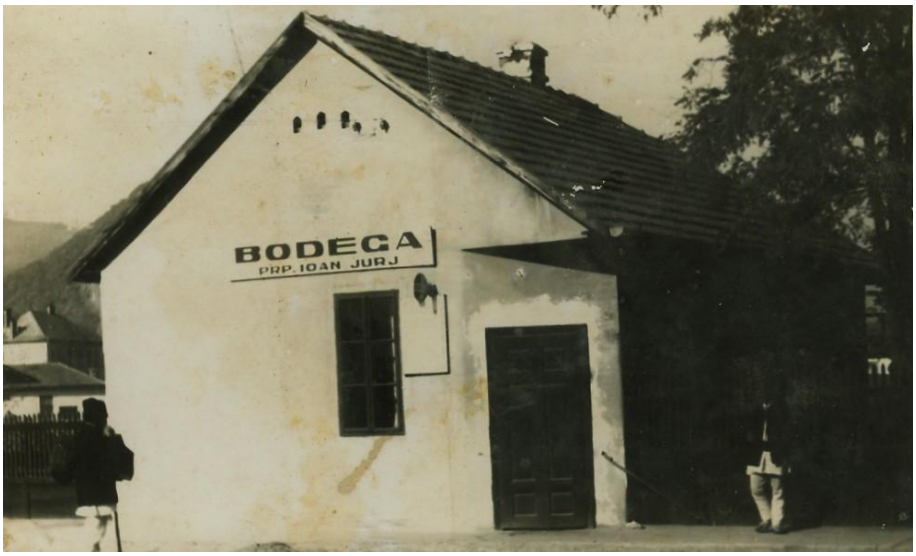

Bodegă

Restaurantul „Corona” – strada Horia

Bodega de pe strada Lenin

Piața Unirii

Strada Bariţiu

Camera de comerţ şi industrie – Strada Ferdinand

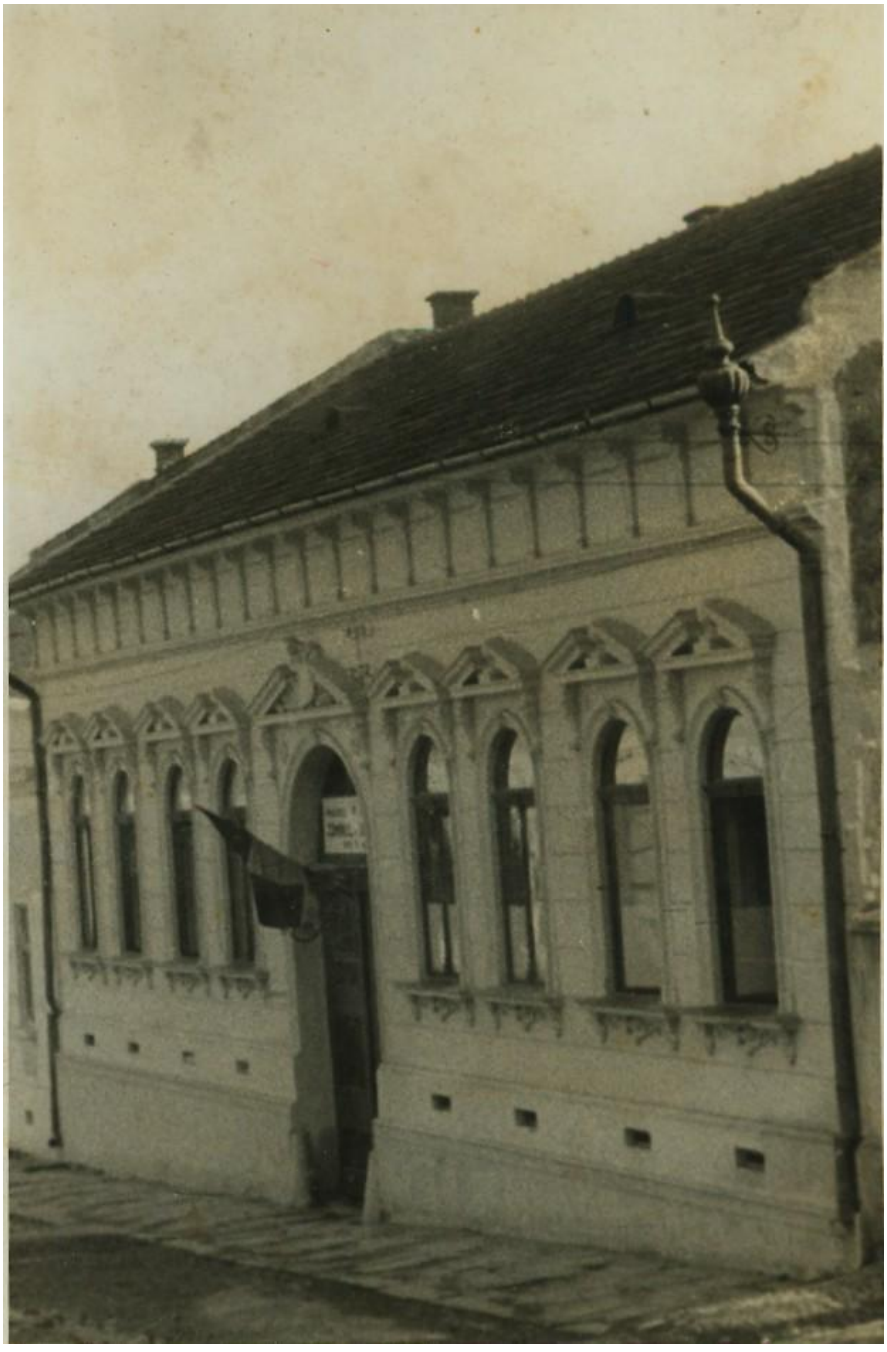

Căminul de ucenici – Piața Barițiu

Târg Piața Unirii

Târg Piața Unirii

Târg Piața Unirii

Târg Piața Unirii

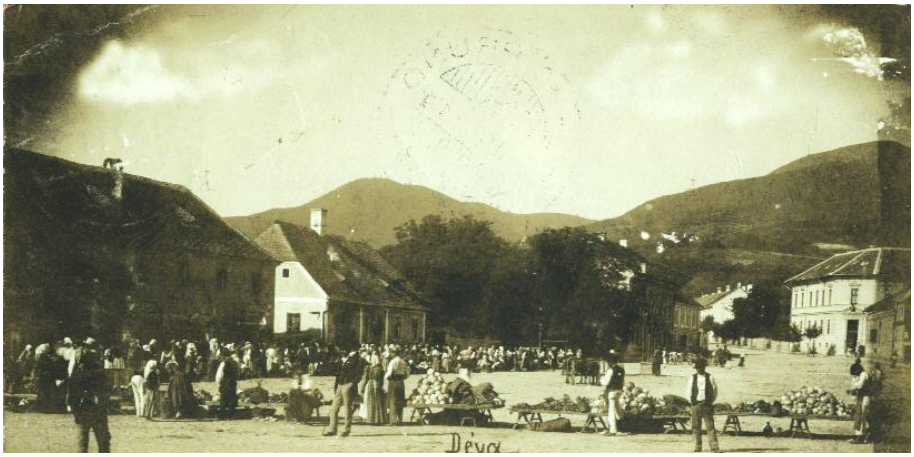

Târg Piața Unirii

Piața centrală

Şcoala primară de stat – Zona Ceangăi

Strada Pietroasa - Zona Ceangăi

Biserica Sf. Anton – Zona Ceangăi

Vedere generală cartier Ceangăi – anii ‘70

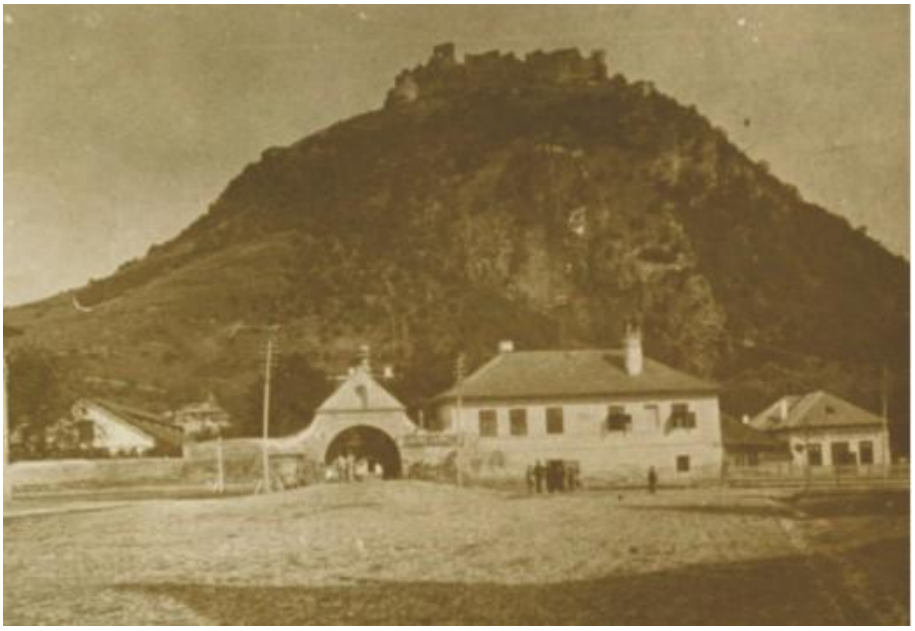

Vedere spre poarta intrare în curtea castelului *Magna Curia*

Drmul spre gară

Gara veche

Piaţa Unirii şi strada Kossuth Lajos

Construcţia Teatrului

Teatrul